

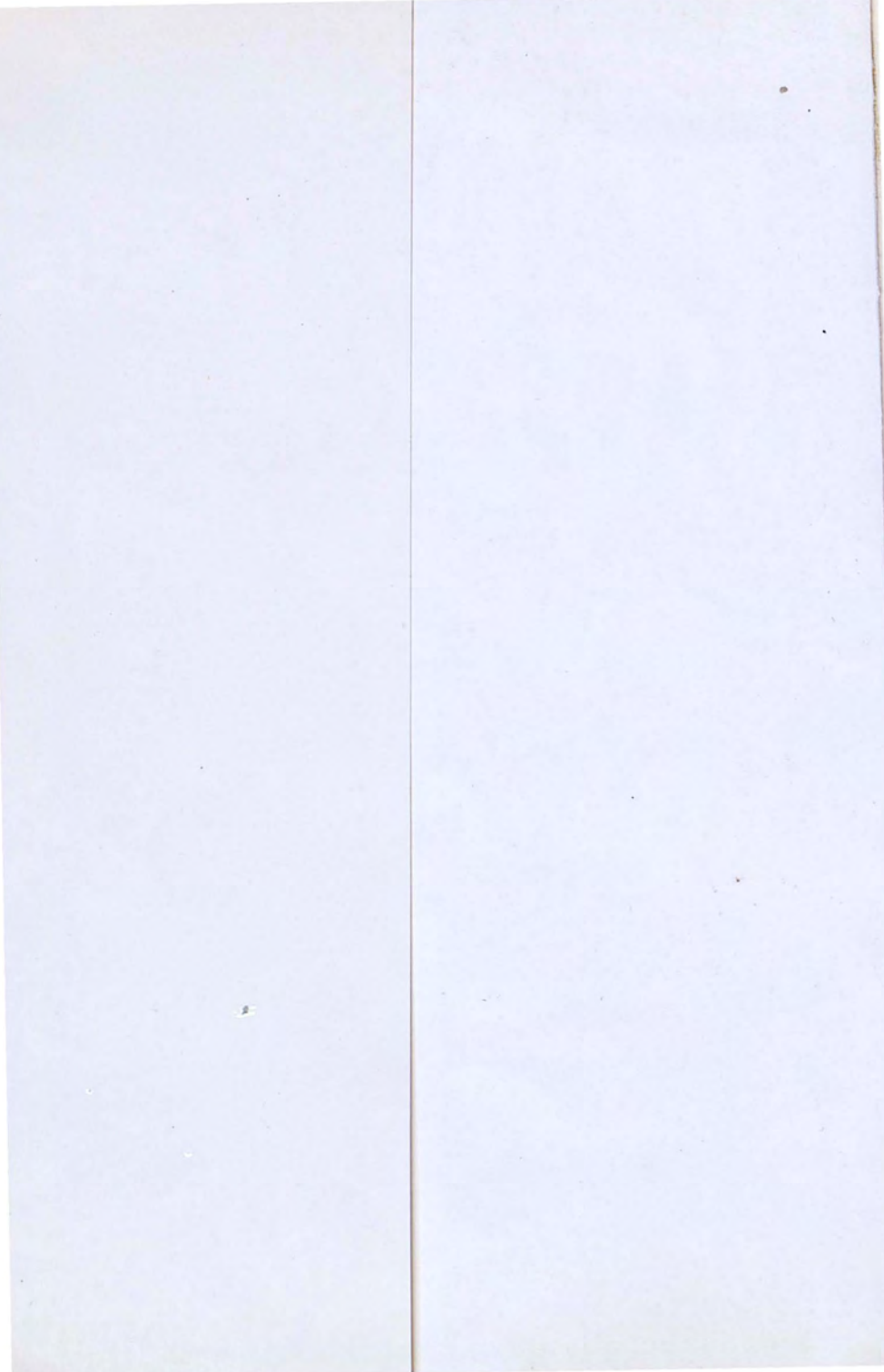
949.75
KOBLER
P III
*194827 *

KOBLER

POVIJEST RIJEKE

knjiga treća

PRELUK

KOBLER

Giovanni Kobler:

PRILOZI ZA POVIJEST LIBURNIJSKOGA GRADA RIJEKE

POVIJEST RIJEKE

knjiga treća

Katalogizacija u biblioteci - CIP
 Sveučilište kajkavska Rijeka

UDK 949.73 : 62
 Pravo:

OSKAR KISIĆ

KOBLER, Giovanni
 Povijest Rijeke \ Giovanni Kobler : pravo
 Oskar Kisić -
 Opatica : Pretek, 1997. - 7 sv. : 51 cm
 Prilogi tj. : Memoria per la storia della
 Liburnia città di Fiume.

Knj. 3. - 1997. - Str. 330-186 : ilust.
 Bibliograf. uz tekst.

PRETEK

Opatica, 1997.

ISBN 953-06193-0-7 (cibina)
 ISBN 953-06193-3-1 (sv. 3)

Nakladnik
Preluk, Opatija

Urednik
Goran Moravček
Preveo s talijanskog jezika
Oskar Kisić

Tisak
Tiskara Opatija

Katalogizacija u publikaciji - CIP
Sveučilišna knjižnica Rijeka

UDK 949.75

KOBLER, Giovanni
Povijest Rijeke / Giovanni Kobler ; preveo
Oskar Kisić. -
Opatija : Preluk, 1995- . - 7 sv. ; 21 cm
Prijevod djela: Memorie per la storia della
liburnica città di Fiume.

Knj. 3. - 1997. - Str. 330-486. : ilustr.
Bilješke uz tekst.

ISBN 953-96493-0-7 (cjelina)
ISBN 953-96493-3-1 (sv. 3)

KOBLER

POVIJEST RIJEKE

knjiga treća

Preveo:

OSKAR KISIĆ

PRELUK

Opatija, 1997.

Naslov izvornika:

Giovanni Kobler

MEMORIE PER LA STORIA
DELLA LIBURNICA CITTÀ DI FIUME

Naklada:

Stab. Tipo-lit. Fiumano di E. Mohovich,
Fiume, 1896.

GRADSKA BIBLIOTEKA RIJEKA	
ID.BR.	23375
SIGNATURA	949.75 KOBLER P III
UDK	949.75
INVER	0194827

Knjiga je otisnuta uz potporu Grada Rijeke

SADRŽAJ

<i>POGLAVLJE VII.</i>	333
Hrvatski dinasti kneževi Frankopani	333
<i>POGLAVLJE VIII.</i>	341
Otoci Cres, Lošinj i Krk, te otočić Svetoga Marka	341
<i>POGLAVLJE IX.</i>	346
Drevni Vinodol, Trsat, Sušak, Martinšćica, Grobnik, Hreljin, Bakarac, Kraljevica	346
1. Drevna Vinodolska grofovija i njezini statuti	346
2. Kaštel i teritorijalni posjed Trsata	351
3. Župa Sv. Jurja na Trsatu	355
4. Crkva Sv. Marije i samostan na Trsatu	356
5. Počeci Sušaka	364
6. Martinšćica	369
7. Teritorijalni posjed Grobnika	373
8. Župna crva u Grobniku	375
9. Grobničko polje i podaci o tatarskim i turskim najezdama	379
10. Hreljinska crkva i kaštel	383
11. Bakaračka luka	384
12. Kraljevica i njezini kašteli	385
<i>POGLAVLJE X.</i>	391
Povijesni podaci o Bakru i njegovom teritoriju	391
1. Prethodne napomene	391
2. Župa i crkveni Kaptol	393
3. Župna crkva Sv. Andrije Apostola	397
4. Ostale crkve u gradu	400
5. Svete relikvije	401
6. Kalvarija	401
7. Glagoljska liturgija	402
8. Crkve u starom okrugu	402
9. Kaštel i gospoštija	403
10. Općina i Grad do godine 1778.	407
11. Ostali podaci o Bakru	411
<i>POGLAVLJE XI.</i>	415

Povijesni podaci o Gradu Senju	415
Povijesni prikaz	415
Politička pripadnost u srednjem vijeku	416
Statut Grada Senja	418
Povlastice plemenitih	420
Građani i pučani	421
Pučani i okružni žitelji	422
Morlački pastiri	422
Krivični zakoni	422
Sudački honorar	423
Trgovina i talijanski element u srednjem vijeku	423
Nova politika do dolaska uskoka	426
Senjski uskoci	428
Političke prilike u XVII. i XVIII. stoljeću	431
Tragovi trgovačke razmjene u XVIII. stoljeću	432
<i>POGLAVLJE XII.</i>	433
Kastavska gospoštija s Veprincom i Mošćenicama	433
Teritorijalna gospoštija Kastav	433
Opći podaci o nekadašnjim prilikama u općinama Kastav, Veprinac i Mošćenice, te u njihovim crkvenim kaptolima	438
Grad i Općina Kastav	440
Stari kastavski Statuti	444
Pobune i kastavski Urbar	451
Urbar ili Statut iz 1635. godine	455
Novi Statut iz godine 1661.	456
Kastavski župni Kaptol	461
Veprinac: kaštel, Općina, Kaptol	462
Mošćenice: kaštel, Općina, Statuti	466
Župni Kaptol Mošćenica	472
Dodatni podaci o Kastvu, Veprincu i Mošćenicama	472
Volosko	474
<i>POGLAVLJE XIII.</i>	477
Lovran	477
Brseč	481
<i>POGLAVLJE XIV.</i>	483
Labin i Plomin	483

POGLAVLJE VII.

HRVATSKI DINASTI KNEŽEVI FRANKOPANI

U

važeni povjesnici tvrde da ovi dinasti potječu od drevne rimske loze Anicia, čiji je član bio *Sv. Juraj* i koja je bila veoma štovana i stoga što je u vrijeme velike gladi jedan od Anicia dijelio puku kruh na vlastiti trošak, u toliku obilju i s tolikim milosrđem, da je stekao nadimak *Frangepane**, kasnije prenijet na potomke, koji su ga rado prihvatili i sačuvali.

Autor knjige "De Frangepanibus Illyricis", tiskane u Rimu 1870., donosi tekst rukopisa augustinskoga redovnika Panvinia, prema kojemu su braća Frankopani - Mihovil, Nikola i Hugo - napustili Rim godine 860. i nastanili se u Veneciji, a zatim je jedan od njih, Nikola, došao u Dalmaciju, gdje su njegovi potomci postali krčki kneževi.

Prvi izvorni podaci o ovim hrvatskim dinastima potječu iz XII. stoljeća, a nalazimo ih u dokumentima sačuvanim u Veneciji i drugdje, pa se može ustvrditi, da poznati krčki, vinodolski, modruški i senjski kneževi potječu od onog *Dujma*, kojemu je Mletačka Republika, između 1117. i 1130. godine, predala u doživotno vlasništvo Krčku grofoviju. Godine 1163. mletački dužd predao je tu grofoviju u doživotno vlasništvo *Bartulu* i *Gvidonu*, Dujmovim sinovima. Isprava je objavljena u

* Talijanski: Frangere - (s)lomiti; pane - kruh (prim. prev.)

I. tomu Zbirke mletačkih dokumenata, tiskanom u Zagrebu 1868. godine.

Bartulu i njegovim nasljednicima ugarski kralj Bela III., ispravom iz godine 1193., koja se čuva u Kraljevskom arhivu u Zagrebu, predao je u trajni posjed Modrušku grofoviju. Godine 1223. ugarski kralj Andrija II. daruje *Gvidonu*, krčkome knezu, Vinodolsku grofoviju. Čini se da je taj Gvidon bio sin prvoga Bartula, budući da povelja kralja Béle IV. iz 1251. potvrđuje vlasništvo Gvidonovih sinova Fridrika, Bartula i Gvidona nad Modruškom grofovijom, koju je kralj Bela III. darovao njihovom pretku.

Godine 1242. narečeni kneževi *Fridrik* i *Bartul* zaslužili su veliku zahvalnost ugarskoga kralja Béle IV., koji se je, poražen i progonjen od Tatara, sklonio u Dalmaciju. Oni su kralju i njegovoj pratnji priredili veličanstven doček i dali mu mnogo zlata i srebra, kako bi podigao novu vojsku, na čemu su i osobno poradili, tako da su Tatari naposljetku bili poraženi, te su se povukli. Jedan dio nagrade sadržan je i u povelji iz godine 1256., kojom Béla IV. ovim Frankopanima daruje u trajni posjed grad Senj, s izuzetkom njegovih sloboda. Povelja je tiskana u gore citiranoj knjizi "De Frankepanibus Illyricis".

Međutim, ti su feudalci izazvali negodovanje mletačke vlade. S jedne strane, Mlečani su s pozorenjem gledali na donacije Modruša i Vinodola iz 1193. i 1223., koje su kod gospodara Krka mogle izazvati sukob dužnosti u ugarsko-mletačkom sporu oko Dalmacije, a s druge strane nisu odobravali ni djelatnu intervenciju Frankopana protiv Tatara, dok su Mleci zadržali neutralnost u obrani Italije od te prijetnje. Tako je, prema službenom izvještaju mletačkoga tajnika Vin-

ciguerre iz 1481., Krčka grofovija godine 1243. bila oduzeta Frankopanima, te je godine 1248. krčki knez postao Marco Contarini, a 1253. Lorenzo Tiepolo.

Ovo se moglo provesti bez mnogo protivljenja, budući da su tada bili pokojni oni, kojima je grofovija bila dodijeljena u trajni posjed.

No, ovo je lišavanje bilo kratkoga vijeka. Uz potporu moćnih članova porodice u Mlecima, te posredovanjem ugarskoga kralja, Frankopani su ponovo dobili Krčku grofoviju i to kao feud s pravom nasljeđivanja. Dva dokumenta, koja govore o tome, tiskana su u prije citiranoj *Zbirci mletačkih dokumenata*: jedan donosi odredbu mletačkog Senata od 9. travnja 1260., kojom se grofovija predaje u trajno vlasništvo muškoj lozi te obitelji, i to knezu Škineli i njegovim nasljednicima, kao i sinovima kneza Gvidona i njihovim nasljednicima; drugi predstavlja povelju dužda Zena, iz travnja 1261., kojom se izričito, uz određene obveze, predaje grofovija, zajedno s otokom Prvićem, u trajno vlasništvo Škineli, sinu pokojnoga kneza Bartula, te njegovim sinovima Petru, Škineli i Bartulu, kao i Fridriku, Bartulu i Gvidonu, sinovima pokojnoga kneza Gvidona i njihovim muškim nasljednicima.

Antonio Vinciguerra, tajnik mletačkoga Državnog vijeća, proučio je u Krku stare dokumente, te je u navedenome izvještaju iz 1481., sadržanom u VI. tomu zbirke "Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium", zastupao tvrdnju da su ovi dinasti dobili prezime *Frankopani* tek u XV. stoljeću, kada je papa Martin V. obavijestio bana Nikolu, da krčki knezovi potječu od rimskih Frankopana, te im je dao novi grb, koji prikazuje dva lava što lome kruh, dok je nekadašnji grb krčkih kneževa imao bijelu i ružičastu podlo-

gu sa zlatnom zvijezdom na bijeloj podlozi. Ovdje valja napomenuti da se već u dvama dokumentima kralja Belé IV., i to u prije navedenom iz 1256., te u onome iz 1260., tiskanim na 195 stranici Krčelićeve *Povijesti*, krčki kneževi nazivaju Frankopani.

U mnogim dokumentima od XV. stoljeća nadalje, ovi se kneževi potpisuju ili se navode kao *Frankopan*, *Frančpan*, *Frankopany*, *de Francopani*, *Franckenpan*, *de Franchapanibus*, što bi moglo značiti i *gospodar Franjo*.

No, u dokumentima nalazimo jednom hrvatski oblik prezimena, jednom talijanski, u Hrvatskoj i izvan nje, bilo da ga navode sami kneževi ili druge osobe; dapače, u dvama dokumentima iz 1569. i 1572., tiskanim u navedenoj *Zbirci mletačkih dokumenata*, u zaglavlju stoji: *Mi Stefan Frankopan*, a u potpisu *Stefanus de Frangepanibus Comes*. U dokumentu iz 1510., tiskanom u jednoj mađarskoj knjižici dr. Wenzela, u zaglavlju stoji: "Ich Cristof zu Frankepan", a u potpisu: "Ja Knež Cristof Frangepan". Na Trsatu nalaze se grobnice kneza Nikole i njegove supruge Elizabete s ovim epigrafima: za njega "de Franchapanibus", a za nju "de Frangepanibus".

Ova se loza brzo razgranala, pa je uslijedilo dijeljenje prostranih imanja, tako da nalazimo kneževe Frankopane sa sjedištem u Krku, Trsatu, Drveniku, Senju, Brinju, Modrušu, Ozlju, Severinu, Slunju, Cetinu, Kostajnici, te one što ratuju u mletačkoj ili austrijskoj službi, ili pak one što lutaju sa svojim plaćeničkim odredima poput srednjevjekovnih vitezova.

Stjepan Frankopan, koji je vjerojatno potjecao od prvoga Bartula, godine 1544. je sklopio sporazum o zajedničkom nasljeđivanju s knezom Nikolom Zrin-

skim, onim koji je kasnije herojski poginuo pod Sigetom. Sporazum je protumačen u dokumentu tiskanom u III. tomu zbirke "Arkiv za povjestnicu jugoslaven-sku". Ovdje Frankopan nabraja svoje posjede u Hrvat-skoj: Ozalj, Ribnik, Dubovec, Novigrad, Zvečaj, Sk-rad, Lipu, Mlaku, Vitunj, Modruš, Ogulin, Plase, Jese-nicu, Kejev, Peć, Janjac, Lukovdol, te u Primorju: Gro-bnik, Trsat, Bakar, Hreljin, Drvenik, Bribir i Novi. Ugovor je bio proveden u korist Zrinskoga, čija je žena bila Katarina, jedini potomak Frankopana, s kojom je imao tri sina: *Jurja*, *Krsta* i *Nikolu*.

Frankopan je svojom oporukom iz 1572. godine, tiskanoj na stranici 266 zbirke hrvatskih dokumenata "Monumenta historica Slavorum meridionalium", osta-vio svojim nećacima navedene posjede, te ističe da ih je naslijedio od oca kneza *Ferrantea* i djeda kneza *Ber-nardina*, budući da su već otprije poptuno odijeljeni od posjeda drugih kneževa Frankopana. Nedugo zatim umro je knez Stjepan, pa su kneževi Zrinski preuzeli navedena dobra.

Krčka grofovija bila je trajno izgubljena već pred stotinu godina, kad ju je njezin vlasnik knez Ivan godine 1480. predao Mletačkoj Republici.

U XVII. stoljeću ugasila se i druga loza, koja se tada nazivala *Tržačka*, budući da se upravno sjedište dobara i kneževska rezidencija nalazila u dvorcu u Tršću u Novigradskoj grofoviji, u današnjoj slunjskoj Vojnoj krajini. *Vuk*, sin kneza Gašpara, imao je:

1. od supruge Barbare, kneginje Berislavić, sina *Gašpara*, koji je postao c. i k. general, a umro je 1651. bez potomstva;

2. od supruge Orsole Imhofer sina *Jurja*, koji je umro 1661. bez potomstva, te kćerku *Katarinu*, koja je

bila supruga bana Petra kneza Zrinskoga;

3. od supruge Dorotee Paradeiser, udove Hallerstein, sina *Frana Krsta*, koji je bio umiješan u poznatu urotu protiv Leopolda I., te je pogubljen u Bečkome Novom Mjestu, dne 30. travnja 1671. S njim se ugasila loza hrvatskih kneževa Frankopana. Njegova udovica Giulia, rođena Njary, umrla je u Rimu, u Samostanu Sv. Tereze. Ostali podaci o ovim dinastima razasuti su u raznim priložima za povijest Rijeke; ovdje ćemo se na njih ukratko osvrnuti, zbog boljeg pregleda, u sljedećoj kronologiji, zasnovanoj na postojećim dokumentima.

Kronološki niz podataka

- Godina 1260. Prema dokumentu ugarskoga kralja Béle IV., zapadna granica Vinodolske grofovije nalazi se na Rječini, te uz današnju Kranjsku.
- Godina 1271. Grad Senj dodjeljuje naslov doživotnog *gradonačelnika (Podestà) Gvidonu*, krčkom, modruškom i vinodolskom knezu, te njegovim nasljednicima.
- Godina 1280. Vinodolski statuti napisani su u vrijeme Fridrika, Ivana, Leonarda, Dujma, Bartula i Vita, krčkih, modruških i vinodolskih kneževa.
- Godina 1296. Ivan, krčki itd., knez, sklopio je savez s Albertom, goričkim knezom.
- Godina 1365. 1. travanj. Stjepan i Ivan, sinovi pokojnoga Bartula, krčkog itd., kneza, nakon što su sklopili mir s Hugonom Devinskim, vratili su mu kaštel i grad Rijeku, koji su držali kao zalog. Ovaj odnos objašnjen je u II. nizu dokumenata.

- Godina 1388. 5. svibanj. Navedeni kneževi potvrdili su statute grada Senja.
- Godina 1412. Mađarski kralj Sigismund potvrdio je vlasništvo kneza Nikole i njegovih nasljednika nad otokom Krkom, te otočićima Prvićem, Plavnikom i Sv. Markom. Dokument je tiskan na stranici 209 Krčelićeve povijesti.
- Godina 1431. Martin Frankopan, imajući u vidu izgraditi na Trsatu novu Crkvu Sv. Marije sa samostanom franjevac trećoredaca iz Bosanske provincije, darovao je samostanu južni dio Trsatskoga brijega, mlin na Rječini, te sjenik u Dragi.
- Godina 1481. Mađarski kralj Matija Korvin vratio je knezu Stjepanu i njegovu sinu Bernardinu pomorske posjede, koje im je bio oduzeo. Povelja je tiskana na stranici 225 Krčelićeve povijesti.
- Godina 1510. Knez Krsto, Bernardinov sin, bio je general jednog armijskog korpusa cara Maksimilijana I. u ratu protiv Mletaka.
- Godina 1511. Isti je c. i k. kapetan Krasa i Ajdovščine.
- Godine 1514. Dne 5. lipnja nadjačali su ga Mlečani kod Gradeža, gdje je bio poražen i zarobljen; 9. lipnja odveden je u Mletke i zatvoren u kaštel, gdje je ostao do 6. siječnja 1519., kada je predan francuskom kralju i odveden u Milano.
- Godina 1522. Knez Bernardin, u 82. godini života, boravio je u Mlecima u mjesecu travnju.

- Godina 1526. Nakon Mohačke bitke, knez Krsto pridružio se stranci novoga kralja Ivana Zapolje, u čemu ga je podržavao senjski biskup Francesco Josefich.
- Godina 1542. Knez Stjepan držao je u Bakru 40 uskoka kao plaćenike. Posjedovali su brigantin i braceru, kojimā su isplovljavali u pljačku.
- Godina 1670. Konfiscirana su imanja kneza Frana Krsta i to kašteli i posjedi između Save i mora: Bosiljevo, Severin, Zvečaj, Novigrad i Novi, kao i kuća u Karlovcu.

POGLAVLJE VIII.

OTOCI CRES, LOŠINJ I KRK, TE OTOČIĆ SVETOGA MARKA

Kako su ti otoci opisani i Nikolichevoj povijesti Lošinja (1871.) i Cubichevoj povijesti Krka (1876.), ovdje ćemo navesti samo nekoliko podataka o njihovoj političkoj pripadnosti i unutarnjem uređenju.

Od najstarijih vremena bili su sastavni dio Liburnije, a pod Rimskim Carstvom ustrojeni su kao općine s vlastitom upravom, podređenoj političkom središtu u Skradinu, poglavito otok Cres, zvan *Fertinates*, s općinama *Auxerum* i *Crepse* (Osor i Cres), te otok Krk, zvan *Curictae*, s općinama *Curicta* i *Fulcinium* (Krk i Omišalj).

Nakon podjele Rimskoga Carstva, pripali su, kao i cijela Liburnija, Zapadnome Rimskom Carstvu, sa sjedištem u Rimu, a zatim, nakon njegove propasti i kratke vladavine Odoakra, kralja Erula, Gotskom Carstvu do polovice VI. stoljeća, kada su, pod Justinijanom I., pripali Istočnome Carstvu, koje se kasnije nazivalo Grčkim.

Kako se kršćanstvo širilo, osnovane su biskupije u Osoru i Krku. Bile su podređene solinskome metropolitu, s izuzetkom kratkotrajnih razdoblja. Ti su gradovi postali i središta političke uprave na tim otocima.

U VII. stoljeću, kad su veći dio Dalmacije zaposjeli Hrvati, neki su primorski gradovi na kopnu, te

pojedini otoci, ostali pod vlašću Istočnoga Carstva, osnovavši Dalmaciju, zvanu *bizantskom*, a pripadali su joj i otoci o kojima je ovdje riječ. Bili su vezani uz Bizant slabom vezom sve do godine 1094., kada ih je car Aleksije Komnen predao Mletačkoj Republici. Čini se, međutim, da je primopredaja naišla na neku zapreku, budući da se još godine 1133. ovdje nalazio carski prior.

U vrijeme dok su tim otocima upravljali njihovi magistrati na osnovi lokalnih običaja, a pod vodstvom bizantskih priora, značajni su bili ovi događaji:

1. Kako su stanovnici u više navrata bili uznemiravani invazijama Hrvata i gusarstvima Neretljana, zatražili su pomoć od cara Bazilija Makedonskoga. No, kako je car bio zauzet obranom države u drugim dijelovima carstva, oko godine 880. donio je odluku da se ti stanovnici oslobode napada Hrvata na taj način da hrvatskome knezu plaćaju najveći dio danka, koji obično plaćaju caru, a da Bizantu u znak priznavanja vlasti, plate samo manji dio tog danka. Tako su Osor i Krk plaćali hrvatskome knezu svaki po 100 libara godišnje.

2. Krajem X. stoljeća, kada su napadi ponovo učestali, a pomoć od Bizanta nije se mogla očekivati, bizantski su gradovi zatražili pomoć od Mletaka, pa je mletački dužd Orseolo II. godine 998. prihvatio podaničku vjernost Osora i Krka, s tim da grčki imperij zadrži svoj suverenitet. Međutim, nakon novih agresija, dužd je, potukavši Hrvate, godine 1018. prihvatio novu podaničku vjernost tih otoka, koji su obećali plaćati danak Veneciji.

U prvim godinama XII. stoljeća ugarski kralj Koloman ujedinio je pod ugarskom Krunom kraljevine

Hrvatske i Dalmacije, te zauzeo one dijelove primorja, koji su pripadali Veneciji. Od tada, sve do polovice XIV. stoljeća, trajali su neprekidni ratovi između Ugarske i Venecije radi posjedovanja tih krajeva. Međutim, nije poznato da su Osor i Krk ikada pripali Ugarskoj, a Nicolich i Cubich smatraju da su stalno ostali vjerni Veneciji. Na stranici 116 Nikolich navodi da je 1130. Guido Polani bio mletački knez Osora, da je od 1180. do 1304. otokom, kao mletačkim feudom, upravljala obitelj Morosini, te da je 1305. A. Dandolo ovdje bio rektorom. Otok Krk, s okolnim otočićima, Republika Venecija dodijelila je oko godine 1130. Dujmu Frankopanu na doživotno korištenje, te je s tim pravom pripadao toj obitelji do 1243., a od 1260. dalje, postao je stalni mletački feud obitelji Frankopana.

Nakon ugarsko-mletačkog mira iz 1358. godine, sva mletačka Dalmacija, uključujući i kvarnerske otoke potpali su pod ugarsku Krunu, pa su Krk, Cres i Osor postali ugarski feudi. Krk je pripadao Frankopanima, a Cres i Osor dodijeljeni su 1371. Giovanniu Saracenu, a 1397. predani su Nicolòu i Giovanniu Gari. No, zbog spora s ugarskom Krunom, godine 1409. pretendent Ladislav Napuljski, izgubivši nadu u uspjeh, prodao je Republici Veneciji primorske krajeve Dalmacije, koje je bio zauzeo, te sva prava za koje smatra da posjeduje nad ostalim krajevima Dalmacije. Tako je Venecija dobila Osor i Cres, te u njima postavila kneza kao upravitelja, no Krk su i dalje držali Frankopani u okviru ugarske Krune, te je kralj Sigismund poveljom od 1412. potvrdio vlasništvo knezu Nikoli. Takvi su odnosi otoka Krka ostali do godine 1480., kada se knez Ivan odrekao vlasništva u korist Republike Venecije, pa je mletačka vlada ovdje postavila vlastite činovnike kao

administratore. Međutim, zakonitost ovoga prijenosa bila je osporavana, no, kako je Ugarska bila stalno zauzeta drugim ratovima, nije mogla odlučno nametnuti svoja prava, tako da je Krk ostao mletačkim posjedom sve do 1797. godine.

Ne posjedujemo zbirku propisa o starim običajima i općinskim uredbama koji su se koristili kao administrativna norma prije mletačke vlasti. Čini se da je za Cres i Osor najstarija ona, koju je godine 1440. potvrdio mletački dužd Foscari, a nalazi se na stranici 234 Nicolicheve povijesti. Za otok Krk, takva je napisana 1388. na poticaj velmoža Stjepana i Ivana, kneževa Frankopana, a nalazi se u knjizi koja se čuva u Vrbniku, te sadrži i naknadne uredbe. Zbirka iz 1388. i mletačke reforme iz 1489., tiskane su u II. dijelu, na stranici 99 i sljedećim, Cubicheve povijesti.

Osorskoj i krčkoj općini pripadali su i neki susjedni otoci, među kojima su najznačajniji bili Lošinj, koji je pripadao Osoru, te Prvić, Plavnik i Sv. Marko, koji su pripadali Krku.

Otok Lošinj odijeljen je od otoka Cresa uskim i plitkim kanalom, zvanim *Cavanella*, a smatra se da je iskopan u veoma davnim vremenima. Nicolich navodi da se naziv Lošinj prvi puta spominje u dokumentu iz 1384. godine, kojim creska općina pristaje da Osoru ubuduće pripada cijeli otok Lošinj. Prema toj listini čini se da je tada otok bio namijenjen ispaši stoke, te da nije imao stalnih stanovnika. Nakon 1384. ovdje se nastanilo dvanaest obitelji, a već 1441. spominje se jedna vila na Lošinju. Godine 1662. osnovane su župe u Malome i Velom Lošinju, a 1806. oba Lošinja ishodila su vlastitu općinsku administraciju, nezavisnu od Osora.

Na krajnjem sjeveru otoka Krka, gdje se iz Kra-

ljevice ulazi u Vinodolski kanal, nalazi se ogoljela hrid, zvana *Otočić Sv. Marka*. Osim ruševina kaštela i dviju crkvice, na njemu nema ništa značajnije; no važna je činjenica da je na njemu prije bilo vegetacije, koju su uništili sjeverni vjetrovi, tako da sada tek u ponekom zaštićenom kutku nalazimo skromni pašnjak za koze. U *Povijesti Krka* dr. Cubicha, u I. dijelu, na stranicama 75, 90, 91, čitamo da je otočić gotovo okrugla oblika, dugačak ne više od 160 koraka; da je knez Ivan Frankopan godine 1464. dao benediktinskome opatu Omišlja crkvice Sv. Ivana i Sv. Martina sa susjednim zemljištima, da se otočić nekada zvao *Almis*, te da su mu današnji naziv dali Mlečani, kad su 1480. zauzeli otok Krk; da su u vrijeme uskočkih gusarenja Mlečani na njemu izgradili utvrdu, kako bi zatvorili prolaz gusarima.

Stari naziv *Almis* nalazimo u povelji iz 1412. godine, gdje stoji da je Sigismund, ugarski kralj, potvrdio vlasništvo otoka Krka, te otočića Prvića, Plavnika i Almisa knezu Nikoli Frankopanu. O njemu govori i otac Glavinich u svome djelu *Manus Christi Amoris*, iznoseći da na njemu uspijevaju mnoge ljekovite biljke, te da ima spilju u kojoj živi mnoštvo golubova.

POGLAVLJE IX.

DREVNI VINODOL, TRSAT, SUŠAK, MARTINŠĆICA, GROBNIK, HRELJIN, BAKARAC, KRALJEVICA

Drevna Vinodolska grofovija i njezini statuti

Kraj, koji se danas naziva Vinodol, političko-pravni je okrug Hrvatske, a obuhvaća župe Novoga, Bribira, Crikvenice, Drivenika, Grižana, Sv. Jelene, Selca, Šiljevice, Triblja i Zagona, sa stanovništvom od oko 18.500 žitelja, koji su svi katolici, radišni, blage naravi, hrvatskog podrijetla, a govore primorskim dijalektom sa *ca. No*, u srednjem vijeku bio je dio šire *grofovije*, koja je godine 1280., prema statutu koji je tada sastavljen, obuhvaćala kaštele Novoga, Ledenica, Bribira, Grižana, Drivenika, Hreljina, Bakra, Trsata i Grobnika, zajedno s njihovim posjedima.

Prvi se puta to ime spominje u dalmatinskim analima anonimnoga svećenika iz Bara, napisanim latinskim jezikom oko godine 1150., te u Papalićevim, pronađenim oko 1500., napisanim hrvatskim jezikom. U njima nalazimo naziv *Valdemia*, *Valdevinum* za kraj smješten na zapadnoj granici rimskoga Ilirika u V. stoljeću, te hrvatske države u IX. Kako se u hrvatskom tekstu koristio naziv *Valdemia*, umjesto Vinodol, skloni smo vjerovati da je latinski naziv bio popularan među Slavenima, te da potječe iz rimskog razdoblja. *Valdevinum* znači Dolina vina, *Vallis vinearia*, te se u po-

četku mogao odnositi na Bribirsku dolinu, za koju se zaista može reći da je vinorodna.

Poveljom iz godine 1163., tiskanoj u Krčelićevoj povijesti, kralj Stjepan III. potvrđuje splitskome nadbiskupu posjed krbavske i modruške župe, među ostalima, te one pod nazivom *Valle vinearia*. Valja primijetiti da se u ono doba naziv župa davao grofoviji, te da se politički čelnik nazivao *comes parrochianus*.

Frankopanima, koji su već tada bili krčki knezovi, kralj Andrija II. dodijelio je Vinodolsku županiju 1223. godine, a 1251. kralj Béla IV. potvrdio je tu donaciju. Još jednom poveljom, onom iz 1260., isti je označio zapadnu granicu te županije, navodeći da se pruža od mora uz tijek Rječine "*fluvius Reka*" do njezina izvora, a zatim do rimskoga bedema kod Šiljevice, i dalje uz granicu s Kranjskom, tako da je županija obuhvaćala i današnju Čabarsku gosposhtiju.

Cijela je županija pripadala Krbavskoj biskupiji od godine 1185.

Drevno jedinstvo pučanstva i uprave utjecalo je na jednoobraznost običaja u raznim općinama u tome kraju, pa su ti običaji skupljeni i zapisani godine 1280. u obliku zakona pod nazivom Statuti. Jedan primjerak tih statuta, napisanih na pergamentu, hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, čuva se u arhivu Stolne crkve u Novome. Ovaj dokument predstavlja, uz izuzetak ruskoga prava, najstariju zbirku zakona na slavenskom jeziku. Način izražavanja odgovara današnjem pučkom dijalektu Vinodola, no, ima i mnogo talijanizama, pa se može zaključiti da se već u ono vrijeme odvijala učestala trgovačka razmjena s Mlecima.

Okolnost da Čabar, iako je bio sastavni dio grofovije prema navedenoj povelji iz 1260., nije sudjelovao

u stvaranju statuta 1280., može se pripisati činjenici da su njegovi stanovnici, odijeljeni od drugih visokim planinama, te slovenskog podrijetla, imali druge običaje i drugi oblik uprave.

I doista, već u doba Rimskoga Carstva predio s ove strane planina ili primorje, pripadao je liburnijskom okrugu, koji se nazivao *Varvarini*, a uživao je izvjesne političke slobode, dok je predio s one strane planina bio japodski, pod vlašću Države. Čini se da je još jedno razilaženje nastalo u srednjem vijeku, kada su primorski dio zauzeli Hrvati, koji su govorili sa *ca* i *zac*, a unutrašnjost Slovenci, koji su govorili sa *kaj* i *zakaj*.

Gore navedenu zbirku zakona objavio je godine 1843. u Zagrebu, latinskim slovima, Antun Mažuranić iz Novoga. Tiskana je također u hrvatskom časopisu "Kolo", br. 3, današnjim pismom, te odlomkom na glagoljici. Nedostaje progresivni redosljed građe i razdioba na paragrafe, osim što su pojedini propisi odijeljeni rječcu *ošće*, što znači *još*.

Evo uvodnoga dijela u suvremenom hrvatskome jeziku: "*U ime božje. Amen. Ljeta gospodnjeg 1280., indikcije VIII., šestoga dana mjeseca siječnja. U vrijeme kralja Ladislava, preslavnoga kralja ugarskog kraljevstva, godine 16. njegova kraljevanja i u vrijeme pak velikih muževa gospode Fridrika, Ivana, Leonarda, Dujma, Bartula i Vida, knezova krčkih, vinodolskih i modruških. Želeći vinodolski ljudi posjedovati zbirku starih, domaćih zakona, sabraše se na skup crkveni i svjetovni ljudi u kaštelu u Novome gradu u prisutnosti kneza Leonarda, povjerivši dužnost starijima od svakoga kaštela vinodolskoga, onima za koje su znali da se bolje sjećaju zakona svojih otaca, da zapišu ponajbolje, kako se njihovi potomci ne bi dvoumili o tim zakonima.*

Tako su bili izabrani: iz Novoga grada dvornik Černe, plovčanin Petar, satnik Ulkona Pribohva, Janosz Sarožin i Ulinić; iz Ledenica popovi Radko i Radoslav, satnik Dobročica; iz Bribira arhipravad Dragoslav, pop Bogdan, satnik Slonomir i Jurislav Gradenić; iz Grižana popovi Ljuban i Petar, satnik Domjan i Dunat, Carlo i Vito Ulčić; iz Drivenika satnik Dragoljub, Michele Dragoljub i Prebinić; iz Hreljina plovčanin Raden, satnik Ivanacz, sudac Živina i Colomanno Nedal; iz Bakra plovčanin Kerstija, pop Grubiša, satnik Ivan, Derga Ulčina i Nedrag; iz Trsata plovčanin Vazmina, satnik Nedrag, sudac Domenico i Vieka; iz Grobnika plovčanin Kirin, satnik Slavan, Damiano Kinović, Paolo i Slavina Vukodružić.

Svi sakupljeni zapisali su ono što slijedi, kao što su čuli od svojih starijih”.

Ne bi bilo od veće koristi navesti ovdje sav sastavak. Dovoljno je navesti da sadrži: kneževa i biskupska prava, svećeničke dužnosti, djelatnost satnika, krivične zakone za krađu, podmetanje požara, skrivanje razbojnika, zlouporabu službenog položaja, silovanje, preljub, prevaru, lažno svjedočenje, vjerolomstvo, tjelesne ozljede, ubojstvo, malo građanskog i krivičnog postupka, te tragove građanskog materijalnog prava.

Valja zapaziti:

1. da su svećenici bili dužni obavljati noćnu stražarsku službu, kao i svi ostali stanovnici kaštela, te svakodnevno slaviti misu;

2. da bez odobrenja gospodara i općine nitko nije mogao prihvatiti crkvenu službu niti ući u samostan, a đakon se nije mogao zaređiti;

3. da stegovne kazne koje je izrekao biskup nisu smjele biti veće od 40 mletačkih soldina;

4. da je kazna za svaki prijestup i zločin bila

novčana i to u iznosu do 100 mletačkih lira, a ako krivac nije mogao platiti, to je morala učiniti njegova obitelj, ili je pak knez mogao zamijeniti novčanu s tjelesnom kaznom po svome nahodađu;

5. da je knez bio zadužen za obavljanje sudske vlasti nad svjetovnim i crkvenim osobama, plemenitašima, građanima i seljacima, te da su kazne ulazile u najvećem dijelu u njegovu blagajnu;

6. da su muškarci bili bezoporučni nasljednici, a ako ih nije bilo takvo je nasljedstvo pripalo ženama;

7. da je jedan vol vrijedio 8 do 10 mletačkih lira. U ono vrijeme davalo se 3^{1/2} mletačkih lira za jedan zlatni cekin.

U XIV. stoljeću grofovija je podijeljena na nekoliko posjeda dodijeljenih na uživanje raznim članovima brojne obitelji kneževa Frankopana, osim jedinstva u nekim odnosima, koje je još 1431. godine spomenuto u povelji o donaciji kneza Martina franjevačkom samostanu na Trsatu, izrijeком da je Trsat sastavni dio Vinodola. No, u povelji iz 1481., kojom kralj Matija Korvin vraća knezovima Stjepanu i Bernardu primorske krajeve, koje im je oduzeo, spominju se kašteli Grobnika, Trsata, Hreljina, Drivenika i *Vinodola*, iz čega proizlazi da je Vinodol već tada zapremao manju površinu.

Stjepan Frankopan, čija je kći Katarina, njegovo jedino dijete, bila supruga kneza Nikole Zrinskoga, koji je 1566. poginuo pod Sigetom, potpisao je sa zetom sporazum o međusobnom nasljeđivanju, ako bi jedan ili drugi umrli bez muških nasljednika, a istovremeno su tast i zet ujedinili sve svoje posjede. Dokument od 2. veljače 1544. tiskan je u zbirci "Arkiv za povjestnicu jugoslavensku", III. tom, te donosi popis ujedinjenih dobara, navodeći među ostalima Grobnik, Trsat, Bakar,

Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir i Novi kao primorska mjesta, bez spomena Vinodola. Isti je Frankopan, aktom iz 1572., tiskanome na stranice 266 zbirke "Monumenta historica Slavorum meridionalium", predao te posjede, pod zajedničkim nazivom *Primorje*, svojim nećacima Jurju, Krstu i Nikoli Zrinskome, koji su zatim postali vlasnici.

Kasnije se u više navrata spominje Vinodol, no uvijek u današnjim granicama.

Kada su 1670. godine zaplijenjeni svi posjedi Petra Zrinskog i Frana Frankopana zbog veleizdaje, svi su navedeni posjedi nekadašnje grofovije, uključujući Čabar, postali dvorska dobra i to do 1776. godine, kada su postavljeni temelji kasnijih promjena, koje ćemo pojasniti na drugome mjestu.

Još ćemo navesti da je u knjižici "De Frangepanibus Illyricis" tiskana isprava s nadnevkom *Novi, 30. prosinca 1575.*, kojom knez Stjepan Frankopan daruje Micheleu Dessichu, njegovom sinu Francescu i njihovim nasljednicima, Opatiju Sv. Jakova smještenu na morskoj obali pod Drivenikom u Vinodolu, sa svime što joj pripada, uključujući tunolovku u Prčinu. U dokumentu od 12. veljače 1563. naveden je Michele Dessich kao kapetan Bakra, Hreljina i Grobnika.

2. Kaštel i teritorijalni posjed Trsata

U davno je vrijeme postojalo pokraj liburnijskoga mora obzidano i utvrđeno mjesto pod imenom Tarsactica, o kojemu postoji podatak da ga je 800. godine razorio Karlo Veliki. Kako je podrijetlo naziva keltsko, a Kelti su bili drevni stanovnici ovih krajeva, ovo obzidano mjesto moglo je postojati prije rimske vladavine.

U poglavlju koje govori o prvim počecima grada Rijeke, objašnjena je pretpostavka da se keltska Tarsactica nalazila na mjestu današnjega Trsata, te da se pod rimskom vlašću naziv protezao na obje obale Rječine, jer je na brijegu bio utvrđeni kaštel, a uz morsku obalu, gdje je danas Rijeka, administrativno i trgovačko središte.

Kad su se ova mjesta obnovila, nakon razaranja 800. godine, Rječina je već dijelila dvije države, pa se zajedničko ime više nije moglo koristiti: tako se *Tarsactum*, Trsat nazivalo mjesto smješteno na brijegu, s lijeve strane rijeke.

Ovaj Trsat postao je dijelom Vinodolske grofovije, koja je 1223. godine dodijeljena kneževima Frankopanima, tada već gospodarima Krka i Modruša.

Frankopanski kaštel na Trsatu mogao je biti izgrađen između 1260. i 1280., jer je spomenut u uvodnome dijelu Vinodolskog zakona, koji potječe iz 1280. godine, a spominje se u povelji Béle IV. iz godine 1260., iako se u tome dokumentu opisuje brijeg, koji je bez sumnje Trsatski.

Glavna kula podsjeća na rimski stil, pa o. Glavinich u svojoj *Povijesti Trsata* navodi da su je izgradili Rimljani, te kako je kasnije opasana dvostrukim zidinama, a godine 1600. sve je svedeno na oblik kaštela. Međutim, kako se kaštel u međuvremenu spominje više puta, može se zaključiti da je izgrađen na ruševinama rimskog kaštela, a zatim proširen, te 1600. godine preuređen za upotrebu topova.

U XIV. stoljeću Vinodolska grofovija je podijeljena na toliko posjeda koliko je bilo kaštela, pa se pojavio i Trsatski posjed koji je obuhvaćao krajeve što su pripadali kaštelu. Granice toga posjeda protezale su se uz morsku obalu, od ušća Rječine do Martinšćice,

zatim potokom te doline do Sv. Antuna kod Drage, pa pravcem preko Draške doline do Hrosta i Žaklja, te Rječine do mora. Tako je bio okružen morem, Rječinom i teritorijem Bakra i Grobnika.

Osoba, kojoj je bila povjerena zaštita i obrana kaštela, te administracija teritorija, zvala se kapetan. U godinama 1449. i 1452. to je bio Giacomo Delfino. U to vrijeme vicekapetan bio je Gaspare Boldufer.¹⁾

Okolnost da je Rječina dijelila dvije samostalne države, budući da je Rijeka pripadala austrijskoj nadvojvodskoj kući, a Trsat ugarskoj Kruni, činila je kaštel opasnim za grad Rijeku. Zato je car Fridrik III., tada zaraćen s ugarskim kraljem Matijom Korvinom, godine 1487. zauzeo kaštel. U mirovnom sporazumu iz 1491. utvrđeno je da trsatski kaštel ostane u carevu posjedu za njegova života, te da se nakon njegove smrti vrati ugarskoj Kruni. No, čini se da je kasnije došlo do nove nagodbe, budući da nakon smrti Fridrika III. godine 1493. Trsat nije vraćen. Maksimilijan I., Fridrikov nasljednik, dodijelio ga je 1499. godine barunu Giovanniu della Torre, a 1503. Baldassareu Waldsteinu. Godine 1508. Mlečani su, zaraćeni s carem, zauzeli taj kaštel, jer se na njemu vijorila austrijska zastava. 1509. car ga ponovo zauzima, a od tada o njemu nema nikakvih vijesti sve do godine 1536., kada se spominje administrator Pietro Dente, koji je istovremeno bio i riječki vicekapetan. Ostali austrijski kapetani bili su: Girolamo da Zara godine 1540., Gaspare Ritschan 1542., Giovanni Ritschan 1546., zatim (istovremeno i privatni za-

¹⁾ Prema dokumentima od 4. travnja 1435. i 9. travnja 1436. trsatski kaštel držali su knezovi Cilli, s naslova zaloga za miraz koji je Stjepan Frankopan dodijelio svojoj kćeri Elisabetti, supruzi kneza Urlica Cillia.

kupnik dadžbina) Gaspare Raab od 1568. do 1582., Gaspare Chnessich od 1603. do 1619., te njegov sin Francesco do otprilike 1640. godine. Od tada, sve do 1776. godine, riječki su kapetani ujedno bili i trsatski.

Svi ti kapetani potpadali su pod austrijsko-njemačko administrativno središte, no nakon 1540. godine, a posebice u XVII. stoljeću time se nisu kršila prava ugarske Krune. Takva povezanost bila je potrebna radi organizacije priobalnih krajeva u obrani od Turaka.

Taj je posjed, zbog svoje male površine, od koje je jedan dio pripadao franjevačkome samostanu, malo donosio državnim financijama: prema službenom prikazu, renta je za godinu 1762. iznosila 541.17 forinta, a 652.33 forinta za 1764. Ipak je grad Rijeka pokazivao veliko zanimanje za njegovim posjedovnjem i to radi obavljanja policijske vlasti, te za zaštitu vlastite dadžbine na vino. Povoljna okolnost za njegovu kupnju ukazala se 1776., te je slijedeće godine Grad zatražio odobrenje za kupnju; no političke prilike promijenile su se nakon povelje iz 1779., kojom je grad Rijeka postao autonomno tijelo među zemljama pod ugarskom Krunom, a Trsat je ostao pripojen Hrvatskoj. Teritorij je dodijeljen gradu Bakru, te je tako prestala dvorska vlast nad Trsatom.

Od 1814. do 1822., pod novom austrijskom vladavinom, koja je zamijenila francusku, riječki je magistrat, u svojstvu c. i k. okružnog dužnosnika, obavljao svoju jurisdikciju i nad Trsatom, dok je Bakru pripadala teritorijalna vlast. U to vrijeme gradonačelnik Trsata Giacomo Matcovich u izvještaju od 24. travnja 1818. iznosi da su ovdje do godine 1809. bili na snazi ugarski zakoni i Vinodolski statut, - da su u gradu stanovali sudac, kancelar i dva vojnika koje je postavio bakarski

magistrat, - da je za imenovnje suca bakarski magistrat svake godine dolazio na Trsat na dan Sv. Martina, te da su stanovnici predlagali za potvrdu dotadanjeg suca ili su pak predlagali tri nova kandidata, - da je sudac s kancelarom presuđivao u građanskim sporovima od 25 forinta, a u manjim krivičnim do 6 dana zatvora ili 6 udaraca palicom, - da je teritorij godišnje proizvodio oko 220 vagana žita i 600 emera vina, - da je do 1809. dadžbina iznosila 1.034 forinta godišnje, - da su trsatski prihodi ovisili o stupnju blagostanja u Rijeci, gdje su Trsaćani nalazili izvor svojih zarada.

3. *Župa Sv. Jurja na Trsatu*

Prvi puta spominje se u Vinodolskom statutu godine 1280., a zatim 1291. u mnogim zapisima o preseljenju Svete nazaretske kuće. Župna crkva, smještena pod kaštelom, koji je bio izgrađen između 1260. i 1280., te posvećena Sv. Jurju, koji je bio patron obitelji Frankopan, mogla je biti sagrađena u to vrijeme. Duhovna pastva protezala se na čitav teritorij posjeda, kao što se danas proteže na čitavu površinu političke zajednice.

Biskupski shematizmi utvrđuju ukupan broj stanovnika na 1.313 godine 1847., na 2.166 žitelja 1863. godine, te na 2.306 godine 1873.

Naselja koja joj pripadaju, navedena su u biskupskom shematizmu iz 1873. godine kako slijedi:

<i>Trsat</i>	<i>418 stanovnika</i>
<i>Selo</i>	<i>67 stanovnika</i>
<i>Strmica</i>	<i>125 stanovnika</i>
<i>Podvoljak</i>	<i>153 stanovnika</i>

<i>Draga</i>	16 stanovnika
<i>Hrast</i>	28 stanovnika
<i>Lučica</i>	24 stanovnika
<i>Sušak</i>	613 stanovnika
<i>Pećine</i>	197 stanovnika
<i>Martinščica</i>	29 stanovnika
<i>Podvežica</i>	636 stanovnika

2.306 stanovnika

Valja primijetiti da najveći dio kraja koji se naziva Draga pripada drugoj župi, te da se nakon 1873. stanovništvo povećalo, naročito na Sušaku i Podvežici.

U službenome izvješću iz 1815. godine navodi se da Crkva Sv. Jurja posjeduje kapital u iznosu od 3609.26 forinta.

Trsatski župnici bili su: godine 1280. *Vazmina*, 1291. *Alessandro*, 1444. *Czurilo*, 1452. *Giorgio*, 1572. *Gaspere Dorich*, riječki kanonik, 1595. *Giovanni Sandalich*, riječki kanonik, 1617. *Mattia Chnesich*, riječki kanonik, 1624. *Giovanni Zotich*, riječki kanonik, 1630. *Czar*, 1644. *Giorgio Mancini*, 1645. *Zarjevich*, 1658. *Nicolò Antonich*, 1679. *Giovanni Kucich*, 1693. *Domenico Zdunich*, 1735. *dr. Girolamo Genova*, 1770. *Giuseppe Zandonati*, 1771. *Gregorio Mersich*, 1800. *Giacomo Thian*, 1815. *Fabiano Sablich*, 1822. *Giuseppe Visner*, 1873. *Pasquale Zuvicich*.

4. Crkva Sv. Marije i samostan franjevačkih trećoredaca na Trsatu

Trsat je postao slavan po pobožnoj vjeri da je ovdje 1291. prenesena Sveta nazaretska kuća i ovdje

ostala tri godine. Od XVI. stoljeća nadalje, mnogi su vjernici opisali taj događaj, navodeći pored ostalog, da je u ono vrijeme župnik Sv. Jurja na Trsatu bio svećenik Alessandro, te da je Nikola Frankopan dao provjeriti istinitost događaja. U Povijesti Trsata o. Francesca Glavinicha, tiskanoj u Udinama 1648., čitamo da je Sv. kuća bila dugačka 44 geometrijska pedlja, široka 20, te da se nije znalo što predstavlja, tek što je župnik neprekidno propovijedao da je to nasljedna kuća Djevice Marije, majke Isusa Krista, te da je neposredno nakon nestanka Svete kuće, knez Nikola Frankopan na istome mjestu dao sagraditi kapelu. Giorgio Marotti Riječanin, pićanski kanonik, objavio je 1710. raspravu, utemeljenu na zapisu iz godine 1530. Girolama Angelita, tajnika općine Recanati, kod Loreta, u kojemu se kaže da su u vrijeme pape Lava IX. neki Ilirci podnijeli izvješće o tome što su pročitali u starim riječkim analizama, tj. da se nedaleko od onoga mjesta nalaze spomenici koji se odnose na preseljenje Sv. nazaretske kuće. Otac Pasconi, u svojoj knjizi tiskanoj 1731., tvrdi da je Nikola Frankopan dao zabilježiti događaj u svojim posjedničkim pisarnicama u Senju, Modrušu, Krku, Bakru i Grobniku. No, podatke istovremene s tim događajem ne posjedujemo, a osim toga nije utvrđeno postojanje starih riječkih anala, ni Frankopanovih zapisa. Izvjesno je, kako su kratko vrijeme nakon događaja vjernici počeli dolaziti u novu kapelu, jer je zapisano da je papa Urban V. darovao trsatskoj crkvi godine 1307. Bogorodičin kip.

Knez Martin, Nikolin nećak, u dokumentu od 7. travnja 1431. navodi da je odlučio, pokraj svojega kaštela na Trsatu, izgraditi od temelja crkvu u čast Bl. Dj. Marije, te je povjeriti franjevcima trećorecima. Isto-

vremeno daruje samostanu u stalno vlasništvo sjenike u Dragi, zapadnu stranu Trsatskoga brijega, kao i mlin, te jednu stupu na Rječini. Označene su i međe darovanoga brijega, koje se danas pružaju ovim smjerom: od mora, između vinograda Cosulich i Malle do Karolinške ceste, ovim do raskršća, a zatim drugim kolnim putem do trsatskoga trga, ovim do raskršća, a zatim drugim kolnim putem do trsatskoga trga i Crkve Sv. Jurja, a od nje izravno dolje na Rječinu, te tijekom Rječine do mora i morskom obalom do početne točke.

Izvorni je dokument izgubljen već prije 1574. godine, pa je samostan zatražio dne 18. travnja 1574. od cara Maksimilijana II. novu donaciju, čiji je sadržaj naveden u povelji kojom car Leopold I. potvrđuje tu donaciju dne 20. travnja 1694. Izvorni primjerak toga akta čuva se u trsatskome samostanu. No, u Arhivu C. i k. namjesništva u Grazu, među spisima ukinutoga Kraljevskog namjesništva unutarnje Austrije, nalazi se i primjerak frankopanske donacije iz 1431., koju je godine 1562. potvrdio tršćanski javni bilježnik Giovanni Aqueo.

Papa Nikola V. odobrio je utemeljenje godine 1453., pa je započela izgradnja crkve i samostana. Utemeljitelj je umro 4. listopada 1479., te je pokopan u novoj crkvi, gdje se i danas nalazi njegov grob s epigrafom.

U knjizi riječkoga općinskog pisara na stranici 375, nalazi se ugovor od 19. travnja 1449., potpisan u *Ecclesia Sanctae Mariae de Tersato*, iz čega proizlazi da je to bila navedena stara kapela.

Spomenuti knez Martin, aktom s nadnevkom *Novi, 16. kolovoz 1468.*, sačuvanim u Provincijiskome arhivu u Ljubljani, izjavljuje da je Samostanu Sv. Franje

i novoizgrađenoj Crkvi Sv. Marije na Trsatu darovao posjed *Kotor* u Vinodolu i Crkvu Sv. Lovre pod Trsatom, sa vinogradom *Brajda* i susjednim sjenikom, mlin i stupe na Rječini, te *Ravnicu* što se pruža od samostana do bolnice. Stoga neki sumnjaju u vjerodostojnost donacije iz 1431., gdje je površina mnogo veća; no, izvjesno je da se stvarni posjed, priznat naknadnim službenim potvrdama, nalazio između međa označenih u aktu iz 1431. godine. Ipak, dokument iz 1468. značajan je za povijest Rijeke i Sušaka po tome što se utvrđuje postojanje Crkve Sv. Lovre, te činjenica da na velikoj Brajdi uz Rječinu tada nije bilo vinograda.

Posjede Kotor, zajedno s obližnjim Belgradom, samostan je prodao godine 1698. Carskom namjesništvu u Grazu za 15.000 forinta.

Godine 1612., kada je Samostan pokrenuo spor protiv Gaspara Chnesicha, dadžbinskog zakupnika i trsatskog kapetana, provjerene su međe doniranoga terena unutar toga posjeda, te je Chnesich morao vratiti onaj dio koji je nepovlasno prisvojio. Iz dokumenta od 16. travnja 1613., sačuvanog u Arhivu Provincijskih država Kranjske, može se zaključiti da je neki Chnesichev prethodnik zaposjeo veći dio posjeda na osnovi navedenoga dokumenta iz 1468., ne priznajući vjerodostojnost donacije iz 1431. godine.

U pritužbi od 7. rujna 1619., sačuvanoj do danas u navedenom arhivu u Ljubljani, koju je o. Francesco Glavinich, tada provincijal franjevac trećoredaca za Bosnu i Hrvatsku, napisao na talijanskome jeziku, čitamo da se unutar granica ovoga posjeda trsatskoga samostana nalazi osam poljodjelaca, mlin na Rječini, skela sa kućom i čamcem, vinograd zvan Brajda, te još jedna manja brajda, kao i povrtnjak između kaštela i samo-

stana, - da je mlin godine 1618., jedne od najboljih, proizveo 245 vagana žitarica i 58 kukuruza, prema riječkoj mjeri, - da skela na Rječini donosi godišnje 65 dukata, velika brajda 20 *spoda* vina, manja oko 3, povrtnjak 2 mletačke lire, - da svaki poljodjelac daje po jedan spod vina godišnje, - da se vagan žitarica prodaje po pola dukata. To su bili srebrni mletački dukati u vrijednosti od 6 mletačkih lira, a u to vrijeme 10 lira vrijedilo je jedan zlatni cekin.

Obilne dotacije, te veliki priliv vjernika iz obližnjih mjesta i udaljenih krajeva koji su posjećivali svetište, toliko su obogatile Samostan da je na svoj trošak, dne 24. kolovoza 1644. dao postaviti temelje prostranijeg hrama i samostana, a nešto kasnije izgraditi ili obnoviti veliko stubište sa 411 kamenih stuba, što se od obale Rječine uspinju prema Trsatu.

Na dan 8. rujna 1715. na Trsatu je održana velika svečanost krunjenja spomenutoga kipa Bl. Dj. Marije. Iz protokola riječkoga Općinskog vijeća od 18. srpnja i 21. kolovoza saznajemo da se je pripremala procesija od Trsata do Rijeke u svrhu blagoslivljanja grada i morske obale; - da su bila delegirana šestorica riječka patricijska savjetnika da se dogovore sa samostanskim gvardijanom o. Pietrom Francetichem oko doličnoga prijama procesije, - da je odlučeno pokloniti Svetištu srebrnu svjetiljku u vrijednosti od 200 dukata. Opis svečanosti nalazi se u dvije knjige koje je tiskao P. Francetich, jednu na latinskom, u Veneciji 1718., te drugu na njemačkome u Beču 1723. godine.

U svezi čestih posjeta vjernika ovome Svetištu, o. Pasconi uvrstio je u svoju knjigu "*Triumphus Reginae Tersactensis*", izdanu 1731., potvrdu kneza Adama Ratkaya, senjskog i modruškog biskupa, s nadnevkom

Bakar, 12. svibnja 1715., kojom se posvjedočuje da Svetište svakodnevno posjećuje mnoštvo svijeta, naročito u praznične dane i to ne samo iz obližnje Rijeke, Kastva, Grobnika, Drage, Kostrene, Bakra i Vinodola, već i mnogi stranci iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Istre, Kranjske, Štajerske, često i u procesijama, tako da se ovdje godišnje pričesti oko 100.000 osoba.

Godine 1778., kada je grad Bakar postao trsatski posjed, nastao je spor sa Samostanom oko nekih prava, koji je riješen transakcijom od 19. kolovoza 1794., nakon koje je uslijedilo, 7. prosinca 1795. godine, carsko odobrenje. Evo njezina sadržaja:

I. Potvrđen je samostanski teritorij unutar revidiranih granica.

II. Samostan zadržava za sebe: 1) pravo na lijevu obalu Rječine, kod mlinova; 2) ubiranje četvrtine; 3) dvije brajde, mlin, obližnji povrtnjak, vinograd Lučicu, polovicu terena prema mlinu Troyer, vinograd i šumu pod Sv. Jurjem, sva stabla uz trsatsko stubište, kao i ona koja bi jednom mogao posaditi na slobodnom zemljištu, šumu Žukovinu, te još jednu uz stubište, šumu koja se prostire zapadno od samostana, obzidano zemljište, zemljište *Tesa*, povrtnjak pod starim grobljem, zemljišta u Dragi, kapelu Sv. Lovre; 4) prihode od ustupljene mostarine s mosta na Rječini i od prodanih posjeda u Grižanama i Kotoru; 5) pravo na lov.

III. Bakarska zajednica obvezuje se da neće uvođiti preinake ni novine koje bi mogle štetiti tim posjedima, te zadržanim pravima, već će i štititi Samostan od štetnih čina privatnih osoba, te spremno presuđivati u samostanskim sporovima.

IV. Budući da civilni bakarski kapetan ima pravo ribolova na Rječini, Samostan će ograničiti svoje pravo na prostor između svoga mlina i Zvira. S druge strane, grad Bakar će se pobrinuti da ribolov na koji ima pravo kapetan, ne oštećuje vinograd.

V. Samostan odstupa Gradu Bakru: 1) urbarski prihod od 63.5 forinta, te 45 kvarta ulja; 2) urbarski prihod za komunalna zemljišta, koja bi se naknadno dodjeljivala za obrađivanje ili izgradnju kuća; 3) pravo na ribolov u moru pod Sv. Lovrom, te korištenje slobodnih zemljišta.

VI. Za sve to, te za otkupljeno pravo prodaje vina na Sušaku i Trsatu, Grad Bakar se obvezuje plaćati samostanu 210 forinta godišnje.

Kao osnova za navedenu transakciju poslužila je revizija granica, koja je prethodno provedena uz prisustvo obiju strana, te prethodna revizija iz 1612. godine. Tom su prilikom na nekoliko mjesta postavljeni obrađeni kameni međaši, na kojima su s jedne strane bila uklesana slova C. T. što su značila *Conventus Tersactensis*, a s druge C. B., kao oznaka za *Comunitas Buccarana*. Godine 1839. komisijski su pregledane oznake iz revizije provedene 1795. U dokumentu se navode pronađeni međaši: 1) na cesti za Martinšćicu između vinograda Cosulich i Malle; 2) na Karolinškoj cesti između ta dva vinograda; 3) na usponu te ceste; 4) malo iznad, na ulazu stare ceste što je vodila prema Trsatu; 5) na toj staroj cesti; 6) uz današnji kolnik što vodi na Trsat; 7) na trsatskom trgu, gdje je na jednom stupu uklesana godina 1612., te godina utemeljenja 1431.; 8) na istočnome uglu Crkve Sv. Jurja, tako da crkva nije uključena; 9) na nizbrdici prema Ludviškoj

cesti; 10) u krugu današnje tvornice papira; 11) na lijevoj obali Rječine uz postojeće ruševine.

U službenom izvješću od 14. travnja 1817. godine popisani su sljedeći samostanski prihodi: 1) 836.16 forinta godišnje koje plaća kraljevska carina u Bakru; a) kao kamate od 5% na 15.000 forinta koliko je iznosila vrijednost prodaje posjeda Grižana i Kotor; b) s naslova novčane naknade za otkup u naturi za 260 lira i 40 urna vina, koliko su godišnje bili obvezni davati kašteli Bakra, Bribira i Novoga; 2) 210 forinta iz općinske blagajne Bakra, slijedom navedenoga sporazuma; 3) 166 forinta godišnje iz vladine blagajne u Rijeci, na osnovi ugovora od 4. lipnja 1727., kojim se ustupa mostarina na Rječini, te daljnjih 84 forinta s naslova pomoći koju je Samostanu odobrio car Josip II; 4) od kraljevske carine u Rijeci 40 forinta godišnje na osnovi akta od 12. kolovoza 1644., koji se odnosi na zatvaranje tržnica što ih je Samostan držao na obali Rječine; 5) 208 forinta godišnje od mlina, te mjesečno 7 centi običnoga i 6 finoga brašna; - od zemljišta Lučice, uz navedeni mlin, godišnje 10 emera vina; 6) od male brajde nasuprot Školjiću 27 emera i 18 bokala vina, te od velike brajde prema moru 56 emera vina i 52 forinta godišnje za najam kućice koja se nalazi u njoj; i 7) od posjeda u Dragi 2 emera vina i 68 centi sijena, te od drugih zemljišta 4 emera vina godišnje.

Zabilježiti ćemo da je kasnije velika Brajda prodana državi za 30.000 forinta, te da danas kroz nju teče Rječina.

D o d a t a k

U II. tomu zbirke o. Theinera "*Monumenta Slavorum meridionalium*", na stranici 103, nalazi se službeno izvješće s nadnevkom *Graz, 14. rujna 1609.*, iz kojega proizlazi da je disciplina tih konventualaca u to vrijeme popustila, tako da je o. Domenico Andreassi bio delegiran da se o tome pobrine. Drugi dokument iz te godine donosi podatak da je Andreassi postavljen za titularnog biskupa Scopia.

O. Glavinich u svome djelu "*Historia Tersattana*", na stranici 34 piše da je uz bakarsku cestu, na udaljenosti od dva domašaja strelice bila Crkva Sv. Luke među čijim je ruševinama nakon iskapanja temelja godine 1614. pronašao olovnu škrinjicu s ilirskim zapisom na pergamentu, gdje je stajalo: "*Ja Stipan od staroga Dobrovnicha, Biskup Modruski, Vichnich Svete Crune Ugarske, posvitih ovu Ezrikou na postenie Svetoga Luke pissara Marie Blaxene*". Što znači: "*Ja Stjepan iz Cavtata, modruški biskup, savjetnik Svete Ugarske Krune, posvetih ovu crkvu u čast Sv. Luke, pisara Blažene Marije*". No, u talijanskoj verziji dodao je na kraju godinu 1288., što je vrlo čudno, jer modruška biskupija nije postojala prije 1460., a ovi su krajevi pripadali Krbavskoj biskupiji. Osim toga, u postojećim popisima krbavskih, a zatim i modruških biskupa, nema ni jednog po imenu Stjepan.

Na stranici 59 čitamo da je Samostan imao bogatu knjižnicu, koja je uništena u požaru godine 1628.

5. Počeci Sušaka

To se ime obično daje skupini kuća i zemljišta

smještenih nasuprot gradu Rijeci na lijevoj obali Rječine, te izgledaju kao predgrađe toga grada; no, prema službenom aktu od 14. travnja 1823., pod tim se imenom podrazumijeva prostor između Rječine i mora, od današnje tvornice papira do puta što dijeli posjede Cosulich i Malle na granici s Pećinama, te na sjeveru od stare ceste koja je vodila na Trsat. Ovaj prostor zanimljiv je u riječkoj povijesti u svezi pitanja oko dadžbine na vino, a iznijeta su u povijesnim zapisima uz XVI. rubriku staroga riječkog Statuta. Nekada je ovaj teritorij pripadao trsatskome posjedu, a nakon donacije godine 1431., postao je dio samostanskog posjeda franjevac trećoredaca.

→ Naziv Sušak prvi je puta upotrijebljen u drugoj polovici XVIII. stoljeća, službeno tek 1801. Prije toga, u javnim aktima od XV. do XVIII. stoljeća, koji se odnose na taj predio, ne spominje se drukčije, nego ovim riječima: *“preko Rječine ispod Trsata”*, *“na trsatskoj obali Rječine”*, *“u kući koja pripada skeli ili gostinju s one strane Rječine”*, *“preko mosta na Rječini”*. Sudskom presudom iz 1716. utvrđuje se da trsatski svećenici imaju pravo prodavati vino *“na lijevoj obali Rječine”*, a prvi ugovor potpisan 1778. između Bakra i Rijeke u svezi prava prodaje vina, spominje podanike nastanjene *“s one strane mosta na Rječini i njegovoj okolici”*. Mnogi dokumenti od XV. do druge polovice XVIII. stoljeća, ne spominju nastambe s one strane Rječine, osim posjedničkog hospicija i kućicu ubirača skelarine, a zatim i mostarine. Da 1662. nije bilo drugih, proizlazi iz činjenice da se riječki Magistrat suprostavio zahtjevu trsatskoga Samostana da izgradi kamenu kućicu umjesto drvene barake za svojega mitničara, obrazlažući odluku potrebom slobodnoga djelovanja utvrde smještene iza

Katedrale. Carsko Namjesništvo u Grazu dozvolilo je izgradnju pod uvjetom da se kuća sruši u slučaju rata, što bi bilo nepotrebno da je ovdje bilo i drugih kuća.

Treće staro zdanje bila je kapela Sv. Lovre, koja se spominje u frankopanskom donacijskom aktu iz godine 1468.

Na tri riječka gradska plana iz XVII. stoljeća, koji obuhvaćaju i Trsatski brijeg, označena su samo ta tri zdanja.

U zapisima o staroj riječkoj luci (*IV. dio, poglavlje XI.*), govorit će se o vinogradu zvanom *Brajda*, koji je otkupila Država, radi izgradnje novoga tijeka Rječine. Ona je nastala nakon velike poplave, uzrokovane, možda, zemljotresima godine 1511., a u svakom slučaju nakon 1431. Taj prvi pješćani sprud na hrvatskom će se prozvati *Suša*, a ime se zadržalo i nakon što se sprud počeo obrađivati i pretvarati u *brajdu*, pa se malo-pomalo proširilo i na okolne krajeve. Odatle potječe ime *Sušak*.

Današnju veličanstvenu tvornicu papira osnovao je Riječanin Andrea Lodovico Adamich, koji je 1821. kupio mlin u Lučici i tu sagradio skromnu tvornicu papira. Čini se da se radi o mlinu spomenutom u jednom glagoljskom dokumentu iz 1458., koji je tada pripadao Giorgiu Rečaninu.

Obližnji mlin posjedovali su trsatski svećenici nakon frankopanske donacije godine 1431.

Zgrada koja je do pred nekoliko godina pripadala carini, sagrađena je u prvim godinama našega stoljeća i u njoj je bila blagajna za naplatu cestarine.

Velika trokatnica nasuprot mostu, koju je izgradio Simone Adamich 1780. pod francuskom vladavinom postala je vojarna, a kasnije državna bolnica.

Zdanja smještena istočno od kapele Sv. Lovre, u kojima je mnogo godina bila tvornica duhana, koju je osnovao Adamo Carlo Schram, podignuta su oko godine 1800.

Javni dokument od 31. siječnja 1819. nabraja na Sušaku 16 kuća sa 146 stanovnika, a drugi iz 1823. godine 15 porezovnih obitelji i to: nasljednici Adamich, Adamich Andrea, Affrich Giovanni, Schram Carlo, Malle Andrea, Ostoich Giovanni, Matcovich Giacomo, Commisso Giuseppe, Spadon Elena, nasljednici Tomicich, Bencich Felice, Medanich Gregorio, Giurandich Maria, nasljednici Papich, Dvoržak Leopoldo. Valja napomenuti kako su ti stanovnici bili razasuti po čitavoj površini naselja zvanog Sušak, budući da je Matcovich primjerice, posjedovao mlin u Lučici, a Malle zgradu na krajnjem istočnom dijelu. Stanovništvo se kasnije povećalo, jer Nagyeva *statistika*, tiskana 1829., iznosi brojku od 225 stanovnika, a 613 biskupijski shematizam iz 1873. godine.

Nakon što je u listopadu 1822. u ovim krajevima prestala austro-njemačka vladavina, oni su se morali vratiti u stanje iz 1809. godine., što znači da se jurisdikcija morala vratiti bakarskom Magistratu, budući da je riječki Gradski magistrat prestao obavljati svoju funkciju na Trsatu. No, riječki je Municipij želio zadržati tu jurisdikciju kako bi mogao bolje upravljati svojim pravom na prodaju vina, nadgledati policijske poslove, te održavati svakodnevne društvene kontakte koji ujedinjuju Sušak s gradom i nameću potrebu za jedinstvom javne administracije. Tome se nastojanju priklonio i kraljevski organizacijski komesar grof Giuseppe Majláth te bakarsko Općinsko vijeće, pa su izaslanici dvaju gradova potpisali u Rijeci, dne 14. travnja 1823. ugovor

sljedećeg sadržaja: 1) utvrđene su granice Sušaka; 2) Bakar prepušta Sušak Rijeci za obavljanje javno-političke, gospodarske i sudske administracije, zadržavajući za sebe teritorijalni posjed; 3) Rijeka se obvezuje plaćati Bakru godišnje: a) 600 forinta za prepušteno posjedničko pravo prodaje vina, b) 145.30 forinta kao naknadu za urbarska prava koja su plaćali posjednici, c) 34.14 forinta na ime kvote za vojni doprinos, d) 20 forinta za pravo ribolova u moru pod Sv. Lovrom; 4) Bakar prepušta Rijeci neiskorištena komunalna dobra, a Rijeka se obvezuje popraviti cestu i plaćati troškove javne administracije.

Ugovor, međutim, nije bio odobren. Godine 1825. došao je nalog da se Sušak preda Bakru, a na žalbu Rijeke uslijedila je Naredba ugarskoga Kraljevskoga namjesničkog vijeća u kojem je stajalo da bi sjedinjenje Sušaka s Rijekom bilo u suprotnosti s načelom da se uspostavi stanje prije 1809. godine, te da se ne smiju suziti granice Hrvatske. Nakon nove žalbe, u prosincu iste godine uslijedila je Vladareva Odluka, kojom se odgađa primopredaja.

Godine 1826. kraljevska Kongregacija u Zagrebu dozvoljava kapetanatima u Bakru i Rijeci da se međusobno sporazume u pogledu Sušaka, pa se čini kako joj nije bilo poznato postojanje narečenoga ugovora.

Vladareva Odluka od 1833. u svezi organizacije područja određuje da se granice gradova Rijeke i Bakra, koje se ne mogu promijeniti bez odobrenja Zemaljskoga sabora, vrate u stanje iz 1809., te da za Sušak ostane na snazi zakupnički ugovor o prodaji vina iz 1801. U drugim pitanjima ostavlja se sloboda dvama gradovima da se prijateljski nagode.

Dne 9. prosinca 1833. riječko Općinsko vijeće

imenovalo je komisiju za predaju Sušaka Gradu Bakru i pronalaženje prijateljske nagodbe odobrene Vladarevom Odlukom. No, stav Grada Bakra već se izmijenio: kapetan je odgovorio službenom notom kako ne želi pregovore, da nije potrebna formalna primopredaja, te da utvrđuje nadnevak od 1. siječnja 1834. godine, kao dan preuzimanja administracije Sušaka.

6. *Martinščica*

To je ime morske luke gdje je godine 1833. otvoren prostrani lazaret, te doline koja se odande pruža do pred Sv. Antunom u Dragi. Naziv je slavenski, a čini se da potječe od Martinske Vežice, male Martinove vile. Na Hondiovoj karti iz XVI. stoljeća stoji *S. Martino*, pa smo skloni vjerovati da oba naziva potječu od stare kapele Sv. Martina, porušene radi izgradnje lazareta.

Od sjevera prema jugu, kroz dolinu protječe brzica što se na pola puta dijeli u dva rukava, od kojih desni pokreće stari mlin. Između njih, uz morsku obalu, nalazila se kapela.

Brzica je dijelila teritorijalne posjede Bakra i Trsata, no, prostor između dva rukava postao je predmetom spora u XVII. stoljeću, a čini se da je u pitanju bilo vlasništvo nad mlinom. Spor je dakle, nastao oko granice, tj. da li se ona nalazi od mjesta račvanja do mora na istočnom ili zapadnom rukavu brzice.

Na brijegu *Solin*, koji zatvara istočnu stranu doline gdje se nalazi Kostrena-Sv. Lucija, vide se oveće ruševine staroga zdanja, a u okolnim mjestima prenosi se predaja da su to ostaci nekadašnjeg samostana. Tome je samostanu, koji je vjerojatno bio benediktinski, mo-

gla pripadati dolina. Takvih je samostana bilo mnogo u Istri, gdje su oko 1300. bili napušteni zbog epidemija kuge, a nalazili su se i kod Voloska, u Omišlju, te u Sv. Jakovu kod Kraljevice.

Prva vijest o toj dolini i tome imenu nalazi se u oporuci iz 1445. godine, tiskanoj u zbirci "*Monumenta historica Slavorum meridionalium*". Njome bakarski kanonik Tomaso Partenich određuje: 1) da kanonik Luca Strižić doživotno zadrži Crkvu Sv. Martina u Martinšćici, a s njom i mlinove, *ruševine*, zemlju i brajde, s pravom uživanja četvrtine plodova, te svu obrađenu i neobrađenu zemlju u Martinšćici i to sve uz obvezu obavljanja crkvenih dužnosti u toj crkvi, slavljenja misa, a isto tako bakarski Kaptol mora slaviti po jednu svake godine za duše graditelja crkve, te još jednu za oporučitelja; 2) da nakon smrti korisnika, crkva i zgrade, kao i pravo na četvrtinu plodova prijeđe na crkveni Kaptol Sv. Andrije u Bakru.

U drugom dokumentu, tiskanom u istoj zbirci na stranici 256, čitamo da su dne 15. svibnja 1554. supružnici Božarnić iz Rijeke prodali Pietru Denteu za 25 dukata vinograd koji se nalazi između brijega Solin i brzice, a bio je obvezan davati Crkvi Sv. Martina četvrtinu svojih proizvoda. Ugovor je predan u podzakup u Bakru na osnovi prava novčane naknade za otkup u naturi, koje je pripadalo rođacima prodavatelja i srodnicima.

U povijesnim zapisima o Bakru, koje je godine 1740. napisao kanonik Vincenzo Barcich, čitamo da je biskup Agatic u prvoj polovici XVII. stoljeća dobio *četvrtinu*, te da je bakarskom Kaptolu plaćao održavanje bogoslužja u Sv. Martinu i da su, nakon biskupove smrti, Zrinski prisvojili četvrtinu i Kaptolu davali godiš-

nje 6 spoda vina za obavljanje bogoslužja. U to vrijeme vladao je običaj da bakarski Kaptol blagoslovi mlin svake godine na dan Sv. Martina i u vrijeme molitve za usjeve, te da ga mlinar nagradi pogačom i $\frac{1}{4}$ vagana žita. Čitamo, također, da se oko 1720. godine srušio krov kapele, te da je od tada bakarski Kaptol služio u Kostreni-Sv. Luciji bogoslužje u čast Sv. Martina.

Godine 1670., nakon što su konfiscirana imanja Zrinskih, Martinšćicu je zaposjео ugarski kraljevski poreznik.

Iz svih ovih podataka možemo steći uvjerenje da je četvrtina prihoda doline bila vinkulirana za bogoslužje u kapeli, no, ne znamo kome su pripadale ostale tri četvrtine, osim za vinograd koji je Božarnić prodao Denteu.

O pitanju posjedovanja mlina i obližnjih vinograda u prvoj polovici XVII. stoljeća govore neki službeni dokumenti pohranjeni u arhivu zajedničkog Ministarstva financija u Beču, u svesku *N. 2. M. Österreich*. U vrijeme nastajanja spora oko međe između Bakra i Trsata, vlasnik je bio Riječanin Francesco Chnessich. Dne 26. veljače 1636. vojnici kneza Zrinskog napali su i razorili mlin, a kasnije su u više navrata oštećivali vinograde, tako da je riječki i trsatski kapetan Stefano della Rovere, nakon uzaludnih žalbi podnesenih na zahtjev administratora pobožne zaklade, koja je postala pravnim sljednikom preminuloga Chnessicha, upotrijebio silu kako bi administratorima povratio posjed. Iz izvješća od 11. veljače 1642., poslanom državnom Dvorskom vijeću u Grazu, proizlazi da je senjski vicekapetan došao u Rijeku s 200 vojnika i 5 naoružanih brodica, - da je Rovere skupio 300 naoružanih riječkih građana i nekoliko trsatskih stanovnika, - da je s ovim

snagama otišao u Martinšćicu, gdje je, nakon saslušanja svjedoka kod kapele, procijenio na 600 dukata štetu nanесenu Chnessichevoj pobožnoj ostavštini, a nakon toga vratio posjed tužiteljima. Protiv takvoga postupka knez Petar Zrinski požalio se banu, a ovaj je dne 5. ožujka 1642. podnio Njegovom Veličanstvu žalbu, izlažući slučaj na način kao da je knez oštećena strana.

Kakav je bio ishod žalbe, nije poznato; čini se, međutim, da je Zrinski povratio posjed, te da ga je 1670. zamijenio kraljevski fisk, budući da se u službenom izvješću iz 1673., sačuvanom među aktima ukinutog Kraljevskog namjesništva Unutarnje Austrije, navodi da je Samostan benediktinki u Rijeci, kao Chnessichev nasljednik, tražio od Vlade predaju mlina; umjesto toga, predloženo je da se Samostanu za naknadu plaća godišnje 100 forinta.

Oko 1780. godine Simone Adamich iz Rijeke kupio je cijelu obradivu dolinu i obnovio kapelu. Prigodom obnove pronio se glas da je u zidovima pronašao skriveno blago, no, prema službenome izvješću, slučaj nije bio razjašnjen.

Nakon što je 1816. zatvoren riječki lazaret, brodovi koji su dolazili iz sumnjivih krajeva, upućivani su u karantenu u Martinšćicu. Raspravljalo se o tome da se izgradi lazaret u Kraljevici, no prevladao je projekt izgradnje u Martinšćici, pa je Andrea Lod. Adamich od Simona prodao Državi obalni dio svoga posjeda za znatno veći iznos. Ovdje je, dakle, počeo s radom godine 1833. novi kraljevski lazaret, do kojega se dolazilo kolima novom i udobnom Dorotejskom cestom.

7. Teritorijalni posjed Grobnika

Postojanje kaštela i župe toga naziva, prvi je puta spomenuto u dokumentu iz 1280. Tada je teritorij kaštela obuhvaćao dio frankopanske Vinodolske grofovije. Čini se, da se poseban teritorijalni posjed formirao u XIV. stoljeću, kad je grofovija razdijeljena među članovima obitelji. Zacijelo nije postojala u XV. stoljeću, budući da u dokumentu iz 1445., tiskanom u zbirci "Monumenta historica Slavorum meridionalium", stoji da je te godine, dozvolom kneza Martina, izvršena nova revizija međa prema Bakru, te da su podanici plaćali desetinu Crkvi, a novac, službe i vino Gospoštiji. Grobničku zajednicu predstavljali su župnik Lovrenac, sudac Michele i nekoliko satnika, a revizija se protegla do uzvisina Škrbutnjaka, mjesta koje se danas nalazi na Ludviškoj cesti između Kamenjaka i Jelenja, sve do *vinograda*, vjerojatno u Dragi. (Satnici su bili prisjednici Općinskoga vijeća).

Ta je gospoštija pripadala kneževima Frankopanima do druge polovice XVI. stoljeća, a zatim kneževima Zrinskim do 1670., kada je pripala ugarskom kraljevskom fisku. Nedugo zatim zaplijenila ju je Dvorska komora u Grazu, a u XVIII. stoljeću predana je španjolskome knezu Perlosu, koji je prodaje ugarskome knezu Teodoru Batthyányu, u čijem je obiteljskom posjedu ostala do nedavno. Sada je u posjedu kneževske obitelji Thurn-Taxis.

Gospoštijom je upravljao vojni zapovjednik kaštela, koji se nazivao kapetan. Grobnički kapetani bili su: godine 1563. Michele Dessich, a 1693. Francesco Frankulin.

Obitelj Frankulin i danas živi u Grobniku, te se

smatra plemenitom, a o tome posjeduje i dokumente, među kojima je grb, što ga je 1660. car Leopold I. dodijelio Pietru Frankulinu i njegovim sinovima Francescu i Giovanniu. Grb je narančan u boji na dokumentu kojim Pietro Frankulin, iznoseći da mu je car Ferdinand III. dodijelio plemstvo Svetoga Rimskoga Carstva, traži za sebe i svoje sinove dodjelu ugarske plemićke titule. Obitelj posjeduje i povelju kneza Nikole Zrinskoga od 2. siječnja 1653., kojom se izuzimaju od dadžbina nekretnine što ih plemeniti Frankulin posjeduje u Grobniku, a spominje se i njegovo talijansko podrijetlo. U riječkome općinskom protokolu iz godine 1676. stoji da je Frankulin iz Grobnika bio rodom iz Mletaka.

Mnogi Marsanichi, za koje se smatra da su ugarski plemenitaši, od davnih vremena stanuju u selu Ratulje na grobničkom području, a neki i u naselju Grohovo na riječkome području. Govori se da su njihovi preci stekli plemićku titulu za vojne zasluge u ratu protiv Turaka 1601. godine. Izvjesno je da je poveljom Petra Zrinskog od 8. listopada 1664. Matteo Marsanich, sin pokojnoga Gervaisa Marsanicha iz Grobnika, polučio za sebe i svoje potomke izuzeće od plaćanja dadžbina koje su morali plaćati ostali podanici, a poveljom cara Leopolda I., od 20. travnja 1675. dodijeljeno je ugarsko plemstvo i grb Matteu Marsanichu, kraljevskom dvorskom fisku u Brodu, te njegovu bratu Andrei, supruzi Margheriti, rođenoj Kaltay i kćeri Mariji.

Na grobu u župnoj crkvi nalazi se sljedeći epigraf: "*Thomas Marsanich 1666*", a na drugom "*Mat. Marsanić Sac. Caes. Reg. Majestatis et Camerae Ungaricae in Buccarensi portu Agens tumulum hunc fieri jussit. P. D. filium Michaëlem Marsanić. Hic jacet ... obiit vero 22 Junii 1663*".

8. Župna crkva u Grobniku

Grobnička župa, s izvjesnim Kirinom kao župnikom, postoji od godine 1280. Nije poznato vrijeme njezina osnivanja, ali se može smjestiti u XIII. stoljeće, budući da se u dokumentu iz 1185., kojim se osniva Krbavska biskupija i uređuje Senjska, Vinodol spominje kao jedinstvena župa.

Mnogo kasnije, grobničkom župom upravlja Kaptol od šest kanonika, na čijem je čelu župnik. Taj Kaptol postojao je do godine 1787., a njegova se djelatnost protezala na cijelo područje grobničke gospositije. Nepoznato je vrijeme osnivanja te institucije. Neki su smatrali da je nastala kratko vrijeme nakon 1493. godine, kada su mnogi kanonici modruške katedrale bili razmješteni u razne župe vinodolske grofije, nakon što je biskup pobjegao iz Modruša pred turskom najezdom. Izvjesno je, međutim, da su već u prvoj polovici XV. stoljeća postojali župni kaptoli u Novome, Bribiru, Hreljinu i Bakru, te da je slični kaptol u Kastvu pismeno zabilježio 1473. godine propise, koji su bili na snazi već duže vremena.

Župna crkva Svetih Filipa i Jakova i danas čuva dva stara pečata, jedan osmerokutni s natpisom: "*Sigillum Ecclesiae Collegiatae SS. Apostolorum Philippi et Jacobi Grobnicensis*"; drugi ovalan s natpisom: "*Sigillum Capituli Modrussiensis-Grobnicensis*". Budući da je urez na ovom posljednjem bolje sačuvan, moguće je da je novijeg datuma, izrađen nakon onog događaja iz 1493., a svakako nakon 1460., jer je tada Krbavska biskupija dobila naziv Modruška. Na groblju u toj crkvi nalazi se epigraf: "*Capituli Collegiati Modrussiensis in Grobnik*", a na arhitravu vratiju zvo-

nika nalazi se glagoljski epigraf s godinom 1572., kada je izgrađen zvonik.

Izvan mjesta, na maloj udaljenosti prema južnoj strani, nalazi se područna Crkva Presvetoga Trojstva s otvorenim zvonikom i tri zvona, na kojima je označena godina izrade: na velikom zvonu je godina 1383., na srednjem 1571., a na malom 1663.

Godine 1448. u Grobniku je bio u kanonskoj posjeti krbavski biskup Vito Ostoich, a 1493. ovdje je bio župnik David i 1671. Stefano Cernich. Polovica crkvene desetine pripadala je biskupu, a druga Kaptolu; međutim, od kaptolske polovice sedamnaesti dio davao se orguljašu, te nekoliko vagana žita crkvenjaku.

Godine 1787., nakon ukinuća Kaptola, na čijem je čelu bio Matteo Linich, župa je podijeljena na tri dijela, pa se na području gospoštije nalaze župe u Grobniku, Jelenju i Cerniku. Tada je odlučeno da se polovica desetine, kad se oduzme orguljašev i crkvenjakov dio, razdijeli na sljedeći način: dvije petine grobničkom župniku, dvije petine jelenjskom, a jedna petina cerničkom župniku. Sva se desetina donosila u Grobnik, gdje se zatim dijelila.

Takva je raspodjela trajala do naših dana, kada se crkvena desetina ukinula.

Prema biskupijskom shematizmu iz 1873. godine pripadaju:

I. *Grobničkoj župi:*

Grobnik	sa 361 stanovnikom
Drastin	sa 78 stanovnika
Ilovik	sa 217 stanovnika
Pašac	sa 225 stanovnika
Orehovica	sa 113 stanovnika

Svilno	sa 198 stanovnika
Podčunić	sa 147 stanovnika
Podrvanj	sa 207 stanovnika
Sobolj	sa 110 stanovnika
Valići	sa 99 stanovnika
Zastenice	sa 377 stanovnika

Ukupno stanovnika: 2.132

Na taj način Grobniku pripada sav brijeg između Rječine i polja, od Orehovice do ušća Sušice.

II. *Jelenjskoj župi:*

Jelenje	sa 404 stanovnika
Dražice male	sa 126 stanovnika
Dražice vele	sa 201 stanovnikom
Podrto	sa 56 stanovnika
Podhum	sa 782 stanovnika
Podkilavac	sa 289 stanovnika
Miloševo	sa 109 stanovnika
Gospodsko selo	sa 9 stanovnika
Lubarsko	sa 116 stanovnika
Martinovo selo	sa 181 stanovnikom
Brnelići	sa 149 stanovnika
Ratulje	sa 98 stanovnika
Lukežovo selo	sa 216 stanovnika
Zoretići	sa 180 stanovnika
Rečina Kastavska	sa 326 stanovnika

Ukupno stanovnika: 3.242

Jelenje, središte župe sa crkvom posvećenom Sv. Mihovilu, smješteno na maloj udaljenosti od Rječine

ne, nasuprot Lopači, poznato je po tome, što su starije kolibe prislonjene na rimski bedem, koji se pruža od Rijeke kroz Lopaču prema sjeveru.

Prvi župnik Jelenja bio je Paolo Lusser, koji je dao proširiti crkvu.

Zaseoci Dražice, Podhum i Podkilavac smješteni su u polju.

U Ratuljama, na lijevoj obali Rječine, stanuje obitelj Marsanich. Gospodsko selo zove se po tome što Grobnička gospoštija u njemu posjeduje pilu.

U Lubarskm i Martinovu selu, na lijevoj obali Rječine, stanuju drvodjelje, koji proizvode namještaj, što ga odvoze na prodaju u Rijeku.

Rečina Kastavska obuhvaća naselja smještena na desnoj obali Rječine, te stoga pripadaju Kastavskoj gospoštiji i župi. Međutim, odavna su povjerena duhovnoj pastvi jelenjskoga župnika, kojemu daju četvrti dio desetine.

III. *Cerničkoj župi*

Cernik	sa 354 stanovnika
Buzdohanj	sa 282 stanovnika
Čavle	sa 384 stanovnika
Haramije	sa 364 stanovnika
Kamenjak	sa 14 stanovnika
Platak	sa 3 stanovnika

Ukupno stanovnik 1.401

Naselje Cernik smješteno je na visoravni, što se od Ludviške ceste kod Čavla pruža do uzvisina nad Bakrom. Platak je visoka planina zapadno od Kamenjaka, a tri navedena stanovnika su pastiri.

9. *Grobničko polje i podaci o tatarskim i turskim najezdama*

Nekada je to polje bilo jezero; presušilo je vjerojatno nakon zemljotresa 1511. godine, a u svakom slučaju nakon 1431. Tom događaju valja pripisati veliku poplavu u Rijeci, prouzrokovanu velikom količinom pijeska i šljunka što ju je nanijela Rječina. Ovdje ćemo spomenuti događaje po kojima je to polje postalo slavno, raščlanjujući dva razdoblja: *tursko*, koje je bliže i *tatarsko*, koje je starije.

I. *Turske najezde*

Turci su, nakon zauzeća Bosne, u više navrata opljačkali ove krajeve, a zatim su prodrli na Kras i u Furlaniju.

U službenom pismu s nadnevkom *Udine, 14. rujna 1566.*, tiskanom u časopisu "*I' Istria*" godine 1851., spominje se šest provala u Furlaniju, što su se dogodile u godinama 1470., 1472., 1477., 1478. i 1499., te se navode mjesta kroz koja su prolazile te horde, dolazeći iz Bosne. Prolazile su preko Vinodola do Bakra i Grobnika, a odavde do Klane. Kandler u svojim "*Uputstvima*" spominje u godinama 1476., 1482., 1493. i 1559. slične upade, što su prolazili tim smjerom.

Narodna predaja Grobinštine spominje borbe protiv Turaka što su se zbile u njihovoj blizini. Od tada potječe ime brijega Ervanj, kao mjesto bitke. I povijesni podaci govore o tome da su Turci 24. svibnja 1595. zapalili Grobnik, te da su 1601. potučeni na tom polju.

Nije poznato da su Turci ikada prošli kroz Rijeku, te stoga valja vjerovati da su prolazili starom cestom što od Vinodola vodi preko Hreljina, Kukuljanova, Čavla, Zastenica, Podrvnja na ušću Sušice pod Lo-

pačom, a odavde dolinom Rječine do Klane. Prema rečenom pismu iz 1566., tada je usred polja bilo vrlo lijepo jezero, pa je dakle, njegovo potpuno isušenje nastupilo nakon tog vremena.

II. *Tatarska najezda godine 1242.*

Veliko mnoštvo Tatara provalilo je u Ugarsku 1241., uništavajući sve pred sobom mačem i vatrom. Nakon nesretne bitke kod rijeke Sajó, kralj Béla IV. s ostacima svoje vojske sklonio se u Zagreb, a odavde je početkom 1242. krenuo prema moru u Dalmaciju, a zatim u Primorsku Hrvatsku, gdje su vitezovi templari i kneževi Frankopani prikupili novu vojsku za borbu protiv neprijatelja, koji se u velikom broju spustio prema moru, te je podigao svoj tabor na uzvisini nad Šibenikom, koja se danas zove "*Tatarski brijeg*". Odavde su Tataři harali cijelim krajem uzduž i poprijeko; no, kad su konačno poraženi, vratili su se u Aziju preko Bosne i Srbije.

Među mnogim podacima o tome događaju, nalaze se i Tomasichevi, Vitezovićevi i Pasconievi, što govore o odlučnoj bici na Grobničkom polju. No, njihovi su opisi toliko pretjerani da je potrebna zdrava kritika kako bi se došlo do moguće istine, imajući u vidu okolnost da je tada polje bilo jezero.

Franjevac trećoredac Giovanni Tomasich napisao je u XVI. stoljeću kroniku, koja je tiskana u IX. svesku hrvatskih zapisa "Arkiv za povjestnicu jugoslavensku". Tu čitamo da su godine 1241. Bartul i Fridrik Frankopan, skupivši veliku vojsku, napali Tataře na Grobničkom polju, gdje je poginulo 65.000 Tatara i 40.000 vojnika kralja Béle.

Pavao Ritter, zvan Vitezović, iz Senja, tiskao je u Zagrebu 1696. kroniku na hrvatskome jeziku, a

1702. latinsku žalopojku.

U kronici stoji da su Senjani godine 1241. napali Tatare na Grobničkome polju, pogubivši ih oko 56.000, te da od tada na tom polju ništa ne uspijeva. U spjevu, u digresiji uz godinu 1660., stoji da se kod Grobnika (kaštela smještenoga u *vinorodnoj dolini*) nalazi polje, gdje su nekada Senjani pobili 50.000 Geta radi obrane kralja Béle.

O. Pasconi u djelu "*Historicus progressus Mariae triumphans et Frangepaniana prosapiae*", tiskanome u Mlecima 1744., navodi da su Frankopani sa 30.000 ljudi porazili Tatare na Grobničkome polju, poubijavši ih gotovo sve.

Ti autori nisu naveli izvor svojih diskrepantnih podataka, no, očito je pretjerivanje u broju poginulih, jer pretpostavljajući da je polje i tada imalo današnju površinu, ne bi bilo dostatno za pokrete tolikih masa, pogotovo stoga što se snaga Tatara ogledala u konjici, a preživjelih je moralo biti barem toliko, koliko i poginulih. Ritter, koji je sve zasluge želio pripisati svojim Senjanima, zacijelo nije poznavao taj kraj, budući da kaže kako se kaštel nalazi u *vinorodnoj dolini*, te da otada na tom polju ništa ne uspijeva. Valja primijetiti da je najveći dio polja neplodan, jer se tlo sastoji od suha pijeska i šljunka, za koje narodna predaja kaže da su pali s neba na Turke za vrijeme bitke.

I u povijesnom romanu E. Breiera "*Die Tartaren in Kroatien und Dalmatien*", tiskanom u Beču 1831. godine, spominju se Tatare, koji su došli na Grobničko polje. Tu čitamo da je kralj Béla IV. došao iz Trogira u Osor, gdje je stao na čelo 20.000 ljudi, od kojih je jedan dio prebacio na obližnje kopno; da su Tatare, stigavši iz Skradina, bili utaboreni u blizini Rijeke, u

dugačkoj dolini, koja se zove Grobnik; da je odmah potom došlo do bitke, vjerojatno uz obalu u blizini današnje Kraljevice, te da je tom prilikom bila potučena tatarska vojska od 30.000 vojnika, tako da se bijegom spasilo tek nekoliko stotina; da je nakon te bitke uslijedila još jedna na uzvisinama nad Bakrom, gdje su Tataari opet potučeni, a njihovi se ostaci povukli preko Bosne i Bugarske, ali je od Béline vojske preživjelo svega 10.000 ljudi.

Nasuprot tim nevjerodostojnim podacima imamo razumni stav Ivana Kukuljevića, iznijet u djelu pod naslovom "*Borba Hrvatah s Mongoli i Tataari*", gdje se opisuje ta invazija. U predgovoru primijećuje kako su pisci zapadnoga kruga malo, i gotovo uzgred, govorili o toj invaziji, a da su se od suvremenika njome posebno bavili samo Ruggero, varaždinski kanonik i splitski arhiđakon Toma; no, Ruggero iznosi samo ono što je vidio u Ugarskoj ili čuo od mađarskih izbjeglica; drugi, samo ono što se zbivalo u blizini Splita. Na stranicama 37, 45 i 49 zapaža da nemamo podataka iz vremena prijelaza kralja Béle iz Trogira u Hrvatsko primorje, a o bitkama koje su se ovdje odigrale, saznajemo samo iz sadržaja kraljevih povelja, iz čega proizlazi da se kralj iz okolice Trogira prebacio na neki otok blizu Krka, te da je do bitke došlo djelomično na moru, djelomično na morskoj obali. Stoga autor smatra da se bitka zbila u prostoru bližem otocima Rabu i Pagu, ali postoji mogućnost da je manjih sukoba bilo i na Grobničkom polju kod Rijeke. Na kraju navodi da narodna predaja Grobinštine govori o Turcima, a ne o Tatarima, a u zadarskom okružju, između Obrovca, Starigrada i Ražanca o divljem narodu (*pasoglavci*), koji je otjerao kralja, a ovaj je pobjegao u Dalmaciju. Čini se da se riječ *pa-*

soglavci odnosi na ljude zamotane glave, tj. s turbanom, a takvi su mogli biti Tataři. Schatzmeier u djelu "*Dalmatien*", tiskanom 1877. na stranici 16 spominje prostranu dolinu, zvanu *Grobnik*, smještenu između zadarskih uzvisina i Velebita, koju predaja spominje kao mjesto gdje su bili poraženi Tataři.

10. *Hreljinska crkva i kaštel*

Na brijegu Gradina, što se uzdiže nad bakarskim morem kod Bakarca, vide se oveće ruševine staroga kaštela, napuštenog u XVIII. stoljeću. To je bio hreljinski kaštel. U njemu je sačuvana crkvice Sv. Marije, koja je nekada bila župno sjedište, te jedan križ tamošnje kalvarije.

Prvi podatak o kaštelu i župi nalazi se u uvodu Vinodolskog statuta, napisanog 1280. Tu se spominju Radin-plovan, Živina-sudac i Ivanac-satnik u Hreljinu.

U dokumentu od 4. veljače 1423. godine, tiskanom u zbirci "*Monumenta historica Slavorum meridionalium*", pod brojem 23, spominje se hreljinski Kapitol sa župnikom Biagiom i tri kanonika, a u dokumentu iz 1451., sadržanom u knjizi riječkoga kancelara, spominje se hreljinski kaštel i palača senjskoga kneza.

Kaštel je sa svojim teritorijem bio sastavni dio Vinodolske grofovije, a u XV. stoljeću bio je sjedište posebne gospoštije, koja je graničila s morem, današnjim Vinodolom, te teritorijima Bakra i Fužina. Zatim postaje sastavni dio frankopanskih dobara, koja su aktom iz 1554. bila ujedinjena s dobrima Zrinskih, na temelju recipročne sukcesije, što su je potpisale te dvije obitelji.

Na osnovu toga dokumenta, te naknadne odred-

be kneza Stjepana Frankopana, gospoštija je malo zatim prešla u posjed kneževa Zrinskih i to do 1670., kada je bila konfiscirana. Službeno izvješće o konfiskaciji svih dobara Zrinskih i Frankopana tiskano je pod brojem 634 u zbirci dokumenata "*Acta coniurationem Bani Petri a Zrinio et Com Fr. Frangepani illustrantia*" i u njemu stoji da je nakon konfiskacije Bakarca i Kraljevice, to učinjeno s hreljinskim kaštelom i njegovim teritorijem, da je ovome pripadalo 180 kolona, da je godišnja renta Gospoštije iznosila 200 forinta od glavarsinskog nameta, 200 kubula (kablova, emera?) vina, 34 forinta od ovaca, te da svi, uključivo dvorjani i koloni moraju obrađivati vinograde koji pripadaju kaštelu, te služiti vojsku na granicama i drugdje, prema zahtjevu gospodara.

Nakon 1670. kaštel je napušten, jer održavanje više nije bilo potrebno, ali su još dosta vremena u njemu stanovali župnik i kanonici, budući da u Barcichevim povijesnim zapisima o Bakru, na stranici 6 čitamo: "*Kaštel Hreljin, s nekoliko kuća, župnikom i nekoliko svećenika, zvanim kanonici...*".

Danas je, prema biskupijskom shematizmu za godinu 1873., župno središte Crkva Sv. Jurja, smještena u naselju pokraj Hreljina, što ga narod zove *Piket*, no, čini se kako do preseljenja nije došlo tako davno, jer u knjizi "*Der Golf von Buccari*", tiskanoj 1871., čitamo da najstariji stanovnici govore da su bili kršteni u crkvi Sv. Marije. Prema rečenom shematizmu ova župa broji 3.262 stanovnika.

11. *Bakaračka luka*

Smještena je na krajnjem istočnom dijelu bakar-

skog mora, a njezina obala povoljna je za tunolov. Nekada je pripadala hreljinskom kaštelu i župi, a sada je u sklopu župe u Dolu. Prema Nagyevoj *statistici*, tiskanoj 1829. godine, ona broji 33 kuće i 163 stanovnika, a prema biskupijskom shematizmu iz 1873. godine, ima 210 stanovnika i kapelu Sv. Petra Apostola.²⁾

Cesta, danas malo korištena, koja preko brijega vodi k Dolu, spaja se s onom koja je od Hreljina preko Sv. Križa išla prema Dolu, slijedeći trasu stare rimske ceste za Senj.

U navedenoj knjizi "*Der Golf von Buccari*", čitamo na stranici 89 da se s lijeve strane Bakarca, prema Kraljevici, uzdiže nad morem golo brdo, na kojemu se nalaze jedva vidljivi tragovi zidina drevnog kaštela. No, nemamo nikakva oslonca za pretpostavke oko vremena postojanja imena toga kaštela.

Luka je u XVII. stoljeću bila sjedište gosposkijskoga gospodarstva. U navedenom izvješću br. 634, iz godine 1670. čitamo da je u kuriji i gosposkijskim skladištima u Bakarcu pronađeno 200 vesala i mnogo građevnog drva, 130 vagana žita, 130 prosa i 7.500 soli.

Godine 1689. Riječanin Giovanni Michele Androcca, nakon što je zakupio bakarački dvorski posjed, ovdje se bavio trgovinom soli.

12. *Kraljevica i njezini kašteli*

To je mjesto značajno po svojoj prirodnoj luci i ulozi koja mu je bila namijenjena u doba cara Karla VI. Od 1790. godine župno je središte, a 1873., prema biskupijskom shematizmu imalo je 1.345 stanovnika.

²⁾ Godine 1525. Riječanin Venceslao Spina darovao mu je dvije kapele, Sv. Roka i Sv. Sebastijana.

Župna crkva posvećena je Sv. Nikoli biskupu, zaštitniku pomoraca.

Čini se da je nekada župno središte bilo obližnje naselje Šmrika (747 stanovnika), budući da se tu nalazi crkva posvećena Uznesenju Marijinu, kao što je to bilo uobičajeno u srednjem vijeku za glavne crkve.

Od dva velika kaštela, jedan je smješten na obližnjem brijegu, a drugi uz obalnu cestu kod župne crkve. Oba su opisana u spomenutoj knjizi, tiskanoj u Pragu 1871., pod naslovom "*Der Golf von Buccari-Portorè*". Ovdje čitamo da se u dvorištu gornjega kaštela nalazi bunar ukrašen dvostrukim grbom Frankopana i Zrinskih i markiškom krunom iznad njih, te da je kaštel u novije doba služio kao mornarička bolnica, a zatim za liječenje bolesti zvane *škrljevo*; da je drugi kaštel, zvan *stari kaštel*, bio pretvoren u pavlinski samostan, a zatim u vojarnu, te da se u sredini dvorišta nalazi bunar sa grbom Zrinskih, krila i kula s epigrafom C. P. A. Z. 1651.

Oba se kaštela po prvi puta spominju 1660. u spomenutom izvješću o konfiskaciji dobara Zrinskih. Tu stoji da je oba pred malo vremena uništila soldateska, da u *starom* nije ostalo pokretnih dobara, osim 12.000 vagana soli u dva skladišta, a da su iz *novoga*, koji je bio vrlo raskošno izgrađen i ukrašen kipovima, vratima i podovima od mramora, te dragocijenim namještajem, vojnici uzeli i odnijeli u Senj mramorne kipove, dio mramornih podova, sav namještaj velike vrijednosti, značajnu količinu soli, čak i brave, kao i drugu željezariju, tako da je sve bilo uništeno.

Onaj epigraf može značiti *Comes Petrus a Zrinio. 1651.*, a mora se odnositi na godinu obnove, jer se 1670. godine govorilo da je kaštel *star*.

Kada se uzme u obzir: 1. da se u gornjem kaštelu nalazi dvostruki grb Frankopana i Zrinskih, sa samo jednom krunom, markiškom, koju su Frankopani nosili kao pogranični knezovi (*Markgrafen*); 2. da je kraj pripadao Frankopanima od XIII. stoljeća, te da su aktom od 2. veljače 1544., tiskanom u III. tomu zbirke "*Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*", Stjepan Frankopan i Nikola Zrinski ujedinili svoja dobra; da su Zrinski oko 1575. dobili pravo posjedovanja tih dobara; na osnovi svega iznesenoga može se pretpostaviti kako je gornji kaštel izgrađen u vrijeme zajedničkog posjedovanja dobara, te da je kasnije, nakon obnove, nazvan *novi*.

Drugo zdanje, nazvano *staro*, u kojemu se danas nalaze školske prostorije i župnikov stan, nema tragova daleke starine ni tragova namjene za obranu od neprijatelja.

O podrijetlu imena *Portorè*, *Portus regius*, *Kraljevica*, mišljenja se razilaze. U mnogim novijim zapisima stoji da je ime nastalo u čast cara Karla VI., što nije točno, jer je postojalo ranije.

U aktu iz 1433., riječkoga kancelara, koji se nalazi među njegovim dokumentima iz toga vremena, nalazimo naziv *Portumre*; dok se naziv *Portus regius* nalazi u oporuci od 22. siječnja 1525. godine, koja se može naći u jednom drugom svesku riječkoga kancelara, a *Kraljevica* u protokolu riječkoga Općinskog vijeća za godinu 1605., gdje se kaže kako su dva trgovca iz Karlovca kupili žita i smole u kraljevičkoj luci u Vinodolu.

Drugi govore o tome da se Alboino, langobardski kralj, napavši Italiju godine 568., u prolazu uspeo na brijeg nad današnjom Kraljevicom, nakon čega je brijeg nazvan *Mons regius*, *Kraljev vrh*, a naseljeno mjesto pod njim *Portus regius*, *Kraljevica*.

To se vjerovanje osniva na podatku što ga je iznosio Paolo Diacono u poglavlju VIII., njegove povijesti Langobarda, tj. da se Alboino, došavši s vojskom iz Panonije približio talijanskoj granici, uspeo na visok brijeg s kojega je mogao vidjeti i pažljivo promatrati Italiju, te da se od onog vremena taj brijeg zove *Mons regius*. No, dr. Kandler, u članku tiskanom u br. 22/1851., časopisa "*I' Istria*", utvrdio je da je taj brijeg bio Nanos kod Ajdovščine, odakle se vidi Julijska krajina, dok se s brijega nad Kraljevicom vidi samo onovremena Liburnija, a ne može se vidjeti rimska Istra, koja je bila dio Italije. Osim toga, valja primijetiti kako je put iz Panonije u Italiju najkraći i najudobniji preko Julijskih Alpa.

Drugi su pak tvrdili, da ime potječe iz 1242. godine, kada je ugarski kralj Béla IV. došao u tu luku. Ta je pretpostavka vjerojatnija, jer nema sumnje da je kralj došao u ove primorske krajeve, gdje su ga primili kneževi Frankopani, no nemamo sigurnih podataka o tome da je kralj bio u toj luci. Osim toga, nazivi *Portus Regius* i Kraljevica nisu identični, jer jedan označava luku ili morsku uvalu, a drugi naseljeno mjesto, vilu. Da naziv potječe od tog događaja, imali bismo od *Portus Regius* hrvatski prijevod *Kraljeva luka*, ili Kraljevica, *Kraljeva vežica*, u latinskom prijevodu *Villa regia*.

Među tolikim različitim mišljenjima, neka nam bude dozvoljeno iznijeti novu pretpostavku. Na onom mjestu, prirodno obranjenom, što dominira ulazom u bakarsko more i Vinodolskim kanalom i u čijoj se blizini, kod Bakarca, vide ostaci staroga obzidanog naselja, mogla je, u vrijeme rimske, gotske i bizantske vladavine biti carinarnica, koja se tada nazivala "*Portorium*". Isto takav portorium zacijelo se nalazio na ušću Timava.

Kad je carinarnica nestala, možda u VII. stoljeću kada su rimskom Dalmacijom harali Avari, mjesto je moglo zadržati naziv, a s vremenom se među novim stanovnicima izgubilo sjećanje na podrijetlo naziva, pa su smatrali kako je na latinskome jeziku bolje reći *Portus Regius* umjesto *Portorium*, a na talijanskome *Portorè* umjesto *Portorio* ili *Portorè*. Imajući u vidu da se *Portumre* prvi puta nalazi zabilježen 1443., a zatim *Portus Regius* 1525., a *Kraljevica* tek 1605., te da se u aktu zaprimljenom u tom mjestu 1525. koristi izraz *in loco qui dicitur Portus regius*, nije smiona pretpostavka da se hrvatski naziv pojavio posljednji, tj., kada je mjesto već bilo naseljeno.

Lučki činovnik Luigi Rios, šetajući 1879. godine po putu što od Kraljevice vodi prema Bakarcu, u vinogradu uz cestu pronašao je kameni stup s natpisom "*Imp. Caes, M. Annius Florianus P. P. Augs*". Od ovih malobrojnih riječi nije se mogla odgonetnuti namjena stupa, osim da je podignut u čast cara koji je vladao godine 276., ali se barem može pretpostaviti da je mjesto već tada bilo naseljeno.

Car Karlo VI. namjeravao je urediti luku za vezivanje i izgradnju ratnih brodova i u tu svrhu započeo je skupim radovima kojima je rukovodio c. i k. inženjerijski vojni kapetan Antonio de Verneda oko godine 1725. Nakon prestanka komorne uprave, sve je predano vojnim vlastima, tako da se dvorskim dekretom od 19. svibnja 1733. određuje: 1. da Carska komora preda Kraljevicu s njezinom okolicom, bateriju i kulu Sršćicu smještenu na ulazu u kanal, da tu obavi potrebne popravke i sagradi vojarne, da preda artiljerijsko oruđe i vojni materijal koji se nalazi u Kraljevici i Sršćici; 2. da se ubuduće teritorij Kraljevice oslobodi svake ko-

morne ovisnosti; 3. da se za čuvanje kaštela i kule Sršćica dovede iz Napulja najmanje 200 pripadnika mornaričke regimente, koji će ujedno biti zaduženi za gradnju zaobilaznice.

No, to je trajalo kratko vrijeme, budući da pomorske sile nisu blagonaklono gledale razvoj Austrije u pomorsku silu: Napuljsko Kraljevstvo potpalo je pod Španjolsku, a usko primorje koje je ostalo Austriji, nije bilo dovoljno za održavanje flote. Nakon toga Kraljevica je počela propadati, a škver je služio za gradnju trgovačkih brodova.

Nove nade u razvoj potakla je aktivnost trgovca Marca Susania, koji se, najprije u Senju, a zatim u Rijeci bavio trgovinom drvene građe i žita, a oko godine 1790. imao je svoje sjedište u Kraljevici, gdje je iznajmio gornji kaštel za skladište žita. U to je vrijeme na državni trošak izgrađen put prema Karolinškoj cesti. Susani je umro u Rijeci 1808., pa je nakon njega prestala i ta aktivnost.

Godine 1812., pod francuskom vladavinom, nakon što je zatvoren riječki lazaret, sumnjivi brodovi upućivani su u karantenu u Kraljevicu. Ova je naredba ukinuta pod austrijskom upravom godine 1814., te ponovno uspostavljena 1818., a zatim potpuno ukinuta 1833. kad je otvoren lazaret u Martinšćici.

Gornji kaštel pretvoren je 1818. u bolnicu za oboljele od sifilisa, zvanog *škrljevo*, i u tu svrhu služio je do naših dana.

POVIJESNI PODACI O GRADU BAKRU I
NJEGOVOM TERITORIJU

I ● *Prethodne napomene*

Povoljni položaj današnjega grada Bakra pruža dovoljno oslonca uvjerenju da je to mjesto bilo naseljeno od vrlo davnih vremena; no, današnje ime potječe vjerojatno iz srednjega vijeka.

Grčki geograf Klaudije Ptolomej, koji je pisao u drugoj polovici II. stoljeća, nabrajajući primorska mjesta Liburnije, smjestio je *Velceru* između Senja i Tarsatice, pa su neki autori smatrali da je Velcera bila na mjestu današnjega Bakra. Drugi geograf, Anonimni Ravenjanin, koji je pisao u VII. stoljeću, koristeći prethodne podatke, ne spominje Velceru, ali između Turresa i Tarsatice stavlja *Rappariu*. Oba naziva mogu se odnositi na Bakar kao i na Hreljin, te na ruševine kaštela kod Bakarca.

Bakarski kanonik Bartolomeo Vincenzo Barcich ostavio je rukopis iz godine 1740. s povijesnim prilozi-
ma o Bakru, dragocijenim za njemu bliske crkvene događaje, za neka svjetovna zbivanja i za pučke predaje. Te predaje spominju Židove što su se nastanili u toj luci oko godine 74., nakon razaranja Jeruzalema; Grke, koji su u ovom primorju obitavali do IX. stoljeća, grčke izbjeglice, koji su došli s blagom godine 1453., nakon pada Carigrada, te naziv *Patrassi*, a zatim *Lokoi* za

Bakar. Ovdje autor navodi da se dan-danas zove *Lokoi* mjesto na moru gdje je nekada bila Crkva *Blažene Gospe od Luke*.

Kako u pučkim predajama ima uvijek štogod istinitoga, to skrivenijeg što im je podrijetlo starije, tako su nam one korisne kao osnova za istraživanja, te ih valja zabilježiti.

Nakon razaranja Jeruzalema godine 70., u Italiju je došao veliki broj židovskih izbjeglica, koji su posvuda bili trgovci. U razdoblju od Justinijana I. do Karla Velikog, u rasponu od oko 250 godina, ovi su krajevi pripadali Istočnome carstvu, koje se nazivalo grčkim, pa su se stanovnici mogli zvati Grci u političkom smislu.

U ovom dijelu primorja proširena je predaja o grčkim izbjeglicama i skrivenom blagu, no, bez naznake vremena toga događaja. Naziv *Lokoi* može biti inačica od *Iuka*, jer su samo u onom dijelu usidreni brodovi velike nosivosti. *Patrasso*, drevna Patra, danas je pomorski grad na sjeveru Peloponeza i u njemu stanuje mnogo Židova.

U Župnoj crkvi Sv. Andrije škropionica s blagoslovljenom vodom nalazi se na četvrtastom kamenu, gdje je uklesan broj 167. Barcich kaže kako u Bakru vlada uvjerenje da je taj kamen služio kao potporanj nekadašnjoj krstionici, te da je Crkva Sv. Andrije izgrađena godine 167. No, prije VI. stoljeća nije se računalo po kršćanskoj eri, a antikne krstionice bile su velike posude, jer se krstilo uronjavanjem.

Najstariji podatak o postojanju Bakra potječe iz uvoda Vinodolskoga statuta, napisanog godine 1280. Tada je Bakar bio sastavni dio Vinodolske grofovije, imao je kaštel i bio je župno središte. Trokutasti oblik kaštela svjedoči o tome da ne potječe iz rimskog razdob-

lja. Čini se, da su se pomorstvo i trgovina u Bakru počeli razvijati u nama bližem razdoblju, jer se Vinodolski statut, koji je bio zajednički i za Bakar, sav odnosio na seosko pučanstvo. Od XV. stoljeća nadalje mnogi vjerodostojni dokumenti sadrže pouzdane povijesne podatke. Ti podaci, kao i rečeni Barcichev rukopis, poslužili su kao vodič za priloge koji slijede.

2. Župa i crkveni Kaptol

U Vinodolskom statutu spominje se Krstiha, bakerski plovac godine 1280. Čini se da je župa osnovana u tom stoljeću, jer dokumenti iz XII. stoljeća župom nazivaju cijelu grofoviju. U XV. stoljeću ovdje postoji kanonički Kaptol na čelu sa župnikom, no, nije poznato kada je osnovan. Čitamo, međutim, da je počeo djelovati nakon 1493. godine, kada su iz Modruša pred turskom najezdom pobjegli biskup i mnogi kanonici Stolne crkve, koji su bili razmješteni u one župe u grofoviji gdje su ih mogli uzdržavati. No, već u dokumentu od 21. siječnja 1445. godine, tiskanom pod brojem 42 u zbirci "*Monumenta historica Slavorum meridionalium*", spominje se ovaj kanonički Kaptol.

Ti su kanonici bili župnikovi pomoćni svećenici koji nisu imali rang kanonika Stolne crkve.

Župa, kao i kaptolska djelatnost, protezala se na današnje župe u Bakru, Kostreni, Dragi, Kukuljanovu i Praputnjaku, a cijeli je kraj u 1653. godini, prema dokumentu o biskupskoj posjeti, imao pučanstvo od samo 2.000 duša.

Kasnije su osnovane i potpuno odvojene od Bakra župe u Sv. Luciji i Praputnjaku 1789., u Dragi 1790., Kukuljanovu ili Škrljevu 1807. i Sv. Barbari

1833. godine.

U međuvremenu, zahvaljujući trgovini i pomorstvu, stanovništvo se povećalo, tako da je bilo potrebno osnovati navedene župe. Godine 1873., prema biskupijskom shematizmu, u bakarskoj župi bilo je 4.764 stanovnika, 802 u Sv. Luciji, 2.026 u Dragi, 1.270 u Praputnjaku, te 2.402 u Kukuljanovu: ukupno 13.218 stanovnika. Prema tome, od 1635. godine stanovništvo se povećalo za 11.200 duša.

U povodu biskupske posjete 1653., te pitanja koje je postavio biskup Pietro Mariani, izloženo je:

- da postojeće udruženje župnika i kanonika, biskupi i drugi nazivaju Kaptol;

- da nema određenog broja kanonika, ali ih je tada bilo deset sa župnikom;

- da se više puta sastaju radi savjetovanja u sakristiji, kada župnik ima dva glasa;

- da se kanonici ne izabiru, niti imenuju, već to postaju oni svećenici koji Kaptolu daju četrdeset objeda;

- da ne polažu zakletvu, niti ih potvrđuje biskup;

- da je župnik prva osoba Kaptola sa stegovnom moći nad kanonicima, tako da ih može i zatvoriti u kulu;

- da se polovica desetine davala biskupu, a druga polovica Kaptolu, te da je pri podijeli te polovice župnik dobio dvostruko više od svakoga kanonika;

- da je od sveukupnih kaptolskih renta svaki kanonik dobivao oko 36 forinta godišnje.

U navedenom rukopisu i drugim dokumentima nalazimo ove:

Župnike

Kerstiha, godine 1280.

Didaco, 1414.
Giorgio, 1425.
Szibol, 1431.
Radovcich Antonio od 1445. do 1455.
Vaskutich Paolo od 1464. do 1484.
Radovcich Ambrogio, 1492.
Vaskutich Ambrogio, 1495.
Barberich Matteo, 1554.
Rozmanich Matteo, 1608.
Modercin Paolo, 1644.
Zuvicich Tomaso, 1657.
Plessich Gaspare, 1666.
Duimich Andrea od 1670. do 1709.
Rozmanich Matteo od 1709. do 1722.
Carina Fr. Tomaso od 1723. do 1752.
Mikocz Matteo, 1758.
Orebich Ignazio od 1771. do 1784.

Kanonici

Barcich iznosi da ih je od 1425. do 1444. bilo šest, a do 1493. četiri, do 1624. pet, te do 1653. devet, uvijek uključujući župnika; - da je biskup Mariani smanjio broj na pet, ali da ih je uskoro opet bilo devet. U njegovu rukopisu nalazimo sljedeći niz:

Od 1425. do 1431. godine: Stefano, - Marco, - Tomaso Partenich, - Cirino Vranich, - Lorenzo Bartolich.

Od 1572. do 1585. godine: Girolamo Kanderich, - Giovanni Battelich, - Giorgio Perovich, Giovanni Perovich.

Od 1611. do 1623. godine: Stefano Kovacich, - Antonio Rozmanich, - Andrea Kopaitich, - Gaspare Pillepich.

Od 1623. do 1644. godine: Tomaso Kovacich, - Gaspare Plessich, - Andrea Kopaitich, - Francesco Cernich, - Martino Massich, - Paolo Modercin, - Marco Parovich, - Andrea Cernich.

Od 1657. do 1667. godine: Gaspare Plessich, - Marco Parovich, - Stefano Kovacich, - Giovanni Kovacich, - Vincenzo Mihalich, - Tomaso Zuvicich, - Antonio Rozmanich, modruški starješina.

Od 1667. do 1690. godine: isti, te Giovanni Mersich.

Od 1690. do 1695. godine: Matteo Rozmanich, - Matteo Bastiancich, - Giovanni Cernich, - Andrea Cernich, - Michele Dasetich, - Matteo Zohar, - Matteo Massich, modruški arhiđakon, - Luca Kovacich, - Giovanni Mersich.

U to vrijeme bankarski kanonik bio je i onaj Matteo Modercin, koji je godine 1693. osnovao stipendiju za jednog učenika u isusovačkom Konviktu u Rijeci.

Od 1695. do 1698. godine: Andrea Cernich, - Matteo Zohar, - Giovanni Mersich, - Matteo Massich, - Matteo Bastiancich, - Matteo Rozmanich, - Michele Dasetich, - Luca Kovacich, - Domenico Zeluna, modruški arhiđakon.

Od 1705. do 1709. godine: Matteo Bastiancich, Matteo Rozmanich, - Giovanni Mersich, - Matteo Zuvicich, - Michele Dasetich, - Andrea Cernich, - Matteo Massich, modruški arhiđakon, - Luca Kovacich.

Od 1709. do 1712. godine: prečasni Nicolò Pochmajevich i Antonio Francetich iz Modruša, - vrlo časní Giovanni Mersich, Michele Dasetich, Andrea Cernich, Bartolomeo Carina, Matteo Taborich, Vincenzo Orebich, te još dvadesetpet ostalih svećenika.

Od 1712. do 1718. godine: prečasni Girolamo

Genova, nadpop i trsatski župnik, te Matteo Taborich, apostolski protonotar, - vrlo časni Michele Dasetich, Francesco T. Carina, Antonio de Denaro, Pietro de Raffaelis.

Od 1721. do 1724. godine: prečasni Giorgio Massich, Antonio de Denaro, Pietro De Raffaelis, Bort. Vincenzo Barcich, - vrlo časni Michele Dasetich, Matteo Taborich, Bartolomeo Carina, Luca Kovacich, Tomaso Zuvicich.

Od 1730. do 1740. godine: Prečasni Girolamo Genova, generalni vikar, apostolski protonotar, nadpop i trsatski župnik, umro dne 9. siječnja 1738., pokopan u Sv. Jurju na Trsatu; Pietro Gerardo Raffaelis, modruški arhiđakon, Bortolo Vincenzo Barcich, apostolski protonotar, Antonio Zgavec, apostolski protonotar, Matteo Parovich, modruški nadpop, vrlo časni Bortolo Carina, Tomaso Zuvicich, Giuseppe Kovacich, Antonio Benzoni.

Valja primijetiti da se od druge polovice XVII. stoljeća u ovome Kaptolu nalaze i neki kanonici modruške Stolne crkve, a mnogo godina i arhiđakon, te da u XVIII. stoljeću neki kanonici imaju titulu prečasnih, a drugi vrlo časni. Prečasni su bili članovi protjeranog modruškoga stolnog Kaptola, a vrlo časni, bakarski kanonici. Danas više nema staroga Kaptola, a tri kanonika koji ovdje stanuju, pripadaju modruškoj Stolnoj crkvi.

3. Župna crkva Sv. Andrije Apostola

Nekada je postojala samo današnja središnja lađa, a glavni oltar bio je posvećen Presvetome Trojstvu. Vjeruje se da je izgrađena godine 1130., jer je u

njoj bio oltar Sv. Mihovila arhandela, a na velikoj ploči nad oltarom bio je natpis: *Andreas Bartoli de Scheris pinxit MCXXX*. Prvotno je zdanje bilo maleno, nisko, pokriveno daskama, oslikano cvijećem i drugim slikama i nije imalo svetište. Ispod te lađe, kad se je godine 1730. iskapala grobnica za preminuloga viteza Ernesta de Libenega, pronađeni su tragovi zidina, pa se pretpostavljalo da su to ostaci neke starije crkve. Godine 1437. izgrađena je sakristija nasuprot glavnih vrata, a 1485. još jedna sakristija u kutu crkve. Glavni oltar Sv. Andrije posvećen je dne 2. rujna 1493. Svetište je izgrađeno 1657. na trošak kanonika Michelea Giovannia Vranicha, a u spomen toga događaja ugrađena je u lijevu stranu luka kamena ploča s natpisom: *Adm. Rev. D. Michaël Johannes Vranich hujus cappellae fundator. A. 1657.*

Godine 1659. glavni je oltar premješten u svetište, a tada još nije postojala ploča Sv. Andrije. Nakon premještaja, oltar je 9. veljače 1659. godine posvetio biskup Mariani u čast Sv. Andrije Apostola. Godine 1686. crkveni pod popločen je crnim i bijelim kamenim pločama.

Dne 28. siječnja 1653. povodom biskupove kantske posjete, na njegovo pitanje, koliko ima oltara u ovoj crkvi, odgovor je bio: glavni je Sv. Andrije, a uz njega su i oltari Sv. Jurja, Sv. Mihovila, Sv. Julijana, te Svetih Fabijana i Sebastijana. Bilo ih je, dakle, pet.

Oltar Sv. Jurja posvetio je biskup Cristoforo dne 6. srpnja 1493.; oltar Sv. Mihovila senjski biskup i modruški administrator Vincenzo, na dan 21. lipnja 1615.; oltar Sv. Julijana najprije biskup Biagio Moide-

vin, dne 27. lipnja 1410., a zatim rečeni biskup Vincenzo, dne 21. lipnja 1615., te ponovo 1659. Oltar Svetih Fabijana i Sebastijana, koji je izgradio Giacomo Paikurich, posvetio je 11. veljače 1462. biskup Nicolò.

Krstionica je ukrašena 1695. godine; 1708. izgrađena je lijeva lađa, 1718. desna, a 1710. zvonik; ploča Sv. Andrije postavljena je na glavni oltar 1714. godine. Srednji brod uzdignut je 1729. godine uz novčanu pomoć od 1.000 forinta vicekapetana viteza Giuseppea de Libenega i građom, koju je priskrbio pomorski kapetan Marochini.

U razdoblju između kanonske posjete iz 1653. i proširenja crkve, postavljeni su novi pobočni oltari: Svih Svetih, Sv. Josipa i Svete Krunice, te odstranjem stari oltar Sv. Julijana.

Nakon proširenja crkve, postavljeni su, odnosno premješteni ovi pobočni oltari:

a) *Svih Svetih*, uz koji je kasnije izgrađena grobnica Giov. Domenica Barcicha, preminulog 1732.,

b) *Sv. Franje od Pavle*, koji su izgradili nasljednici Giovannia Barcicha,

c) *Sv. Josipa*, izgrađenog 1704. na trošak kanonika Massicha, te premještenog 1708.,

d) *Svete Krunice*, izgrađenog 1682. i postavljenog na mjesto oltara Sv. Julijana. Godine 1730 napravljen je od kamena,

e) *Svetih Fabijana i Sebastijana*, u središnjem prostoru,

f) *Sv. Ivana Evanđelista*, izgrađenog 1719. na trošak plemenitog Giovannia Marochina, preminulog 1737. i pokopanog uz taj oltar,

g) *Svetog Antuna Padovanskog*, izgrađenog 1719. na trošak Domenica d'Agnessea, carskoga duž-

nosnika pri stovarištu drva, preminulog dne 22. kolovoza 1736. Uz oltar je njegov grob.

4. *Ostale crkve u gradu*

1. *Sv. Nikole iz Baria*, kod kaštela. Vjeruje se da postoji odavno, te da je bila župna crkva prije Crkve Sv. Andrije. Iz dokumenta od 13. prosinca 1426. proizlazi da je pulski biskup Domenico de Luschi, uz odobrenje generalnog vikara krbavskog biskupa, davao bratovštini Sv. Nikole oprost za one, koji su posjećivali i potpomagali tu crkvu; no, u XVII. stoljeću Zrinski su ukinuli dotaciju, pa je crkva napuštena. Prilikom dovršenja Karolinške ceste 1728., kopajući uz ruševine te crkve, pronađeni su ostaci staroga zida i mnogo ljudskih kostiju.

2. *Sv. Stjepana* se nalazila u mornaričkome predgrađu. U XVII. stoljeću Zrinski su je pretvorili u skladište za med.

3. *Sv. Ivana Apostola* nalazila se blizu današnje Crkve Sv. Margerite. U XVII. stoljeću Zrinski su je pretvorili u skladište željezne robe.

4. *Sv. Katarine*, u blizini kaštela, bila je posvećena 1462. godine.

5. *Sv. Petra*, u blizini Sv. Katarine. Oltar je posvećen 25. listopada 1450. Pietro de Denaro, bakarski administrator, u njoj je na vlastiti trošak godine 1680. postavio oltar Sv. Raspela, a njegova supruga Giulia darovala je crkvi šest slika godine 1691. Kapela je obnovljena 1730., pa se počelo sa štovanjem toga Raspela, a 1738. osnovana je sveta bratovština.

6. *Sv. Jurja*, na trgu nedaleko gradskih vrata. Oltar je posvećen 6. srpnja 1431., no vjeruje se kako je crkva mnogo starija. Kanonik Giorgio Massich dao je u njoj izgraditi novi oltar godine 1724.

7. *Sv. Margarite* nalazi se uz morsku obalu, a vjeruje se da je izgrađena godine 1660., no, na tom se mjestu nalazila starija crkva, posvećena 1450.

8. *Blažene Djevice od Luke*, nedaleko morske obale, ispod kaštela, s oltarima Sv. Ilije, Presvetoga Sakramenta, Sv. Ivana Krstitelja, Sv. Mihovila Apostola, svi posvećeni dne 6. srpnja 1431. Pokraj nje, gdje je kasnije izgrađeno skladište soli, u staro je vrijeme bila bolnica, koja je postojala još 1464. Imala je groblje, koje je prošireno 1661. Crkva je obnovljena 1641., a produžena 1666. godine.

5. *Svete relikvije*

Predmeti posebnoga štovanja su sljedeći: lijeva ruka Svete Margarite mučenice i prsten koji je nosila za života; - glava jedne od pratilja Sv. Uršule; - listina Sv. Ivana Apostola.

6. *Kalvarija*

Na pola brijega između Bakra i Sv. Kuzma, carski činovnik u Bakarcu Giacomo Carina dao je izgraditi i postaviti na vlastiti trošak tri križa godine 1707. To je bio početak današnje Kalvarije. Zatim je, zajedno s Antoniom Raffaelisom, dao izgraditi kapelu Sv. Groba, a osnovao je i bratovštinu, koja je trajala svega nekoliko godina.

7. Glagoljska liturgija

Barcich piše da se u njegovo vrijeme bogoslužje u Bakru služilo isključivo na hrvatskome jeziku, uz knjige na glagoljici. U dokumentu o kanonskoj posjeti godine 1653. stoji, da je na biskupovo pitanje o tome, odgovoreno: "*Imamo novi hrvatski misal i nekoliko starih misala i brevijara, ali latinskih misala nemamo*".

U Crkvi Sv. Andrije čuva se glagoljski brevijar, što ga je 1414. godine napisao krbavski svećenik Bortul Kip, zvan Supisac. Brevijar je zatim prodan ovoj crkvi uz odgovarajuću cijenu. U toj knjizi nalazi se i mnogo kasnijih podataka o Bakru, na koje se poziva Barcich u svojim zapisima.

8. Crkve u starom okrugu

1. *Sv. Kuzma i Damjana*, smještene na brijegu uz Karolinšku cestu, u mjestu Ketina. Godine 1735. stara je crkva srušena, te se izgradila nova, koja postoji i danas.

2. *Sv. Kristofora*, uz Karolinšku cestu, između Ketine i Drage. Stara crkva, posvećena 1464., bila je porušena već 1661. Na istome mjestu izgrađena je nova crkva 1711. godine, koju je posvetio biskup Ratkay dne 29. travnja 1714. Nakon dotacije riječkih supružnika Cristofora i Gregorine Callegari, u njoj su se slavile četiri male mise godišnje. Od 1790. ta crkva pripada župi u Dragi.

3. *Sv. Antuna Opata*, bila je stara kapela u Dragi, pod Vežičkim brijegom. Današnja crkva, smještena uz Karolinšku cestu u Dragi, nedaleko ruševina kapele, posvećena je dne 17. siječnja 1676. godine, a od 1790.

je župna crkva.

4. *Sv. Franje Anđeoskog* u Škrljevu, odnosno Kukuljanovu, posvećena je 1718., a središte je župe od 1807. godine.

5. *Sv. Ambroza* pod Škrljevom, postoji od davnih vremena. Bila je napuštena, te obnovljena 1740. godine.

6. *Sv. Josipa* u Praputnjaku, izgrađena je 1726., a središte je župe od 1789. godine.

7. *Sv. Lucije u Kostreni*, kod Martinščice, spominje se u dokumentu iz 1492. godine, gdje čitamo da su Ambrogio Radovcich, bakarski župnik i Simone Miklovich, administrator te crkve, dali u najam zemlju koja je pripadala toj crkvi. Središte je župe od 1789. godine, a prvi je župnik bio Riječanin Lorenzo Munier.

8. *Sv. Valentina*, bila je kapela uz kuću i posjed biskupa Smoljanovicha u Kostreni. U vrijeme biskupa Benzonia, stanovnici obližnjega naselja Vrtine, izgradili su na Plasama novu kapelu Sv. Valentina, a na oltar su postavili ploču sa Sv. Valentinom, Ivanom i Barbarom. Od 1839. središte je župe zvane Sv. Barbara.

9. *Sv. Križa*, postojala je od 1475. u Dragi, u naselju Razpelje, odakle ide cesta prema Kostreni. Druga je ona, koja se i danas nalazi na brijegu Vežica.

10. *Sv. Martina* u Martinščici, bila je porušena 1833. godine.

9. Kaštel i gospoštija

Bakarski kaštel spominje se prvi puta u dokumentu iz 1280., što sadrži Vinodolske statute. U ono je vrijeme pripadao, zajedno sa svojim posjedima Vinodolskoj grofoviji, u vlasništvu kneževa Frankopana. Nakon toga, postao je zaseban posjed, pa se pod bakar-

skim kaštelom podrazumijevao sav teritorijalni posjed, osim u slučaju posebne naznake zdanja. Površina gospoštije poklapala se sa župom, a protezala se između gospoštija Hreljina, Fužina, Grobnika i Trsata.

U prvoj polovici XV. stoljeća bila je u posjedu kneza Ulrica di Cillia s naslova miraza supruge Elizabette, kćeri kneza Stjepana Frankopana, kao što proizlazi iz dva dokumenta, od 4. travnja 1435. i 9. travnja 1436., koji se mogu naći u Bečkom državnom arhivu, pretnac br. 45.

U drugoj polovici toga stoljeća, ugarski kralj Matija Korvin, zaraćen s carem Fridrikom III., oduzeo je Frankopanima primorske posjede, jer su oni podržavali cara, pa je tom prilikom dodijelio bakarsku gospoštiju braći de Dionisiis iz Ancone. Godine 1481. kralj je Frankopanima vratio posjede, osim Bakra, koji je ostao Ankonitancima. No, poslije kraljeve smrti, 1490. godine, knez Bernardin otjerao je silom obitelj Dionisiis i prisvojio gospoštiju, kao što opisuje Krčelić na stranici 225 i 291 svoje povijesti.

Kralj Ferdinand I. postavio je vojnu posadu u bakarski kaštel, a zapovjedništvo je povjerio kapetanu de Zari, koji se spominje na glagoljskom epigrafu iz 1530. godine, postavljenom na vrata kaštela. Epigraf je citiran na stranici 235 zbirke "*Monumenta historica Slavorum meridionalium*" i preveden u već spomenutoj knjizi "*Der Golf von Buccari-Portorè*" na stranici 30. Na epigrafu stoji kako je godine 1530. kraljevski vojni kapetan dao sagraditi taj bastion, te da je Giacomo de Pani tada bio bakarski i vinodolski kapetan.

Kao što je već rečeno za Vinodolsku grofoviju, ta je gospoštija oko godine 1575. pripala knezovima Zrinskim, koji su je posjedovali do 1670. kada je kon-

fiscirana. U to vrijeme bakarski kapetani bili su: Michele Dessich, zatim njegov sin Francesco, a godine 1612. Giulio Ciculini. Oko 1660. u Bakru je boravio neki Francesco Bargilli iz Firenze, koji se je nazivao opatom, a upravljao je pomorskim dobrima Zrinskih.

Slijedom mandata cara Leopolda I. od 4. travnja 1670., general Herberstein zaposjeo je dobra kneževa Frankopana i Zrinskih, a u Bakar je došao dne 12. travnja, gdje je u kaštelu postavio vojni garnizon, povjerivši ga c. i k. pukovniku knezu Ernestu Paradeiseru, koji je preuzeo 4 topa, 32 lumbarde, 7 mortara, 300 topovskih kugli, 5 vagana malih željeznih kugli, a u skladištima 9.000 vagana soli, 3.533 libre izrađenog željeza, čavala u vrijednosti od 1.411 forinta, 455 pušaka, 20 bala tkanine i mnogo vina.

Pod Zrinskim Bakar je bio središte gospoštijске trgovine soli, željezom i drvom, a ta je djelatnost nastavljena u vrijeme kraljevske dvorske uprave.

Nakon konfiskacije, Vlada je u Bakru postavila Mattea Turinu, kao administratora svih pomorskih dvorskih dobara, Michelea Bencicha kao kaštelana, Mattea Stiglicha kao suca, Paola Carinu kao prodavača soli na veliko, Tomasa Maticha na stovarište gospoštijskog drva i Alessandra Carinu na prijam i prodaju željezne rudače.

Dvorska uprava bila je vrlo probitačna, jer je prema zapisima Giorgia Keyslera, tiskanim 1730., državna blagajna od Bakra godišnje dobivala 70.000 forinta.

Poznati su ovi bakarski *kapetani*: oko 1444. Giovanni de Varariis, 1485. N. Bottoni, 1530. Giacomo de Pani, 1554. Pietro Dente, 1575. Michele Dessich, 1589. Francesco Dessich, 1611. Giovanni Budaschi, 1612. Giulio Ciculini, 1650. barun Ciculini, 1660. Fran-

cesco Bargilli, 1668. Giovanni Giorgio Abfalter, 1680. N. Kodermann, 1690. Francesco barun Rigoni, 1695. Lodovico knez Coronini, 1699. Ottavio barun de Terzi, 1709. A. knez Petazi, 1730. Sigismondo de Parmann, 1735. Sigismondo de Sartori.

Vicekapetani: 1680. Michele Hopfert, 1690. Matteo Costanzi, 1695. Pietro de Denaro, 1709. Ernesto vitez de Lebeneg, 1714. Ferdinando Carlo Dopp, 1725. Giovanni Canducci, 1735. Pietro Felice de Denaro.

Kaštelani: 1650. Matteo Kovacich, 1666. Bortolo Marsilio, 1678. Matteo Thian, 1685. Stefano Novak, 1690. N. Lumaga de Millekron, 1695. Martino Frankulin, 1699. Bortolo Marsilio, 1733. Pietro Pasconi, 1758. Gregorio Suppe, 1767. Antonio Parovich.

Primorska trgovačka pokrajina što ju je osnovla carica Marija Terezija, obuhvaćala je sav kraj od Trsta do Karlobaga, tako da je i Bakar do 1776. potpadao pod c. i k. Tršćansku Vrhovnu direkciju u političkim, crkvenim, trgovačkim i pomorskim poslovima, međutim, s posebnom skrbi da ta administracija ne nanese štetu pravima ugarske Krune. U Bakru je osnovano Namjesništvo, na čijem je čelu godine 1761., prema državnom shematizmu, stajao Antonio de Zandonati, a prisjednici su bili: Antonio Rossi Sabbatini, Pietro A. Pasconi i Giacomo Mauro.

Godine 1776. ta je trgovačka pokrajina ukinuta, a pomorske zemlje u njezinu sastavu dobile su novu organizaciju. Bakarska dvorska gospoštija podijeljena je tako da je gorski kraj, s lijeve strane Karolinške ceste, pripao hrvatskoj pokrajinskoj upravi, s tim da je ostala dvorski posjed; primorski kraj, s ove strane Karolinške ceste, trebao je biti sastavni dio Vojne krajine. No, slijedom suverenove odluke od 5. rujna 1777. ba-

karsko primorje dobilo je političku slobodu, te je priključeno novom Severinskom komitetu, koji se pružao od mora do Kupe, pa sve do Karlovca, te od granice s Kranjskom do krajnjeg istočnog dijela Vinodola.

Opširniji podaci o tim promjenama nalaze se u povijesnim zapisima o Rijeci.

10. Općina i Grad do godine 1778.

U XIII. stoljeću, kada se prvi puta spominje ime Bakra, općinska je administracija bila slična onima u drugim vinodolskim općinama, budući da u Statutu iz 1280. nema razlika. Tu se spominju *podknež*; *sudac*, možda za manje građanske i krivične parnice; *satnik*, koji se bira na godinu dana, a čini se da mu je djelatnost obuhvaćala unutarnje policijske poslove; *pudari* za čuvanje polja; *busović*, koji se birao na godinu dana, ali mu je djelatnost nepoznata; *graščik* - vratar.

U godini 1431. tu se nalaze: *župan* Nicolò, sudac Matteo, satnik Simcich. Kako se župan ne spominje u Statutu iz 1280., čini se da je takav dužnosnik imenovan kasnije, te da je stajao na čelu Općine, kao u istarskim slavenskim općinama.

Od XV. stoljeća nadalje, javni notar, uglavnom svećenik, bio je općinski pisar, a osim njih tu su bili još župnik i sudac, a vijećanjima su prisustvovali i mnogi satnici pa se čini kako su oni bili i vijećnici.

Općinska površina odgovarala je gospoštijskom i župnom teritoriju, iako su šume i pašnjaci pripadali knezu. Revizija istočnih međa provedena je 1455., kao što je navedeno u zapisima o Grobničkoj gospoštiji. Ta površina ne iznenađuje, kad se uzme u obzir da je i kastavska općina obuhvaćala sav gospoštijski teritorij.

Međutim, kao u Kastvu, tako i u Bakru, nema traga o tome da se općina razlikuje od grada i okruga, te da je bilo političkih razlika među stanovništvom.

U Barcichevom rukopisu nalazimo niz sudaca koji su obavljali svoju djelatnost od 1644. do 1735.; no, kako su vrlo brojni, čini se da su bili seniori, tj. općinski vijećnici, među kojima se birao sudac za razdoblje od jedne godine. Evo toga niza:

Godine 1644.

Stiglich Giorgio - Vlassich Matteo - Randich Pietro - Duimich Giorgio - Pliskovich Giovanni - Spolar Andrea - Pliskovich Nicolò - Plessich Nicolò - Rozmanich Pietro - Kovacich Antonio.

Godine 1649.

Vlassich Matteo - Spolar Andrea - Rozmanich Pietro - Battelich Giorgio - Cernich Giovanni - Kovacich Luca - Zabetich Giorgio - Jurševich Stefano - Ivicovich Gregorio - Sandrovich Bortolo.

Godine 1660. i 1666.

Cernich Giovanni - Pliskovacz Luca - Kovacich Luca - Pliskovacz Matteo - Spolar Andrea - Zuvicich Marino - Spolarich Giovanni - Zuvicich Matteo - Stiglich Matteo - Kovacich Martino - Stiglich Stefano - Borcich Giorgio.

Svi su navedeni suci iz razdoblja vlasti Zrinskih. Slijede suci iz razdoblja dvorske vlasti:

Godine 1678.

Spolar Andrea - Zuvicich Marino - Pliskovacz

Luca - Zuvicich Martino - Pliskovacz Matteo - Zuvicich Matteo - Spolarich Giovanni - Borcich Giorgio - Stiglich Matteo - Cernich Giorgio - Stiglich Stefano - Thian Giorgio.

Godine 1680. i 1685.

Pliskovacz Luca - Stiglich Stefano - Pliskovacz Matteo - Stiglich Michele - Spolarich Andrea - Kovacich Martino - Spolarich Giovanni - Kovacich Tomaso - Cernich Giorgio - Ivicovich Matteo - Thian Giorgio - Ivicovich Michele.

Godine 1690. i 1695.

Gospoštijski sudac: pl. Antonio Carina

Narodni suci:

Pliskovacz Luca - Kovacich Martino - Pliskovacz Matteo - Kovacich Tomaso - Stiglich Michele - Kovacich Stefano - Stiglich Nicolò - Ivicovich Michele - Cernich Giorgio - Brusar Antonio - Thian Gregorio.

Godine 1699.

Gospoštijski sudac: Florio de Orelich do 1711.

Narodni suci:

Stiglich Michele - Massich Andrea - Stiglich Nicolò - Randich Pietro - Thian Gregorio - Gezan Giorgio - Thian Giorgio - Zuvicich Giovanni - Stiglich Stefano - Bakarcich Tomaso - Ivicovich Nicolò - Rozmanich Pietro.

Godine 1709.

Stiglich Stefano - Rozmanich Matteo - Stiglich Nicolò - Pliskovacz Matteo - Zuvicich Giovanni - Pliskovacz Nicolò - Randich Pietro - Kovacich Martino -

Borcich Antonio - Spolarich Andrea - Gezan Antonio
- Marunich Giovanni.

Godine 1725.

Gospoštijski sudac: Marco Antonio Carina do
1730. godine, carski činovnik na stovarištu drva.

Narodni suci:

Gezan Antonio - Ivicevich Bortolo - Spolarich
Andrea - Thian Antonio - Pliskovacz Matteo - Francis-
kovich Gregorio - Cernich Martino - Akacich Antonio
- Stiglich Giovanni - Stipkovich Matteo - Zuvicich An-
tonio - Medanich Antonio.

Gospoštijski sudac 1730.: Giovanni Orebich,
1732. Benedetto Tricarico.

Narodni suci 1735.:

Stiglich Giovanni - Gezan Matteo - Stipkovich
Matteo - Massich Andrea - Zuvicich Antonio -
Kopajtich Giovanni - Akacich Antonio.

Kancelari:

Godine 1445. kanonik Quirino Vranich

Godine 1455. svećenik Ambrogio

Godine 1492. kanonik Vranich

Godine 1644. Giovanni Kandercich

Godine 1648. Giovanni Cernich

Godine 1649. Alessandro Carina

Godine 1699. Stefano Novak

Godine 1725. Giovanni Gergotich

Bitna promjena političkih prilika u Bakru dogo-
dila se u godinama 1778. i 1779. Suverenom odlukom
od 13. svibnja 1778. Bakar se proglašava slobodnim

gradom i slobodnom lukom, njegova se građanska jurisdikcija proteže na istok do Kraljevice, a na zapad do Rječine, te mu se odobrava administrativni sustav sličan riječkome. Uslijedila je carska povelja od 23. travnja 1779., tiskana u raspravi dr. Račkoga *"Fiume gegenüber von Croatien"*, objavljena 1869., gdje se potvrđuju odobrene koncesije.

11. Ostali podaci o Bakru

- Godina 1308. U mletačkom dokumentu, tiskanom u I. tomu zbirke *"Monumenta spectantia historiam..."* navodi se da je knez Bortul u Bakru.
- Godina 1380. Mleci su, u ratu s Ugarskom zapalili najprije Senj, a zatim Bakar. (*Sabellico, knjiga VIII*)
- Godina 1444. Bratovština Sv. Andrije dodjeljuje Paolu Zupancichu kuću i vinograd, koji su prije pripadali bolnici Sv. Marije kod groblja Blažene Gospe od Luke. U Bakru je zapovijedao Antonio di Segna. (*Barcichev rukopis*)
- Godina 1514. Dne 18. lipnja Mlečani su napali grad i sravnili ga sa zemljom (*Vidi VII. tom navedene zbirke "Diarii"*).
- Godina 1542. Knez Stjepan Frankopan držao je u Bakru 40 uskoka, brigantin i braceru za gusarenje. Oni su u mletačkoj luci Sv. Marije na Mljetu zarobili trgovački brod s robom i turske podanike. (*Mletački izvještaj*)
- Godina 1563. Elena, kći bakarskoga kapetana Michelea Dessicha, udala se za Bartola Defendinia iz Krka. (*Vjenčani list u notarskoj knjizi u Rijeci*)

- Godina 1581. Mletački dužd naređuje blokadu Bakra, radi sprječavanja gusarstva. (*Mletački izvještaj*)
- Godina 1589. Pismom od 19. ožujka knez Juraj Zrinski žalio se nadvojvodi Karlu da je bakarski brod natovaren s 200 bremena kositra, na putu za Mletke, zaustavljen na moru i odveden u Rijeku. (*Izvorni dokument čuva se u Grazu, među spisima ukinutog Namjesništva Unutarnje Austrije*).
- Godina 1610. Dne 29. travnja. Kad je u Rijeci priopćeno da su u Bakru i Senju dobile dozvolu za slobodno kretanje osobe s broda, koji je doplovio iz Nina sa sumnjivim teretom, odlučeno je da se svi brodovi što dolaze iz Bakra i Senja podvrgnu karanteni. (*Knjiga riječkog kancelara*)
- Godina 1611. Bakar su bezuspješno opsjedali Mlečani. Giorgio Stemberger došao je u pomoć s 3.000 vojnika i mnogo Riječana, te je postavio bateriju na uzvisini Sv. Kuzam. Opsadu je godine 1631. opisao Riječanin Dionigi Ivankovich.
- Godina 1616. Dne 13. kolovoza. Nova mletačka opsada Bakra, koju je odbio vindowski kapetan.
- Godina 1668. Dne 6. ožujka u Bakar je došla kneginja Katarina Frankopan, supruga bana Petra kneza Zrinskog, sa svoje dvije kćeri i sinom. (*Vidi: Acta conjuratorum*).
- Godina 1670. Tijekom istrage ban Petar knez Zrinski izjavljuje da se u njegovoj bakarskoj luci potopio brod, te da ga je konfiscirao na osnovi uobičajenoga pomorskog prava. (*Vidi:*

Acta conjuratorum, stranica 279).

- Godina 1736. Bakrani i Riječani, pod dubrovčkom zastavom, održavali su trgovinu soli između Napulja i Trsta.
- Godina 1749. Komora u Grazu prepustila je Državnoj banci u Beču posjede Zrinskih koje je dobila u zalog, a među njima i Bakar.
- Godina 1778. Dne 17. ožujka Grad Bakar i Rijeka potpisali su prvi ugovor o zakupu dadžbina na prodaju vina na Sušaku. (*Vidi riječke dokumente*)
- Godina 1786. Dne 8. kolovoza. Sporazum između gradova Bakra i Rijeke u svezi naknada, nakon što je slijedom suverenove odluke od 29. travnja, sušački teritorij predan Gradu Rijeci (*Vidi riječki općinski protokol od 5. rujna*).
- Godina 1796. U Bakru se nalazio kraljevski sud za mjenjačke i trgovačke poslove; kraljevski ured za sol kupovao je od *aktiviranih* pomoraca sol iz Barlette i Manfredonie; kraljevski ured za drva ubirao je dadžbinu za drvo odsječeno u šumama Bakra, Vinodola, Fužina i Mrkoplja, manju za domaću upotrebu, veću za izvoz.

U Dragi su seljaci nosili uske hlače od grube plave tkanine i opanke, a na glavi crvenu kapu, sličnu onoj, što su je nosili talijanski mornari, te ogrtač od smeđe tkanine bez rukava; žene su nosile kratku haljinu (cottola) od slične tkanine, ogrtač bez rukava; u praznične dane crvene vunene čarape, a na glavi zavezanu bijelu, lanenu tkaninu, čiji se kraj spuštao na lijevo rame. Ti se podaci nalaze u knjizi kneza Vincenza Batthyanya, izdanoj 1805. godine, u kojoj opisuje svoje putovanje Ugarskim primorjem.

POVIJESNI PODACI O GRADU SENJU

Neki podaci o tome gradu nalaze se u Nagyevoj *statistici*, tiskanoj 1829. godine, te u *Povijesti Senjske i Modruške biskupije*, prof. Sladovicha, tiskanoj 1856. No, obilnije podatke pružaju nam:

1. povijesni radovi povjesničara I. Kukuljevića Sakcinskog, naročito statuti tiskani u III. tomu zbirke “*Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*”, te povijesna građa tiskana u II. svesku djela “*Njeke gradine*”; 2. Magdićeva knjiga, tiskana 1877. pod naslovom “*Topografija i poviest grada Senja*”; 3. mnogi dokumenti iz Mletačkoga arhiva, tiskani u zbirci prof. Ljubića “*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*”; 4. Valvasor u knjigama V., XII., XIII., XV.

Nekadašnje političke prilike, razvoj trgovine, te sadržaj senjskih Statuta, korisni su za usporedbu s poviješću grada Rijeke, pa će u tu svrhu biti korisni sljedeći podaci:

Povijesni prikaz

Mnogi povjesničari tvrdili su da su ga osnovali Gali Senoni, oko 6. stoljeća prije Krista, kada su zaposjeli te krajeve. No, nedvojbene podatke o njegovu postojanju imamo samo za prva stoljeća naše ere. Tada je grad bio obzidan, budući da ga povijesni izvori iz I. i II. stoljeća nazivaju *oppidum*, a rimska putna karta,

zvana *Tabula Peutingeriana*, za koju se vjeruje da potječe iz III. stoljeća, označuje ga s dva tornjića koji su označavali obzidano mjesto. Na toj putnoj karti stoji "Port. Senia", što može značiti *morska luka* za prijam brodova, ili *portorium*, carinarnica.

Dva senjska biskupa postavljena su u V. stoljeću, Lorenzo, godine 410. i Massimino 451.

U Zavoreovoj *kronici* navodi se da je za Atiline invazije Senj zauzet i opljačkan godine 452., a u kronici Giovannia Turécza zabilježeno je da je grad tada bio razoren.

Anonimni Ravenjanin u VII. stoljeću i Pre Guido u VIII. stoljeću, ubrajaju Senj među liburnijske gradove; no Guidova *Kozmografija* je gotovo kopija Geografije ravenškog autora, a ovaj izjavljuje da je podatke uzeo od gotskoga filozofa Markomira, pa se stoga taj podatak može odnositi na V. stoljeće.

Od tada, te sve do XII. stoljeća, to se mjesto nigdje ne spominje. Čini se, međutim, da se Senj pojavljuje mnogo prije XII. stoljeća, budući da u II. tomu Nagyeve *Statistike* čitamo da se godine 1105. grad spontano, ali uz zadržavanje prava svojih predaka i svojih sloboda, predao ugarskome kralju Kolomanu, te da je prije toga, poput ostalih dalmatinskih gradova, imao vlastite općinske zakone i suce. U tom je stoljeću obnovljena biskupija, budući da godine 1111. nalazimo Portunia, 1169. godine Mirca, kao senjske biskupe, a 1185. provedeno je kanoničko uređenje biskupije.

Politička pripadnost u srednjem vijeku

Kako se grad ne spominje od V. do XII. stoljeća, bit će korisno osvrnuti se na političke prilike u okolnome priobalju. Nakon propasti Rimskoga Carstva, ono

je pripadalo Gotskom Kraljevstvu, a od polovice VI. stoljeća do početka IX. Bizantskom Carstvu, zatim do otprilike 876., godine franačkome, te najzad, do XII. stoljeća hrvatskome narodnom kraljevstvu. Za to razdoblje administrativno ustrojstvo mjesta nije poznato, no, moguće je da je od VII. stoljeća, kada su se u Dalmaciju spustili Hrvati, ovdje na snazi hrvatski narodni oblik vladavine, što zaključujemo na osnovi sljedećih činjenica:

1) bizantski Dvor ograničavao se na održavanje političke prevlasti u krajevima koje su zauzeli Hrvati, a ovo se primorje ne spominje među dalmatinskim krajevima pod bizantskom administracijom; 2) pod Francima, hrvatskim krajevima upravljali su narodni kneževi. Nije poznato da su propisivali posebni oblik uprave; 3) u razdoblju narodne države mogao je pripadati obližnjoj županiji u Otočcu.

Kralj Béla III. (1173.-1196.) darovao je grad Senj vitezovima templarskoga reda, a papa Lucijan III., aktom od 25. studenoga 1184. istima je potvrdio posjedovanje grada i Crkve Sv. Jurja. Nije poznato koliko su vremena templari posjedovali grad. U I. tomu hrvatske zbirke dokumenata iz Mletačkoga arhiva nalazi se nagodba od 25. travnja 1248., kojom se templari obvezuju plaćati 5.280 lira u mletačkom novcu za štete koje su u Senju pretrpjeli mletački, krčki i rapski trgovci u prosincu 1239., kada je grad zauzet i spaljen. Izvjesno je, pak, da ga kratko vrijeme nakon toga nisu više posjedovali, budući da ga godine 1260. kralj Béla IV. daruje Fridriku i Bartulu Frankopanu. Grad je ostao u posjedu te obitelji do pred kraj XV. stoljeća.

Čini se da je u XII. stoljeću postojao izvjesni stupanj općinske autonomije, što zaključujemo na osno-

vi sljedećih podataka:

1) prema navedenom dokumentu iz 1260., sačuvanom u zagrebačkom Kraljevskom arhivu i tiskanom s godinom 1256. u knjizi "*De Frangepanibus Illyricis*", donacija je provedena "*in eadem libertate, prout nobis servire consueverunt*"; 2) aktom od 11. lipnja 1271., tiskanom na stranici 218 Krčelićeve *povijesti*, suci, vijećnici i senjski građani izabrali su za doživotnog gradonačelnika kneza Gvidona Frankopana, budući da nisu mogli naći boljega i vjernijeg. Ta je dužnost tada bila uobičajena u slobodnim gradovima Italije, Istre i na dalmatinskoj obali, a nije bila poznata u Hrvatskoj, iz čega proizlazi da je u Senju društveni život nosio talijanski pečat.

Statut Grada Senja

U spomenutoj zbirci Ivana Kukuljevića tiskan je sadržaj rukopisa Statuta Grada Senja, napisanih na latinskom jeziku i podijeljenih na dva dijela: prvi, koji pod nadnevkom 5. svibnja 1388. donosi potvrdu knezova Stjepana i Ivana, te tekst od 130 članaka ili točaka i drugi, bez nadnevka, ali je svakako iz prve polovice XV. stoljeća, pod naslovom "*Imunitet, slobode, nadležnosti i privilegije plemenitih građana Senja*". U oba dijela pojedine su točke odijeljene s *item*, a kasnije drugom rukom razdijeljene u numerirane članke.

Prvi dio, sa 130 članaka, sadrži:

1. Prava gospodara i općinske uprave.
2. Povlastice plemenitih i građana.
3. Zakone o građanskom postupku.
4. Zakone kaznenoga prava.
5. Zakone o dosjelošnosti, te o pravu novčane naknade za otkup u naturi.

6. Povlastice sudaca i kancelara.

Drugi dio, sa 37 članaka, sadrži:

1. Prava Općinskoga vijeća.
2. Nadležnosti podkneza, vikara i sudaca.
3. Napomenu o međama gradskoga teritorija, o nekim plemićkim povlasticama, te o Morlacima.

U uvodu prvoga dijela govori se o tome da su Stjepan i Ivan, krčki, modruški, gacki i vinodolski knezovi, te prirodni gospodari Senja, želeći dati svome Gradu Senju propise u obliku statuta i dobrih običaja, opunomoćili svoje vjerne muževe Tomasa de Ripa, senjskoga biskupa, Ivana, Pavla i Dujma iz Krka i Lorenza iz Krbave, te su pozvali uobičajenom zvonjavom senjske rektore-vijećnike, koji su nakon brižljiva razmatranja utvrdili propise.

Drugi je dio nalik zbirci običaja onoga razdoblja, koji se možda nisu poštivali, pa su podlijegali gospoštijским sankcijama, no članci koji se odnose na međe, predstavljaju smjerne žalbe, budući da je gospoštija, odvojivši ih, dodijelila neke dijelove općinskoga teritorija kaštelima Ledenica i Malušina.

Spominju se i međe što se pružaju prema Vinodolu, do Ledenica, prema Otočcu, do Prokike, prema jugu do Sitine u smjeru Strisse. Budući da je *Strissa* stari naziv za Karlobag, a kako se danas Sitnica nalazi u onom smjeru prema Jablancu, moguće je da je današnja Sitnica bila nekadašnja Sitina.

Stanovnici su podijeljeni u plemenite, pučane, okružne i strance. Plemeniti, s nasljednim pravom, bili su općinski vijećnici; državno se plemstvo ne spominje. Gradsko vijeće biralo je vijećnike i dodijeljivalo pravo građanstva. Pučani, koji nisu bili građani, bili

su jednaki okružnima, no u okrugu su bila naselja Prokike, Župan i Kuleno, koja su imali posebnu obvezu, onu da plaćaju senjskoj Općini 40 dukata godišnje.

Ugledne su obitelji bile: Raduki, Moysis i Čoković.

Oblik javne uprave nije bio određen. U prvom dijelu Statuta spominju se rektori i suci, od kojih je jednoga biralo Vijeće, svake godine na dan 29. rujna. Njemu je bio povjeren općinski pečat. Člankom 30 povjeravalo se sucima sve građanske i krivične parnice. U drugom se dijelu propisuje da Grad ima podkneza, vikara i tri suca, te svoj petorici dodjeljuje "*čistu i svekoliku vlast*", te krivično sudstvo.

Notar je bio kancelar, a biralo ga je Vijeće: samo je zapisivao akte Gradskoga vijeća i privatne ugovore, te je uživao imunitet koji je pripadao plemenitima.

Troškove javne uprave pokrivali su: 1) prihodi od novčanih kazni; 2) direktni porezi, koje je nametalo i raspoređivalo Vijeće; 3) dadžbina na klaonicu, vino i kreč. Ostali izvori prihoda nisu spomenuti.

Na uvoz i izvoz plaćala se dadžbina, no ona je pripadala knezu. Kneževa gostionica mogla je biti otvorena i noću. Kada su knez, kneginja i njihova djeca odlazili morem na svoje posjede, građani su bili dužni pratiti ih, a za to su bili plaćeni iz gradskoga fonda direktnih poreza.

Kod prodaje nekretnina, bliži i dalji srodnici prodavatelja imali su pravo prvenstva; zato se svaka privatna prodaja morala obznaniti tijekom četiri uzastopne nedjelje. Kupac je morao deponirati cijenu.

Povlastice plemenitih

1. U gradu i okrugu oslobođeni su svake tlake, obveze, dadžbine ili ličnog prinosa, te mogu po volji

boraviti ili otići sa svojim stvarima (§§ 1., 2., 114.).

2. Mogu slobodno uvoziti i izvoziti bilo kakvu robu, no za izvoz žita preko mora, moraju platiti uobičajenu dadžbinu (§§ 3., 4.).

3. Ne plaćaju dadžbinu za stoku, osim za klaoničku (§ 5.), a oslobođeni su dadžbine na domaće vino, te na ono što uvoze iz Marche i Romagne za vlastitu upotrebu (§ 6.).

4. Samo plemeniti mogu držati volove za vuču; međutim, to dozvoljavaju, kao što je uobičajeno, i stanovnicima Prokike, Župana i Klimenice.

5. Nekretnine plemenitih ne podliježu javnim nametima (§ 8.), a njihovi brodovi ne plaćaju lučke pristojbe (§ 11.).

6. Međutim, te su privilegije osobne, pa se plemeniti ne može poslovno udruživati s osobama iz puka ili strancima (§ 11.).

7. Oslobođeni su obveze služenja na naoružanim brodovima za noćne straže, osim u slučaju požara ili rata (§ 15.); no dužni su davati novčane priloge Gospodararu.

8. Mogu izvoziti žito za prehranu najamnika na svojim posjedima, te sjeći drva osam dana prije pučana.

9. Kada hodočasnici putuju iz Senja u Rim, prednost pri ukrcaju imaju brodovi plemenitih, zatim građana i, najzad, Ankonitanaca (§ 130.).

10. Kad plemeniti učini prekršaj, za koji ostali plaćaju novčanu kaznu, bit će prepušten slobodnoj odluci suca (§ 164.).

Građani i pučani

Građani su za vlastite stvari oslobođeni dadžbina, kao i plemeniti, ali ne smiju držati volove za vuču

(§ 16.). Kao i plemeniti, mogu slobodno izvoziti morskim putem u svoje posjede žito, potrebno njihovim radnicima (§ 118.), a za svoje brodove ne plaćaju lučke pristojbe.

Pučani i okružni žitelji

Mogu slobodno ulaziti u grad sa životinjama, drvom ili drugim stvarima, ali ne smiju uvoditi strance (§ 88.). Za unošenje soli plaćaju 4 dinara za sekstarij (§ 99.), a od Sv. Mihovila do Nove godine 2 soldina (§ 100.).

Pučani ne plaćaju carinu za žito i povrće koje donose u Senj na vlastitim ili tuđim životinjama. Stranac plaća jedan soldin za svaku životinju.

Morlački pastiri

Prema § 161., Statuta iz 1388., Morlacima koji se svake godine spuštaju s planina na putu za Grofoviju Otočac, dozvoljeno je zadržavanje u trajanju od dva dana i dvije noći na senjskim pašnjacima. To su bili pastiri stalno nastanjeni u Bosni, a sa svojim su stadima dolazili u Hrvatsku i Dalmaciju u zimskome razdoblju, te su se u proljeće vraćali svojim kućama. U ovim primorskim krajevima stalno su se nastanili tek u drugoj polovici XV. i tijekom XVI. stoljeća.

Krivični zakoni

Osim za teške prekršaje, kazna za svaki kažnjivi prekršaj bila je novčana, a samo se na okrivljenika koji nije mogao platiti, primijenjivala tjelesna kazna: bičevanje ili gubitak jedne ruke. Ne nalazimo zatvorsku kaznu ili uhićenje. Novčana globa računala se u mleta-

čkim lirama.

Tortura je bila dozvoljena na osnovi svjedočenja vjerodostojnog svjedoka, ako krađa nije bila veća od sto lira; u drugim slučajevima bila su nužna dva svjedoka.

Sudački honorar

Dobivali su dadžbinu na vino uvezeno iz Dalmacije i na kreč; svaki četvrtak besplatno meso za obiteljsku upotrebu, a u druge dane po jedan dinar jeftinije od drugih, međutim uvijek najbolje kvalitete; 24 lire godišnje iz fonda za publikacije, 6 iz fonda direktnih doprinosa, 34 iz kaznenoga fonda, te 4 od klaoničke dadžbine, ukupno svaki po 68 lira. Osim toga dobivali su još uobičajeni dio poreza na nova vrata i prozore, od sudskih tužbi, te priloge iz Prokika i Župana.

Valja spomenuti da se u XV. stoljeću davalo 6 $\frac{1}{5}$ lira za zlatni cekin, a u XVI. stoljeću lira je imala veću vrijednost.

Trgovina i talijanski element u srednjem vijeku

O tome nemamo podataka ranijih od XIII. stoljeća. U tome razdoblju i kasnije, trgovačka je aktivnost bila znatna, budući da je u Senj dolazilo drvo i žito iz Hrvatske i Slavonije, odakle se slalo u Italiju, a u unutrašnjost se odvozila talijanska manufaktura i grčki proizvodi. U Modrušu je bila kneževa carina, a u Zagrebu su boravili talijanski trgovci koji su posredovali u trgovini. Gotovo sva trgovina bila je u mletačkim rukama, pa je Venecija ovdje imala svojega konzula.

Već 1275. godine mletačka je vlada odlučila postaviti konzula u Senj, kao što se vidi u dokumentu, tiskanom u hrvatskoj zbirci mletačkih dokumenata.

Konzuli su bili: Graziadio Viviani oko godine 1308., Leonardo Lagnella 1365., Pietro Cristiano, pa Gregorio dei Grassi 1407., Bortolo Merzario 1409.³⁾

Snaga Republike, njezina ljubomorno čuvana prevlast na Jadranskome moru, te njezina vještina, mletačkim su trgovcima lako priskrbili monopol na gotovo svu trgovinu i mnoge olakšice i to uz pomoć Frankopana, koji su držali otok Krk s naslova mletačkoga feuda, a za svoja su vojevanja trebali novaca. Već 1334. mletačka se vlada žalila da mletački žitelji Senja plaćaju neke poreze, iako ih prema drevnom običaju moraju biti oslobođeni; no 1407. to je izazvalo energičniji prosvjed, kao što se vidi u dokumentu tiskanom u V. tomu navedene zbirke. Radilo se o tome da je bio nametnut porez, na rok od pet godina, za obnovu gradskih zidina, koji su plaćali i mletački žitelji u Senju. No, Republika se tome usprotivila, a knez se uzaludno opravdavao potrebom obnove i tvrdnjom da čvrste zidine jamče sigurnost dobara i mletačkim žiteljima. Sporazumom od 26. lipnja 1408. ukinut je taj porez, budući da je nanosio štetu mletačkim žiteljima, te ih ubuduće oslobađa poreza, izuzev uobičajenih, te stražarske službe, osim u slučaju opsade grada. Osim toga, sadržavao je sljedeće odredbe:

1. Mletačkim žiteljima Senja sudit će u građanskim i krivičnim parnicama samo mletački konzul.
2. Knez ne smije dati propusnicu ni pružiti pomoć u ljudstvu i hrani neprijateljima Mletaka, osim u slučaju podaničke dužnosti prema ugarskom kralju.
3. Mlečani mogu slobodno i bez poreza izvoziti

³⁾ Iz mletačkoga dokumenta od 15. siječnja 1406., tiskanog u V. tomu zbirke prof. Ljubića, proizlazi da je senjski knez tražio pomoć Mletaka za pratnju Ladislava Napuljskoga, pretendenta na ugarsku Krunu.

iz Senja u Mletke i po svom njihovom zaljevu svu robu, s tim da će za svaki mletački vagan kukuruza platiti 10 soldina, a za drugo žito 8; za svakog konja desetinu cijene njegove vrijednosti, a za ostale životinje 4; za drvo 5 posto i za svu ostalu robu 1¹/₄ posto.

4. Mletački brodovi neće plaćati porez na teret, osim za prijevoz hodočasnika, kada će platiti 15 posto.

5. Uvoz iz Mletaka i iz čitavoga zaljeva za Senj, slobodan je za Mlečane, osim što će za pojedine proizvode platiti ograničenu dadžbinu.

Iako su Mlečani uživali mnoge prednosti u Senju, ipak je mletački Senat, na knežev zahtjev, odobrio knezu 1422. godine, kao posebnu uslugu, mogućnost prijevoza *na mletačkim, a ne drugim brodovima* potrebnu mu količinu vina za Senj, te da senjski brodovi mogu prevoziti u Veneciju i druge mletačke luke, te odavde u Senj, robu proizvedenu u mletačkim krajevima.

U drugoj polovici XV. stoljeća, kada su Turci već postali gospodari Bosne, njihovi česti upadi u Hrvatsku činili su nesigurnim kopnenu trgovačku razmjenu, pa je Senj, neprekidno u strahu za obranu svojih bedema, a s druge strane skučen na moru mletačkim suparništvom i ograničenjima, počeo propadati i siromašiti.

Talijanski element u Senju bio je vrlo razvijen već u XIII. stoljeću. Dužnost gradonačelnika, spomenuta u rečenome dokumentu iz 1271., aludira na talijanski običaj, a mletački su trgovci ovdje proširili uporabu talijanskoga jezika, jer ga nalazimo i u susjednom Vinodolu, čiji Statut iz 1280., napisan na hrvatskome jeziku, sadrži mnoge talijanizme. Za XIV. stoljeće o tome svjedoče i sami senjski Statuti iz 1388., dužnosti vikara i sudaca - rektora, gradsko plemstvo, opća uporaba mle-

tačkih mjera za težinu i mletačkog novca, a tome u prilog govori i Turóczeva *ugarska kronika*, gdje se govori o dolasku ugarskoga kralja Karla Maloga iz Napulja u Senj i o tome da su Senjani željeli vidjeti talijanskoga princa, budući da više vole talijanski jezik od drevna jezika svoje domovine. Osim toga, čini se da običaj što ga spominje Krčelić na stranici 466 svoje povijesti datira od drevnih vremena, tj. da se senjski kanonici nazivaju vitezovi Svetoga Rimskog Carstva, te da titule u stolnom Kaptolu odgovaraju talijanskima, jer ovdje imamo arhiđakona, prepozita, nadpopa, starješinu Kaptola, a ne starješinu prepozita, lektora, crkvenog pjevača, čuvara.

Nova politika do dolaska uskoka

Zbog spomenutih turskih provala, stanovnici Senja nisu više bili dovoljni za obranu gradskih bedema. Moćni kneževi Frankopani bili su u stanju pobrinuti se za to, no oni su vojevali na strani cara Fridrika III. u ratu protiv ugarskoga kralja Matije Korvina, koji ih je zbog toga lišio vlasti, a u Senju je postavio vojnu posadu. Iako su Frankopani kasnije ponovo stekli suverenu milost, u Senju je ostao državni garnizon, budući da je kralj smatrao ovaj grad ključem i predziđem Kraljevstva.

Turska upornost držala je toliko zauzetim kralja Ludviga II. u Transilvaniji, Banatu i Slavoniji, da nije bio u stanju pobrinuti se za obranu primorske Hrvatske i onoga dijela Dalmacije, koji mu je još iskazivao poslušnost. Gospodari ovih zemalja uzalud su tražili njegovu pomoć, te su ga čak opominjali da će za vlastiti spas biti prisiljeni pokoriti se Turcima. Napokon je

kralj 1522. godine, uz suglasnost ugarskih velikaša, povjerio obranu primorskih krajeva svome šurjaku Ferdinandu, austrijskome nadvojvodi (*vidi stranicu 216, III. toma Szallayeve ugarske povijesti*), te su utvrde u ovim krajevima, uključivši Senj, dobile austrijske posade.

Kad je 1526. umro kralj Ludvig II., osnovane su dvije stranke za izbor nasljednika: jedna je dala krunu Ivanu Zapoljskom, transilvanijskome princu; druga je, smatravši potrebnim za obranu domovine od turske prijetnje povjeriti se moćnoj dinastiji, izabrala austrijanca Ferdinanda, češkoga kralja, koji je uživao potporu i cara Karla V. Knez Krsto Frankopan i senjski biskup Francesco Josefich slijedili su Zapolju, možda i zato što su mu se povjerili nakon Mohačke bitke, ostavši u njegovoj vojsci.

U to je vrijeme senjski kapetan bio Petar Kružić, načelnik austrijskoga garnizona; no kako se ovaj morao udaljiti iz grada sa svojim vojnicima, da bi pružio pomoć ugroženoj utvrdi u Klisu, Senj se u proljeće 1527. obratio mletačkom upravitelju Krka i austrijskim kapetanima Rijeke i Pazina za vojnu pomoć. Tako je pazinski kapetan Giacomo Durer ušao u Senj sa 200 vojnika.

Značajan je dokument od 20. lipnja 1527., koji se čuva u arhivu Zajedničkog ministarstva financija u Beču, svezak M. br. 2, dokumenata Unutarnje Austrije. U tom dokumentu grad Senj - povjerivši se Giacomu de Duru, pazinskome kapetanu, koji je djelovao u ime Giovannia Abfaltera, riječkoga kapetana, ovlaštenog od kralja Ferdinanda - izjavljuje da želi ostati vjeran kralju Ferdinandu, no pod uvjetom da Njegovo Veličanstvo prepusti grad Svetoj ugarskoj Kruni i da sačuva njegove statute i privilegije, njegov imunitet, slobostine, zakone, te politički ustroj.

Senjski uskoci

Od početka XVI. stoljeća u Dalmaciji nalazimo naziv *uskoci*, koji se odnosio na slavenske izbjeglice iz Srbije, Bosne i Hercegovine, što su, nakon turske okupacije njihovih zemalja, napustili svoju domovinu i našli utočište u Dalmaciji, gdje su proganjali Turke smrtnom mržnjom i neukrotivom okrutnošću. Oni su vojevali u kliškoj utvrdi do njezina pada u turske ruke godine 1537. Odavde je kralj Ferdinand I. preselio uskočki garnizon u Senj, te je tako nastala čuvena povijest senjskih uskoka.

Oko 200 ovih izvanrednih junaka sačinjavali su plaćeni senjski garnizon; no ubrzo se broj znatno povećao dobrovoljcima, koji su se zadovoljavali besplatnim služenjem samo da im bude dozvoljeno gusariti protiv Turaka i raspolagati plijenom. Ta je vojska bila vrlo probitačna, jer je koštala malo, a Turcima je zadavala veliki strah. Bili su to gusari što su presretali i pljačkali brodovlje otomanskih podanika, naročito one s bogatom robom. Prodirali su u neprijateljske luke sve do albanskih obala. Plijen su donosili u Senj, gdje su ga dijelili, a jedan su dio davali i kapetanu, sucima i drugim uglednicima.

Mletačka Republika se na to gledala blagonaklono dok je bila u ratu s Turskom; no kasnije, želeći obnoviti svoju trgovačku razmjenu s istokom, oko 1540. godine sklopila je mir s Turskom, kojom prilikom se morala obvezati da more očisti od gusara. Počela je stoga kočiti uskočke napade na Jadranu, naročito onda, kada su se ovi usudili pljačkati otomanske trgovačke brodove u mletačkim lukama, te primati u svoje redove mletačke zločince pobjegle iz zatvora ili galija. Venecija je uhitila mnoge od ovih gusara, te ih je dala objesiti

ili osuditi na galije. Rodila se tako velika mržnja protiv Mlečana, to više što se činilo zločinom zabranjivati nanošenje štete Turcima. Gusarenje se, dakle, počelo usmjeravati i protiv mletačkih krajeva i brodovlja, a uskoci su imali svoje pomagače i zaštitnike u mletačkim lukama Dalmacije. Mletačka je vlada poticala austrijski Dvor da raspusti senjski garnizon i obustavi gusarenja. Stoga su iz Beča i Graza dolazila naređenja da se obuzdaju gusari i da se vrati plijen, što nije bilo tako lako i to iz sljedećih razloga: 1) Turci su zauzeli velik dio Ugarske, Slavonije i Hrvatske, te su nudili primirje, a ne mir; 2) svi Senjani podržavali su te pothvate naročito žene, koje su se odale raskošnu životu, zahvaljujući lakoj nabavci tkanina i novca, a uskoke nije podržavao samo Senj, već Bakar i Novi, koji su pripadali Frankopanima; 3) sva je Hrvatska bila naoružana u obrani od bosanskih upada, pa njezina obala nije imala naoružanih brodova; 4) Venecija, koja je posjedovala flotu, otoke i dalmatinsku obalu s utverdama i vojnim posadama, nije bila u stanju obustaviti gusarenja, niti nakon pretrpljene sramote, kada je njezin ratni brigantin bio opljačkan, a njegov komandant okrutno ubijen.

Mlečani su povijest uskoka pisali s jalom, jer je bio kompromitiran ugled Republike, no upravo su Mlečani sami izazvali mržnju tih očajnih ljudi, zato što se nisu znali ustegnuti prema onome, koji je bio neutralan. Austrijsku vladu Mlečani su optužili za popustljivost, iako je pružila nesumnjive dokaze o svojim ozbiljnim namjerama da tome stane na put.

Pojašnjenju odnosa pridonijet će sljedeća službena pisma mletačkih komesara, prepisana iz mletačkoga arhiva i objavljena u zbirci "*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*".

1. Mletački tajnik Antonio Maty, otposlan u Rijeku radi preuzimanja brodova i robe turskih podanika, što su ih bakarski i senjski uskoci opljačkali u mletačkim lukama Rabu i Mljetu, izvjestio je dne 8. lipnja 1542. da je senjski kapetan sakrio plijen i izjavio da taj plijen nije od interesa za Republiku, jer su ukradene stvari pripadale nevjernicima, a ne kršćanima, te ih zbog toga nije spreman vratiti, čak i da dobije takvo naređenje; a u svezi plijena u Bakru, taj se kapetan, pozvan na pregovore, nije pojavio, niti je poslao drugu osobu.

2. Almorò Tiepolo, mletački kapetan pomorske straže, 1578. izvješćuje kako uskoke potpomažu mletački podanici; da mu je posredstvom austrijskih komesara u Rijeci vraćeno osamnaest bala svile, žito i fino štavljena koža u vrijednosti od preko 5.000 dukata, te da je sklopljena pogodba vrijedna 10.000 forinta za štete od prethodnih pljački, kao i za protjerivanje uskoka; da je zabrana što je uslijedila bila učinkovita, jer se više nisu čule žalbe za pljačke, te da se sada uskoci bave sjecom drva; da je on osobno poduzeo mjere protiv onih mletačkih podanika, koji su, naročito na zadarskim i šibenskim otocima, pružali utočište i potporu uskocima ili su ih slijedili u gusarenjima dijeleći plijen, te da je dao objesiti petoricu, a osuditi na vesla devedeseticu; da su 1575. kapetani triju naoružanih mletačkih brodova, na straži u Novigradskom tjesnacu, pustili slobodno proći sedam brodova punih plijena; da je senjski kapetan surađivao u obuzdavanju uskoka i njihovu privođenju poštenu životu.

3. Alvise Balbi, Tiepolov nasljednik, izvješćuje 1581. godine da su uskočke pljačke turskih podanika ponovo učestale, a potpomažu ih mletački podanici; da je preko doušnika saznao kako se senjski kapetan

sa 4.000 ljudi sprema napasti Turke na kopnu, utaborene protiv nadvojvode Karla, te da ih je o tome obavijestio, kako bi se na vrijeme pripremili; da je za očuvanje mira s Turcima potrebno učiniti sigurnom njihovu plovidbu, kao i plovidbu Židova, njihovih podanika; da je u Šibeniku dao objesiti nekoliko uskoka u prisutnosti Turaka i osudio na galiju pedeset gusara, što uskoka, što Mlečana.

Venecija je od bečkoga Dvora tražila učinkovite mjere, prijeteći blokadom austrijskih i ugarskih luka. Giuseppe Rabotta, izaslanik nadvojvode Ferdinanda, nakon dolaska u Senj, primijenjivao je stroge mjere, ali je ubijen u pobuni godine 1602., pa se gusarenje nastavilo. Rat, koji je zbog toga buknuo, nanio je štete objema stranama, a završio je mirom 1618. Tada su senjski uskoci prognani, a poduzete su i mjere kako se ne bi više udruživali za svoje poduhvate.

Političke prilike u XVII. i XVIII. stoljeću

Nakon protjerivanja uskoka, Senju, koji je bio stubokom iskvaren dugim razdobljem razuzdana života, bila je potrebna domišljata i stroga vlada kako bi se postiglo da nova generacija bude sposobna uživati gradske slobode. Dobio je tako vladu s vojnim ovlastima, čija je zadaća bila nadziranje sveopćeg naoružanja organiziranog protiv turskih provala. Ipak, zbog stalnih prigovora, postepeno su se uvodili ustupci, od kojih se očekivao razvoj vlastite razborite uprave. Članak 42. ugarskih zakona iz 1638. propisivao je pozivanje Grada u ugarsku Skupštinu, a članak 50. iz 1647., nije odobravao postupke senjskoga kapetana; kralj Ferdinand III. potvrdio je godine 1641. stare gradske Statute; skupštinski članak 96. iz 1659. štitio je uživanje privilegija,

a članak 77. iz 1681. zabranjivao je kapetanu narušavati prava Senjana. No, sve brže ustrojavanje Vojne krajine, nakon što su 1670. konfiscirana sva dobra Frankopana i Zrinskih, zahtijevalo je uključenje Senja u vojni sustav, a ne u onaj kojemu su pripadali drugi krunski gradovi. Uslijedile su razne žalbe, te skupštinski članci 128. iz 1715. i 56. iz 1741. godine; no Senj je ipak ostao u okviru Vojne krajine do godine 1871.

Tragovi trgovačke razmjene u XVIII. stoljeću

Spomenuti procvat grada Senja u proteklim razdobljima, počeo je opadati već u XV. stoljeću, te se više nije obnovio, budući da su turske provale i uskočki napadi skrenuli trgovačku razmjenu drugdje, a nakon nestanka tih prepreka, nije se ovdje više mogao privući trgovački tranzit.

Ipak, u XVIII. stoljeću nalazimo nešto trgovačke aktivnosti, naročito nakon što je car Josip II. dao sagraditi nove ceste, jednu od Senja do Karlovca i drugu od Senja do Novoga.

U knjizi kneza Vincenza Batthyánya o njegovu putu po Primorju čitamo kako je Senj godine 1796. uvezio sol, vino, ulje, ribu, a izvezio duhan, drvo, žito, med, vosak, te da je imao oko 3.000 žitelja. U knjizi Prudenzia Narentina "*De Regno Bosniae*", tiskanoj u Mlecima 1781. godine, nabrajaju se sljedeće senjske plemenite obitelji:

Bortner, Chiudinovich, Chiolich, Domozetovich, Danicich, Demelich, Draganich, Homolich, Hreljanovich, Kolokovich, Kulavich, Konjikovich, Larich, Miletich, Matioševich, Milanich, Rafajelich, Rucich, Stauber, Stipanovich, Tomlenovich, Vanjanin, Vukosovich, Zandonati.

POGLAVLJE XII.

KASTAVSKA GOSPOŠTIJA S VEPRINCOM I MOŠĆENICAMA

teritorijalna Gospoštija Kastav

Na istočnoj strani Učke, od njezinih vrhunaca do mora, u srednjem vijeku bilo je šest feudalnih posjeda, i to: Brseč i Lovran, koji su pripadali Pazinskoj grofoviji, Opatija Sv. Jakova, te tri kaštela: Kastav, Veprinac i Mošćenice sa svojim posjedima.

Do godine 1399. ta su tri kaštela pripadala Devinskim dinastima, u podfeudu, koji su 1139. dobili od pulskoga biskupa. Nakon što su feudi ostali upražnjeni, smrću posljednjega pripadnika devinske muške loze, pulski ih je biskup godine 1400. dodijelio Rambertu Valseu, austrijskome barunu.

Valsejci su ih držali do godine 1468. otprilike, kada su, cesijom Volfanga Valse, pripali caru Fridriku III., austrijskome nadvojvodi. Od ovoga ih je nedugo zatim dobio u zalag Giacomo Raunacher, a zatim 1478. Gaspare Rauber, tršćanski kapetan i privatni zakupnik dadžbina Pazinske grofovije. Pod Maksimilijanom I. i Ferdinandom I. njima je vladao i upravljao riječki kapetan.

U XV. stoljeću, ako ne još i prije, ovim kaštelima upravljao je zajednički kapetan, koji je imao sjedište u Kastvu, odakle potječe naziv *Kastavska gospoštija*, sačuvan do nedavno. Kastavska, veprinačka i mošćenička

općina bile su, međutim, uvijek odvojene, s upravom sličnoj onoj u drugim slavenskim općinama u Istri i na Krasu.

Godine 1560. ta je teritorijalna gospoštija dana u zalog braći Francescu i Giorgiu Balbo, koji su je posjedovali do 1582., kada ju je za 20.000 zlatnih forinta kupio Volfango de Schranz, tadanji savjetnik nadvojvode Karla.

Slijedom dekreta nadvojvode Karla od 24. listopada 1584., upućenog riječkome kapetanu Leonardu Athemisu i Dvorskoj komori Vlade u Grazu, (*dekret se čuva u arhivi c. i k. štajerske Vlade u Grazu, svezak 584*), Kapetanat Kastva, Veprinca i Mošćenica prestaje biti sjedinjen s riječkim, te se dodjeljuje rečenom pljenitelju Schranzu i njegovim nasljednicima. Schranz je umro 1594., kao što proizlazi iz nadgrobne ploče na zaleđu Stolne crkve u Grazu. Godine 1609. njegovi su nasljednici prodali gospoštiju za istu cijenu barunu od Wagenburga, a ovaj, 1613. Baldassaru od Thonhausena. Thonhausen, koji je 1624. postao knez, utemeljio je isusovački Kolegij u Judenburgu u Štajerskoj i dodijelio mu Kastavsku gospoštiju godine 1625. Njegova udovica, Orsola kneginja Thonhausen, rođena barunica Holneck, nakon privole judenburškoga Kolegija i vladara Ferdinanda II., aktom s nadnevkom *Graz, 29. rujna 1630.*, darovala je tu gospoštiju isusovačkome Kolegiju u Rijeci, koji je stupio u njezin stvarni posjed 14. srpnja 1637., nakon poravnanja s judenburškim Kolegijem.

Riječki isusovci držali su je do ukinuća reda godine 1773. Uslijedila je kraljevska uprava za studijski fond do godine 1784.

Riječka Općina odlučila je 1781. godine kupiti gospoštiju, a 1783. stigla je vladareva odluka, kojom

se odobrava prodaja za 100.000 forinta, isplativih u dvadeset godišnjih obroka po 5.000 forinta i odgovarajućim kamatama za ostatak glavnice. Za primopredaju određen je Francesco Neumann, carinski inspektor u Karlovcu. No, rok traženoga jamstva za isplatu nije bio prihvatljiv, pa je slijedom mjera cara Josipa II., koje su išle u prilog podanicima, riječka Općina u veljači 1784. odustala od kupnje, budući da je nanijela štetu gospoštijским приходима. Nakon toga, gospoštiju je kupio vitez Giovanni de Thierry za 100.000 forinta, ugovorom od 31. listopada 1784. Njegovi nećaci Francesco i Federico Thierry prodali su je za 112.000 forinta Giorgiu vitezcu Vranyczany, ugovorom od 25. svibnja 1843. godine.

Gospodar je ubirao prihode od carine, cestarine, desetine od žita, vina i janjadi, te od poreza na pašnjake i sječe drva za prodaju, od sudskih parnica i nešto ostalih privilegija. No, isusovci su 1642. ustupili c. i k. austrijskoj Komori carinu u Voloskome za 300 forinta godišnje, a 1653. onu u Kastvu za 100 forinta godišnje.

Gospoštijске desetine. U dokumentu isusovačkoga Kolegija, u kojemu je zapisan prosječni godišnji prihod za razdoblje od šest godina (1740.-1745.) navodi se za jednu godinu:

vino: iz Kastva 333 emera, iz Veprinca 102, iz Mošćenica 111, ukupno 546, po 51 karantan za jedan emer;

pšenica: iz Kastva 171 starjol⁴⁾, iz Veprinca 33, iz Mošćenica 6, ukupno 210, jednako 305 merniga, a ovi po 56 karantana;

⁴⁾ Starjol ili starol bila je mjera, koja se koristila u Istri. Prema Kandleru iznosi 1/10 stara, a star odgovara 1.35 metzena. U riječkome Gradskom arhivu, među isusovačkim dokumentima, nalazimo podosta uputstava što ih je rektor davao kastavskim kapetanima prilikom postavljenja.

ječam: iz Kastva $69\frac{1}{2}$ starjola, iz Mošćenica $49\frac{1}{2}$, ukupno 119, jednako $177\frac{1}{2}$ merniga, po 32 karantana;

zob: iz Kastva $34\frac{1}{2}$ starjola, iz Veprinca 32, iz Mošćenica 85, ukupno $151\frac{1}{2}$, jednako $227\frac{1}{2}$ merniga, po 18 karantana;

raž: iz Kastva $5\frac{1}{2}$, iz Mošćenica $11\frac{1}{2}$, ukupno 17 starjola, jednako od $25\frac{1}{2}$ merniga, po 38 karantana;

pir: iz Kastva 67, iz Veprinca 53, iz Mošćenica 128, ukupno 248 starjola, jednako 372 merniga, po 20 karantana;

sijerak: iz Kastva 49, iz Veprinca $15\frac{1}{2}$, iz Mošćenica $18\frac{1}{2}$, ukupno 83 starjola, jednako $124\frac{1}{2}$ merniga, po 16 karantana;

kukuruz: iz Kastva $6\frac{1}{2}$, iz Mošćenica $1\frac{1}{2}$, ukupno 8 starjola, jednako 12 merniga po 32 karantana;

proso: iz Kastva 31 starjol, iz Mošćenica 1, ukupno 32, jednako 48 merniga po 32 karantana;

povrće: iz Mošćenica 14 starjola, jednako 21 merniga po 56 karantana;

ulje: iz Mošćenica 204 kvarta po 10 karantana;

janjad: iz Kastva 254, iz Veprinca 69, iz Mošćenica 66, ukupno 389, po 50 soldina za grlo.

Središnji kaštel odavno je napušten, a njegove se ruševine vide i dan-danas. Kapetan ili vicekapetan stanovali su u gospoštijskoj kući u Kastvu, nasuprot Crkvi Presvetoga Trojstva.

Vicekapetane nalazimo u XVI. i početkom XVII. stoljeća, u vrijeme kada je riječki kapetan bio istovremeno kapetan Kastva, a zatim u doba Schranza i Thonhausena.

Od XVI. stoljeća, do godine 1781. ovoj gospošt-

tiji pripadao je i dio današnjega teritorija Rijeke, kao što će se opširnije vidjeti u poglavlju u kojem se govori o Podbregu.

U dokumentu nalazimo i sljedeće podatke:

I. *Kapetani*

N. Volcherino godine 1428., Bortolo Mikulich 1439., Bortolo Matejevich 1444., Paolo Bello i Beli 1446., Pietro Bello i Beli 1449., Enrico Gumano 1455., a zatim Giorgio ili Giovanni Obrischan ili N. Ranz, Giovanni de Thurn 1494. i 1496., Giovanni Fortunaro 1510., Girolamo Serafino, Girolamo de Zara, Gaspare Ritschan 1542., Giacomo Raunacher oko 1552., Francesco Barbo od 1560. do 1569., Paolo de Zara od 1569. do 1574., Leonardo de Athems do 1584., Volfango Schranz od 1584. do 1594., zatim N. Rauber i N. della Rovere, Francesco Knezich za judenburški Kolegij godine 1627., a zatim ih je imenovao rektor isusovačkoga Kolegija u Rijeci, Benedetto Sabatini 1637., Martino Diminich 1640., Luca Celebrini 1647., Francesco Svojtinich 1650., Francesco Morelli 1658., Giorgio de Stemberg 1653., Ascanio Giacomini 1666., Claudio Marburg 1678. Giovanni Domicelli 1695., Orazio Francescotti 1697., Agostino Buzzi 1702., Giovanni de Peri 1715., Martino de Terzy 1737., Giorgio Vlah 1743., N. Marburg 1748., Giorgio Vlah 1757.

Nakon ukidanja isusovačkoga reda, kapetan je godine 1779. bio Francesco Franul.

II. *Vicekapetani*

Bernardino Nicolich 1525., Andrea Giacomini 1526., Giovanni Rizzano 1528.-1546., Giovanni Anza

1552., Bernardo Cucurin, Giovanni Zanchi u vrijeme Schranza, Andrea Jurkovich 1598., Geremia del Leo i Giorgio Stemberger za Thonhausena.

*Opći podaci o nekadašnjim prilikama u općinama
Kastav, Veprinac i Mošćenice, te o njihovim
crkvenim kaptolima*

Svaki od tri kaštela obuhvaćao je i zajednicu žitelja, tako da su postojale tri općine: kastavska, veprinačka i mošćenička. Svakoj je na čelu bio *župan* s patrijarhalnom djelatnošću, *sudac* je rješavao sporove u općinskoj nadležnosti, *satnik* unutarnje poslove, a provodio je i odluke suca ili Vijeća. Ove tri osobe s devet *starijih* sačinjavali su *Predstavništvo* ili *Vijeće*, kojemu je bio pridružen *kancelar* za vođenje spisa javne uprave i za primanje notarskih akta.

Iako su te općine bile ruralne, te u njih nije prodro društveni pokret istarskih gradova, ipak položaj njihovih stanovnika i posjeda nije bio servilan. Slijedili su načela starijih običaja, zaključke Vijeća, koje bi potvrdio gospodar, te posebne odredbe gospodara ili njegova kaštelana, a njihova pisana zbirka bila je *Knjiga statuta*, koji su se zvali *Zakoni*. Tako je svaka od te tri općine imala svoje statute; no u Kastvu se u dodiru s Rijekom razvila poneka sličnost s gradskom općinom, te se prema drugim dvjema vidno isticala⁵⁾. Kako je bila sjedište gospoštijске uprave, imala je nad Veprinacem i Mošćenicama izvjesni stupanj jurisdikcije. Zbog toga su u nekim pobunama koje su buknule u Kastvu protiv vlasti u XVII. stoljeću, sudjelovali i stanovnici

⁵⁾ Pismom iz 1577. godine nadvojvoda Karlo pozvao je Grad Kastav na Skupštinu sazvanu u Ljubljani.

Veprinca i Mošćenica.

Područne međe triju općina odgovarale su djelo-krugu triju kaštela. Tako su graničili: Kastav s područji-ma Rijeke, Grobnika, Klane, Škalnice, s Pazinskom grofovijom, s općinom Veprinac, Opatijom Sv. Jakova i morem; Veprinac s područjima Kastva, Opatije, Vranje i Lovrana; Mošćenice s Lovranom, Vranjom, Kož-ljakom, Brsečom i morem.

Postoje dokumenti o revizijama međa:

1. između Mošćenica i Kožljaka iz godine 1395., glagoljski spis koji se čuva u Zagrebu, a tiskan je godine 1852. u zbirci "*Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*", t. II. dio II.;

2. između Veprinca i Vranje iz 1531. godine, a latinski spis čuva barun Vranyczany;

3. između Kastva i Rijeke, godine 1554. latinski spis pohranjen je u riječkome Gradskom arhivu.

Kako je svaka općina s kaštelom imala kanonički kaptol sa župnom djelatnošću, tako su od drevnih vre-mena postojali kaptoli u Kastvu, Veprincu i Mošćenica-ma, na čijem je čelu stajao župnik.

No, do druge polovice XVIII. stoljeća ti su kap-toli bili pod riječkim arhidakonom, sa širokom jurisdik-cijom, naročito od početka XVII. stoljeća, kada je djelo-krug pulskih biskupa, Mlečana, bio ograničen na austrijski dio biskupije.

Bogoslužje u tim kaptolima i njihovim crkvama, od starih je vremena bilo slavensko, s glagoljskim pis-mom, koje se sačuvalo do skorašnjih vremena. U župnoj crkvi u Veprincu i danas se čuvaju dva tiskana glagolj-ska misala.

Grad i Općina Kastav

Izvorni podaci o postojanju obzidanoga grada nisu stariji od XV. stoljeća, a nema ruševina, i spomenika koji bi svjedočili o velikoj starosti. No, slavenski naziv "Kastav", koji u njemačkim dokumentima nalazimo u obliku "Kästau" ili "Khestau", u latinskom "Castua", ne dozvoljava nam da ga izvedemo iz tih jezika, osim ako ne potječe od pučke romanske riječi "Casteu" ili "Chestiel", što znači kaštel. Sve to može biti znak vrlo staroga podrijetla. Dodajmo tome Valvasorov podatak (III. tom, stranica 51), da je godine 1679., prilikom iskapanja groba izvan zidina, pronađena grobnica s novcem koji je pripadao poganima, starom konjskom opremom i uljanicama.

Plinije, Ptolomej i Anonimni Ravenjanin, nabravivši primorske gradove Liburnije u rimsko doba, ne spominju Kastav, dok navode Labin, koji se nalazi na ne manjoj uzvisini. Ni u rimskim putnim vodičima ne nalazimo Kastva, iako je tim krajem prolazila rimska cesta. No, neki povjesničari iz naših vremena, poglavito isusovac P. Bauzer iz XVII. stoljeća i franjevac Tomasich iz XVI., koje citira Valvasor (III. tom, stranica 44), smatraju da naziv potječe iz vrlo starih vremena, budući da ga Bauzer pripisuje dekretu ilirske kraljice Teute, kojim se štitila *castità* (nevinost) djevojaka, a Tomasich jednoj zgodi iz rimskoga razdoblja, kada se to mjesto odlikovalo nevinošću djevojaka.

Živa je narodna predaja o tome, da su ovo primorje nastavali *Grci*, a s povijesnoga gledišta postoje dva razdoblja u koja možemo smjestiti taj boravak: pod bizantskom vlasti, od polovice VI. stoljeća do kraja VIII., ili od XV. stoljeća, kada su se, nakon pada Cari-

grada, mnoge grčke obitelji nastanile u Primorju. Valvasorova napomena o grčkim stanovnicima Kastva, može se odnositi na prvo razdoblje.

No, Valvasor svoju tvrdnju popraćuje činjenicama, o kojima je sâm loše obaviješten. On govori: 1. da su na Učki, kod Kastva, Grci izgradili vodovod (*Wasserleitung*), koji je predivan i vrlo čudan (I. tom, stranica 294); da od Kastva na Učku veći dio puta vodi u planinu stubama izdubenim u živu stijenu (*Es geht ein ziemlicher Weg von Castua in den Utschka-Berg, welcher Weg dich tieff und weit in den Berg hineinführt über grosse Staffeln so aus dem härtestem und dichtem Felsen gehauen seynd*), te da se ovdje vide veliki kanali, i oni izdubljeni u stijenu, a zatim dolazi uzak prolaz u koji se nema volje ući, jer je *grozna buka vode* nalik topovskoj pucnjavi, ne znajući da sličan vodovod postoji drugdje, izrađen istom takvom *umješnošću* u živoj stijeni, da se i danas može diviti ovom čudesnom djelu (III. tom, knjiga 11, stranica 47);

2. da se o boravku Grka može pretpostavljati (*vermuthen*) na osnovi mnogih grčkih slika i natpisa, a naročito na osnovi *grčkoga natpisa*, koji je uklesan u kamen na mjestu *dvaju bunara* (*Zween Brunnen bezugen daran dergleichen Schrift in Stein gehauen, vor Augen steht*, stranica 46).

Od vremena u kojem je pisao Valvasor prošlo je 200 godina, pa je mnogo toga moglo biti uništeno, odneseno, izbrisano; ipak, valja vjerovati kako je on pisao na osnovi izvještaja drugih.

Danas nema traga umjetnome vodovodu; uostalom na osnovi Valvasorova opisa pomišlja se na prirodnu pećinu s vodenim bazenom i umjetno napravljenim stubama. Međutim, u Kastvu ne znaju ništa o postojanju

takve pećine ili izvora, koji bi se morao nalaziti negdje na uzvisini obližnje planine Učke, a pastiri koji se kreću cijelim obronkom, te bi im takav izvor bio od velike koristi, upitani o tome, nisu znali ništa reći. Moguće je, dakle, da je ulaz već odavno zatvoren ili nepoznat, te se je unutrašnjost pećine izmijenila, jer se ona buka više ne čuje.

No, malo izvan drevnih kastavskih zidina, kod kapele Sv. Ante, postoje dvije prirodne pećine, gdje se do vode silazi s podosta stuba, a čini se kako voda, rastući se i spuštajući, prirodnim sifonima komunicira s vodom neke obližnje uzvisine. To bi mogla biti dva bunara koja spominje Valvasor, jer u blizini nema drugih, osim slične pećine nedaleko željezničke stanice Jurdani, koja je možda povezana s dva spomenuta bunara. No, epigraf ne postoji, a ni žitelji ne znaju ništa o njemu. Međutim, u smjeru dvaju bunara, na lijevome bočnom zidu narečene kapele, uzidana je kamena ploča s glagoljskim epigrafom, koji znači: *“1453., dan 16. travnja”*. Da se epigraf odnosi na kapelu, kao spomen na utemeljenje, izgradnju, svečanost ili sličan događaj, ploča bi se nalazila na pročelju; no, takva kakva jest, morala je imati drugu namjenu. Navedene Valvasorove riječi navode na vjerovanje kako se u njegovo vrijeme nalazila kod dva bunara, te da je zatim premještena na kapelu i da natpis označuje nadnevak izgradnje stuba što se spuštaju do vode.

Ne vide se ni tragovi grčkih slika i natpisa, niti se o tome u Kastvu sačuvalo sjećanje.

Župna crkva, nekada kanonička, crkva je Sv. Jelene, vrlo prostrana, a spominje se već 1473., no, podružnica Presvetoga Trojstva, čiji je vanjski dio sav od kamena izrađenog dlijetom, mogla je biti službenom

crkvom kaštela, poput Sv. Vida u Rijeci.

Navedeni stari upravni sistem općine trajao je još u XV. stoljeću; no, već tada začinju se promjene po uzoru na riječki, građanski ustroj. U razdoblju Valsejaca i austrijske vladavine koja je uslijedila, kapetani su rado preuzimali dužnosti općinskoga predstavništva, odnosno njegovih starješina, te je time jačala aktivnost općinske uprave, koja se širila izvan starih granica kaštela, poglavito na Opatiju, koja je bila plemenitaški posjed, i na Podbreg, koji je bio otrgnut od riječkoga teritorija. Odnosi s Opatijom opisani su u poglavlju XV., II. dijela ovih Priloga;⁶⁾ oni s Podbregom predmet su posebnoga poglavlja u nastavku.

O razvoju uprave u XV. stoljeću, u vrijeme Valsejaca, govore mnogi notarski akti u knjizi riječkoga općinskog kancelara, koji je bio javni bilježnik Kastva. Tu se navode župani od 1437. do 1447. Gospoštijski sud sastajao se u Rijeci radi razmatranja i odlučivanja na prvoj instanciji o kastavskim sporovima, koji su bili u nadležnosti gospodara, a u prizivnom postupku o onim, koje je domaći sud presudio u prvoj instanciji. Tako su 1438. Giovanni Reichenburger, devinski kapetan, Giovanni Oberburger, premski kapetan i Giacomo Raunacher, riječki kapetan, sudili u prvoj instanciji u predmetu protiv svećenika Kolaricha i suca Svaljicza iz Kastva u svezi predaje nekretnina; 1439. Raunacher i Bortolo Mikulich, kastavski kapetan s još tri osobe, kao pojverenici vicegospodara Reinchenburgera, izrekli su prizivnu presudu u predmetu što su ga presudili kastavski suci. Presuda je napisana na slavenskom jezi-

⁶⁾ Iz nekih dokumenata proizlazi da su već u godinama 1442. i 1447. kastavski kapetan i suci obavljali jurisdikciju nad Opatijom.

ku; 1445., narečeni Reichenburger, Raunacher i Oberburger potvrdili su presudu koju su donijeli kapetan, župan, suci i kastavski vijećnici.

Dokument o utvrđivanju međa između Rijeke i Kastva (1554.) spominje suce i vijećnike Grada Kastva, a ne župane, pa se može zaključiti kako ih u to vrijeme nije bilo, budući da se ne spominju ni u statutima.

Iz Rijeke se kolima odlazilo u Kastav samo jednom cestom, onom, što se kod Pehlina odvaja od stare njemačke ceste u smjeru Učke.

Prema službenome izvješću iz godine 1762. u općini Kastav, zajedno s Opatijom ima 600 obitelji, u Veprincu 130, u Mošćenicama 180, ukupno 910 obitelji u cijeloj gospoštiji, sa po šest članova.

Stari kastavski Statuti

Kastavske Statute, ozakonjene i potvrđene, ne poznajemo, ali imamo dvije zbirke s godinom 1400., u kojima ima malo poglavlja za koja bi se moglo reći da pripadaju onome vremenu. Kastavske presude, izrečene u prvoj polovici XV. stoljeća i sadržane u navedenoj riječkoj knjizi, ne spominju statute; međutim, presuda iz 1446. kaže: "*secundum consuetudinem Castuae*".

Te dvije zbirke su sljedeće:

I. STARA ZBIRKA

U arhivi c. i k. Ministarstva unutarnjih poslova u Beču, kao prilog upisnoj knjizi "*Inner-Oesterreich*", stranica 1055, nalazi se svezak koji sadrži dokumente što se odnose na molbu Kastavaca upućenu caru Josipu I. za priznavanje njihovih Statuta. Tu se nalaze dva primjerka Statuta i službeni koncept odgovora na molbu

od 26. veljače 1707. Oba primjerka, jedan na njemačkome i drugi na talijanskome, sadrže 72 poglavlja, od kojih posljednji nosi nadnevak *18. studenoga 1598.* Čini se da je njemački primjerak bio namijenjen dvorskom savjetniku-izvjestitelju; talijanski je bio priložen molbi, a ovjerio ga je kastavski kancelar G. Hauch. Valja primijetiti kako je tada jedan Giovanni Hauch bio kanonik kastavskoga Kaptola.

Na naslovnoj stranici talijanskoga primjerka nalazi se crtež dvoglavoga orla krstaša s krunom iznad njega, te štitom u sredini, podijeljenim na tri trake: bijelom u sredini i crvenima sa svake strane. Na kraju, gotovo kao dodatak Statutima, nalazimo u prijepisu ove dokumente:

1. Nalog cara Maksimilijana I., iz travnja 1493., Gasparu Rauberu, riječkome kapetanu, da sačuva slobodu Kastva.

2. Dekret nadvojvode Karla od 31. ožujka 1570. o sporu nastalom između Paola de Zare, riječkoga kapetana i Gaspara Ritschana, kastavskoga plijenitelja, u svezi jurisdikcije za koju je Ritschan smatrao da mu pripada u Kastvu.

3. Pismo nadvojvode Karla s nadnevkom *Beč, 30. rujna 1577.*, upućeno Gradu Kastvu, s pozivom da pošalje poslanika na Skupštinu u Ljubljanu, sazvanu za 25. studenoga. Dokument je vrlo zanimljiv, jer nije poznato da je Kastav ikada bio pozvan na Skupštinu u Ljubljanu.

4. Molba kastavske Općine upućena caru Ferdinandu II. da poduzme mjere kako bi se u Kastvu izgradila cisterna, budući da u mjestu nema bunara ni izvora vode, pa se ona mora donositi iz daleka. I taj je dokument zanimljiv, jer daje osnove za pretpostavku prema kojoj dva spomenuta prirodna bunara, možda u razdob-

lju opće suše, nisu imali vode koja bi bila dostupna.

5. Vladareva naredba kastavskim sucima i Općini da služe *robotte*⁷⁾ za pogranične utvrde (28. kolovoza 1703. godine).

Navedenom listinom iz 1707. godine stari Statuti nisu bili potvrđeni, no kao Statut donesen je sadržaj presude od 19. prosinca 1661., koju ćemo objasniti u poglavlju o kastavskim pobunama.

Sadržaj listine bio je sljedeći: *“Nos... notum facimus, quod coram Nobis Fideles Nobis dilecti N. Judices Consilarii et tota Comunitas civitatis Castuanae, in proviciae nostrae Carniolae limite sita, humillime exposuerint, se ante 200 ac complures retro annos ex certis juribus, privilegiis et consuetudinibus ab immemorabili tempore apud eos observatis, statutum quoddam incolarum illis in partibus degentium naturae aptatum contraxisse, illiusque virtute se et antecessores suos non tantum olim sub prioribus Castuae possessoribus ex familia de Valsa, verum et postquam capitaneatus hujus urbis una cum viciniis primo in Archiducalem Augustae Nostrae Domus potestatem, dehinc vero, facta a Proavo Nostro Ferdinando II donatione, in Collegii Societatis Jesu... foundationem devolutus est, ad praesens usque tempus plebem et communitatem suam, uti decuit, pro jure et bono publico semper direxisse et gubernasse; demisse supplicantes, ut Nos statutum illud, quod vulgo Zakon appellatur, in forma probante Nobis productum, clementer approbare et confirmare dignemur. Benigne igitur considerantes..., statutum confirmare et approbare voluimus, non aliter tamen quam quatenus*

⁷⁾ Besplatni rad kmetova za gospodara.

ipsi in actuali et quieta possessione et exercitio sunt, illudque praeterea rebus hactenus judicatis et moribus introductis melioribus convenit, nominatim vero per definitivam sententiam explicatum, restrictum sive correctum est, quae... die 19 decembris 1661 lata et publicata fuit tenoris sequentis”.

Ovdje je priložen sadržaj spomenute presude; završava, dakle, izričitom potvrdom sadržaja.

Kastavci su, znači, uputili molbu za potvrdu svojih starih Statuta, a car im je kao Statute dao ono što je Carsko namjesništvo u Grazu presudilo slijedom njihove izravne tužbe protiv Gospoštije.

72 poglavlja starih Statuta sadrže:

A. Prava gospodara

Kastavci su mu godišnje morali plaćati sto maraka, po 8 lira svaka (*poglavlje 1.47*) i dati desetinu od vina, janjadi, kozlića i svih vrsta žitarica (*poglavlje 2*); vino od desetine prodavalo se na malo od nedjelje prije praznika Sv. Luke nadalje, a dok je trajala ta prodaja, drugima nije bilo dozvoljeno otvarati gostionice (*poglavlje 3*); osim toga, bili su dužni nositi gospodareva pisma u Rijeku, Grobnik, Klanu i Veprinac (*poglavlje 56*).

B. Kapetanove probitke

Dobivao je dio od novčanih kazni (*poglavlja 18, 20, 21, 26, 34, 38 i 65*), stanovao je u gospoštijskoj kući, posjedovao je sjenik, povrtnjak, te dobivao sijeno iz Brguda (*poglavlja 59, 60, 61*), imao je prednost prilikom kupnje klaoničkoga mesa (*poglavlje 65*).

C. Općinska prava

Dodijeljivala je privatnim osobama komunalna dobra uz određenu naknadu (*poglavlje 45*); klaonička stoka namijenjena prodaji u Kastvu morala je ostati izložena tri dana za prodaju na malo, a preostala grla mogla su se prodati skupno (*poglavlja 25 i 52*); ribari iz Voloska i Preluka bili su dužni donositi u Kastav određenu količinu ribe i prodavati je po umjerenim cijenama (*poglavlje 53*); stranac koji je sjekao drva u kastavskim šumama ili je tu ostavljao svoju stoku na ispaši, plaćao je određenu dadžbinu (*poglavlje 54*).

D. Privatno građansko pravo

Bili su nevažeći ugovori potpisani noću, od večernje Zdravo Marije do jutarnje, a ništavna je bila prodaja od strane sina ili kćeri, sluge ili sluškinje, bez odobrenja glave kuće (*poglavlja 21 i 22*); bilo je zabranjeno točiti u jednom lokalu dvije vrste vina istovremeno (*poglavlje 30*); zbog dugova, kuće se ne plijene dok je u njima namještaj (*poglavlje 66*).

E. Zločine i prekršaje

Za krađu na štetu Općine bila je određena kazna gubitka ruke ili plaćanja 5 maraka (*poglavlje 6*), a istovjetna je bila i za krađu košnice s pčelama (*poglavlje 16*); za krađu u pekarnici ili građevini smrtna kazna ili 100 maraka (*poglavlje 7*); smrtna kazna i za oštećivanje javne ceste (*poglavlje 11*), a tako i za onoga koji na javnoj cesti ukrade konja ili vola (*poglavlje 12*); *poglavlja 13, 14 i 15* utvrđuju kaznu od 100 lira za krađu u mlinu, na mjestu utovara, vršenja žita, u klaonici ili javnoj cesti. Druga poglavlja utvrđuju kazne za manje

krađe, tjelesne ozljede, povrede časti i krive mjere; *poglavlja 69, 70 i 71* kažnjavaju s 50 lira ili tri udarca bičem onoga tko noću ispali pušku u gradu; tko noću, nakon zvonjave iz lože, hoda gradom bez svjetiljke i onoga tko bi silom pokušao osloboditi uhićenika iz ruku satnika ili drugog javnog dužnosnika. *Poglavljem 52* zabranjuje se mesarima prodavati govedinu bez prethodne procjene.

F. *Sudske postupke*

Poglavlja 4, 5, 31 i 35 sadrže odredbe o sudskim rokovima, praznicima, nedolaženja pred sud i o vladanju u sudnici. *Poglavlje 29* zabranjuje advokaturu seniorima. Prema *poglavljima 32 i 33* u građanskim sporovima presuđuju dva suca sa dva seniora u prvoj instanciji, a kapetan i drugi seniori u prizivu; u krivičnim sporovima kapetan s nekoliko seniora u prvoj instanciji, a Namjesništvo u prizivu; međutim, protiv zločinaca iz Veprinca i Mošćenica u prvoj instanciji može sudjelovati odnosni župan.

G. *Način utjerivanja 100 maraka za gospodara*

Prema *poglavlju 47* tri osobe, zvani *markari* utjeruju taj iznos, te mogu plijeniti i prodavati na javnoj dražbi zaplijenjene stvari. Prije toga se, međutim, svake godine obavljala razdioba na sve stanovnike grada i sela u srazmjeru posjedovanja nekretnina i upotrebe komunalnih šuma.

H. *Opat Sv. Jakova*

Na dan Sv. Jakova, za vrijeme sajma u Opatiji, opat je davao kastavskim stražarima za pomoć spud

vina, četvrtinu vola i dvanaest kruha. Na dan Uzašašća iz Kastva se spuštala pobožna procesija, te je tom prilikom opat davao sudionicima spud vina i svakome po jedan kruh. U vrijeme berbe kestena utvrđivao se dan kada svaki Kastavac može uzeti za vlastitu uporabu potrebnu količinu toga ploda. Dva suca i satnik iz Kastva, za čuvanje kestenove šume, dobivaju svaki po jedan vagan kestena (*poglavlja 27, 28, 48 i 50*).

Napomene

1. Među 72 spomenuta poglavlja, 12 se odnose na gospodara i kapetana, 25 na građansko i krivično materijalno pravo, 14 na sudski postupak, a 15 na općinska prava.

2. Naslov: "*Statut iz godine 1400.*" nije opravdan, jer 11 poglavlja potječe zasigurno iz XVI. stoljeća. Može se smatrati, dakle, kako su nakon 1400. godine počeli zapisivati poneke stare običaje. *Poglavlje 30* već spominje kapetana Giovannia Faturnora za kojega je utvrđeno da je djelovao nakon 1510. godine, a *poglavlje 48* kao staro vrijeme navodi razdoblje cara Fridrika III.

3. Raspodjela općinskih zemljišta na privremeno korištenje potječe možda iz starih vremena, kada je zemljišno vlasništvo pripadalo slavenskoj općini.

4. U XVII. stoljeću u Kastvu jedna lira vrijedila je 15 njemačkih karantana, budući da se dug od 100 maraka prema gospodaru plaćao s 200 forinta.

II. ZBIRKA IZ 1759.

C. i k. umirovljeni major M. Sabljar, marljivi sakupljač slavenskih dokumenata, našao je u Kastvu 1845. godine u Gospoštijskoj arhivi zbirku domaćih statuta,

koju je godine 1759. napisao kancelar Giovanni Tomicich, posluživši se starim knjigama, prema naređenju tadašnjih sudaca i kapetana. Sabljari je tu zbirku prepisao i kolacionirao, a danas se nalazi u posjedu književnika Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu.

Djelo pod naslovom "*Statut Kastva grada leta 1400*" napisano je na hrvatskome jeziku i kastavskom dijalektu, s mnogo latinskih i talijanskih riječi, a sadrži:

a) 72 poglavlja prije navedene prve zbirke, s jedinom razlikom što je sedam posljednjih poglavlja stavljeno obrnutim redom, tako da je 72. iz prve zbirke (1598.) ovdje 66.;

b) *poglavlje 73.*, kojim se zabranjuje nošenje noža u gradu, što je, čini se, odlučeno 21. svibnja 1614.;

c) deset odluka Vijeća, koje nisu navedene kao poglavlja u nizu, a sve su datirane od 1647. do 1652.;

d) navedenu odluku iz 1661. godine, koja će biti objašnjena u sljedećem poglavlju o pobunama;

e) na kraju je zapisano jedno svjedočenje od 15. srpnja 1779. godine.

Nigdje se ne spominje primjerak na talijanskome jeziku, carska povelja iz 1707. godine, ni pet dokumenata umetnutih u talijanski primjerak, priložen molbi.

Pobune i kastavski Urbar

Kada su, nakon donacije grofa Thonhausena, potvrđene od cara Ferdinanda II., poveljom od 8. travnja 1625. isusovci iz Judenburga stupili u posjed Kastavske gospoštije, u starim su Statutima našli utvedene obveze žitelja, pa su ih htjeli uvećati i prilagoditi ih u vlastitu korist uvođenjem Urbara sličnoga onome što je bio na snazi u Pazinskoj grofoviji. Posebice, umjesto ukupnoga duga od 100 maraka, htjeli su da se za svaki

teren plati godišnji doprinos izravno gospodaru, a za tu je promjenu bilo potrebno izraditi popis. Čini se da je povod tim mjerama, koji nije izrijeком spomenut, bio u ustaljenoj zlouporabi od vremena kada su bile utvrđene 100 marke za korištenje komunalnih zemljišta. U ono su vrijeme, izgleda, bila bespravno prisvojena mnoga gospoštijaska zemljišta, koja su sada, na štetu Gospoštije, bila uključena u onaj zbir. A možda su i isusovci htjeli uvećati svoje prihode zbog namirivanja dadžbine, što ju je gospodar morao plaćati Kranjskoj provinciji.

Kako to nije uspjelo mirnim putem, budući da su se Kastavci suprostavili čak i popisivanju osoba i imovine, rektor judenburškoga Kolegija ishodio je suverenovu punomoć od 20. rujna 1628., na osnovi koje su bila delegirana dva komesara za obavljanje popisa i izradu Urbara, no, i ovi su naišli na prepreku u otporu Kastavaca, te nisu uspjeli u svojoj nakani ni nakon udaljavanja iz javne službe općinskih starješina i postavljanjem drugih.

Kastavci su Njegovom Veličanstvu poslali žalbu dne 8. ožujka 1629., u kojoj iznose, pozivajući se na svoj Statut, da oni od starih vremena biraju svoje suce i vijećnike, primaju građane i sude u prvoj instanciji; - da za zemljište, povrtnjake, polja i pašnjake Gospoštiji daju samo desetinu i 100 maraka; - da sada isusovci žele uvesti novine, zahtijevajući od svakoga posebno služenje, te da žele izraditi Urbar, kao da stanovnici nisu građani nego seljaci; - da se oni boje da ne izgube svoje stare slobostine, te da se njihovo vlasništvo nekretnina ne pretvori u nasljedni zakup i ne uvede pristojba na umrle, robotta i druge seljačke služnosti.

Žalba nije uvažena, te su početkom kolovoza

1630. komesari u Kastvu započeli s izvršenjem suverene naredbe; no, 4. kolovoza Kastavci su se pobunili, čineći teške izgrede. Oslobodili su četiri zatvorenika, opsjeli gospoštijску kuću gdje su se nalazili komesari i upravitelj, udavili u obližnjoj bari dvije kućne slugе osumnjičene za pomaganje komesarima, uzbunili pučanstvo pucnjavom iz topova, te su prisilili komesare i rektora potpisati dokument o nekažnjivosti i o vraćanju povlastica. U tijeku krivičnoga postupka protiv njih, prije presude, objavljena je suverenova odluka od 21. ožujka 1635., napisana na latinskom, kojom se ukidaju stari Statuti, a nameće se nov, strogi Statut, koji se čuva u Gospoštijске arhivu u Kastvu.

Kako je odluka vrlo zanimljiva za povijest, donosimo ovdje najznačajnije stavke u hrvatskome prijevodu. Valja primijetiti da je u međuvremenu Kastavska gospoštija postala vlasništvo riječkih isusovaca.

"Mi Ferdinand II. itd., itd., obznanjujemo svima, poglavito "podanicima Kastva, Veprinca i Mošćenica i želimo da se Kastavski kapetanat, koji je već predan u vlasništvo isusovačkome Kolegiju u našem gradu Rijeci Sv. Vida, putem Statuta i Urbara, do sada nedostajućeg ili izmijenjenoga raznim zlouporabama, uredi prema čvrstim pravilima i obliku što odgovaraju našem Kranjskome vojvodstvu, o kome ovisi. Stoga smo delegirali naše komesare sa zadaćom da ispituju mjesto i prikupe podatke, kako bi nam mogli predložiti ono što smatraju shodnim. Komesari su na prikladan način upoznali podanike o Našoj naredbi, no ti su podanici ne samo uporno odbijali saslušati ono što im se moralo izložiti, već su se usudili suprotstaviti se drsko i bezočno naredbama komesara, te su upotrijebili silu prema Našem dragome i vjernom Gregoriju Barbu Lib.

barunu u Kožljaku i Posbergu i Našem namjesničkom savjetniku Unutarnje Austrije i članovima komisije, kao i časnom, Nama dragome i vjernom o. Giacomu Rampelu, rektoru isusovačkoga Kolegija u Trstu, koji im je, u svojstvu upravitelja Kastavske gospoštije za račun judenburškoga Kolegija, blago predložio ono što mu je bilo povjereno. Usudili su se i okružiti stražama kuću i uzbuniti pučanstvo topovskom pucnjavom, a zatim pod oružanom prijetnjom iznuditi od Našega komesara i oca upravitelja izvjesne dekrete i ustupke suprotne našim odredbama. Zbog tih prijestupa donijet će se sudska presuda, jer je proces već u tijeku.

Nakon tolike drskosti i neposlušnosti, sastavili smo sljedeći Statut ili Urbar, koji će morati stupiti na snagu i biti poštivan za stalno, te proglašavamo ništavima i bez ikakva važenja dekrete i ustupke iznuđene silom. Isto tako ukidamo, ne odobravamo i proglašavamo ništavim onaj statut, što ga zovu Zakon, a koji nikada nije potvrdila Naša vlast ili Naših prethodnika, a u mnogome je barbarski i u suprotnosti s dobrim običajima, te općim i provincijskim pravima. Zato strogo naređujemo da se ubuduće nitko ne usudi koristiti ih, osim u stavkama koje nisu u suprotnosti s dobrim običajima i koje nisu ukinute ovim dekretom”.

U svrhu pojašnjenja ovih posljednjih riječi, koje daju naslutiti da je dio starih Statuta bio sačuvan, napominjemo da novi statut iz 1635., sadržan u ovoj odluci, obuhvaća sačuvane norme iz staroga, budući da su u žalbi iz 1634., čiji se primjerak čuva u Arhiđakonijskom arhivu u Rijeci, spominje da je komisija za sastavljanje novoga Urbara ili Statuta kako bi ga predložila Njegovome Veličanstvu, prihvatila iz staroga Zakona one odredbe, koje su bile u skladu s općepoznatom praksom.

Urbar ili Statut iz 1635. godine

Značajne su sljedeće stavke:

Ocu rektoru isusovačkoga Kolegija pripada sva jurisdikcija unutar granica kapetanata, *vlast i vlasništvo nad osobama i stvarima* koje su unutar navedenih međa pripadale knezu, osim uobičajenih pristojbi, rudnika i vladarskih prava koje pripadaju knezu. Otac rektor punim pravom i prvenstvom stupa u stvarni i slobodni posjed kaštela ili gradova Mošćenica, Veprinca i Kastva i to sve od Brguda, Preluka, Voloska, Ičića, Poljana, morske obale i luka, rijeke i šume Rečina sa Lopačom, Drenovom, Škurinjama i Plasama, sa svime što im pripada, prednostima i jurisdikcijama, pravima nasljednog zakupa, podanicima, slugama, robottama, dadžbinama, pravom na lov, ribolov, itd.

Istome se daje ovlaštenje da žiteljima odobrava jednog ili više sudaca i župana u svakom kaštelu i u manjim okruzima, te da sucu pridoda nekoliko prisjednika ili seniora, ili pak da izbor prepusti narodu, zadržavajući za sebe pravo potvrđivanja, odbijanja i otkazivanja.

Propisuje se da su suci ili župani dužni u utvrđene dane u tjednu saslušati stranke i suditi, te općenito biti poslušni i revni prema ocu rektoru ili njegovu kapetanu ili zamjeniku u obavljanju vlasti, a njihova se nadležnost ograničava, u predmetima najamnih ugovora i plaćama, do bilo kojeg iznosa, a kod ugovora o zajmu, prodaji i drugih, te za štete koje učine životinje, do vrijednosti od deset lira.

Desetina se morala davati od najboljih vina i žitarica, inače ih je Gospoštija mogla odbiti i obvezati podanike da od svakog zemljišta daju razmjerno najbolje.

Duhovnici i svete bratovštine, koje namjeravaju podići parnicu protiv podanika ovoga kapetanata u osobnim ili materijalnim sporovima, moraju se obratiti svjetovnom sudu određenom za tuženike.

Opatija Sv. Jakova, u svjetovnim stvarima podložna kastavskome Kapetanatu, morala je udovoljavati pravima vladara, davati nadarbine i priznanja, kao što je to dobrovoljno činila od starih vremena, priznavajući oca rektora za suca i zaštitnika.

Napuštena zemljišta ili ona koja nisu obrađivana tri godine pripadaju Gospoštiji. Isto tako i livade, nakon smrti vlasnika bez zakonite djece, s tim da se mogu dodijeliti udovici za vrijeme udovstva, ako je to zaslužila poštenim življenjem.

Sucima i drugim općinskim dužnosnicima zabranjuje se upletanje u raspodjelu općinskih zemljišta, šuma i pašnjaka, osim po naređenju oca rektora ili kapetana.

Bila je dozvoljena sječa drva za vlastitu upotrebu, kako za loženje, tako i za vinograd, no strogo zabranjena bila je prodaja drva iz gospoštijских šuma. To je pravo pripadalo samo ocu rektoru.

Na kraju navode se uobičajeni doprinosi: *bir*, redovni doprinos; *marke* za upotrebu pašnjaka; *straža*, obveza stražarenja; *harač*, za općinske potrebe.

Novi Statut iz godine 1661.

Objavljivanje Urbara iz godine 1635. uzrokovalo je u Kastvu opće nezadovoljstvo. Prijašnji povlašteni položaj, iako stečen protupravnim prisvajanjima prava i posjeda, bio je svjetovni i prešutno odobren od Gospoštije. Međutim, judenburški isusovci nisu zahtijevali primjenu novoga Statuta, jer se bližilo vrijeme predaje gospoštije riječkim isusovcima. No, ovi su, preuzevši

Gospoštiju u drugoj polovici godine 1637., htjeli odmah započeti s primjenom Urbara, zbog čega je buknuła nova narodna pobuna 1638., ugušena silom. Pokušaji su se nastavili, no 1647. godine, Kastavci su poslali svoju žalbu, sažetu u 20 točaka, Carskome namjesništvu u Grazu. Uslijedile su duge rasprave, koje su zaključene vladinom presudom od *19. prosinca 1661. godine*.

Kao što je žalba imala 20 točaka, tako je i navedena presuda sadržavala 20 točaka i to kako slijedi:

1. Budući da se je riječki Kolegij dogovorio s Kranjskom provincijom o plaćanju istoj od strane Kastavske gospoštije 500 forinta godišnje s naslova poreza i dadžbine na vino, a stanovnici Kastva, Veprinca i Mošćenica već su ranije prihvatili obvezu plaćanja - oni iz Kastva 200 forinta, iz Veprinca 125 forinta, iz Mošćenica 125 forinta godišnje, a osim toga Kolegij se obvezao dodati onih 50 forinta koje su mu prije plaćali kaštelani, a koje im ubuduće poklanja - stranke će poštovati ovaj sporazum.

2. Kaštelani i Mošćeničani priznavat će i poštovati kao svoga pretpostavljenoga i gospodara oca rektora, čijem je Kolegiju pripojena Gospoštija kao fondacija i vlasništvo.

3. Općinsko vijeće i dalje će imati 36 članova, no o njegovu sazivanju mora se obavijestiti kapetan, koji je slobodan da mu prisustvuje. Međutim, ako će se raspravljati o pitanjima protiv Gospoštije ili njezina kapetana, dva suca i deset seniora mogu vijećati bez prisustva kapetana, no o tužbi protiv kapetana mora se prije izvjestiti rektor Kolegija.

4. Grad Kastav imat će, kao i do sada, pravo suđenja u prvoj instanciji u građanskim parnicama, te u krivičnim do kazne od 50 forinta, a sud se sastoji od

dva suca, od kojih jednoga imenuje gospodar, a drugoga bira Vijeće. Kapetan može biti prisutan, ali bez prava glasa i prava na dnevnicu. Međutim, suci nisu dužni pozvati ga ili čekati. Prizivni sud za ove parnice sačinjavat će kapetan i deset seniora, kao što je uobičajeno. Naknadni priziv upućuje se kranjskome kapetanu, a zatim Namjesništvu Unutarnje Austrije. Za Mošćenice ostaje uobičajeni sud, protiv čije se odluke upućuje žalba kapetanu i ne dalje.

5. Sud se mora sastati u prijepodnevnim satima i raditi bez dnevnice: rasprava je kratka, a stranke se ne smiju opteretiti taksama.

6. Kad ostane upražnjeno mjesto župnika, kaštelani će predložiti dva dostojna kandidata, a otac rektor će jednoga od dvojice predložiti biskupu za potvrdu.

7. Topovi i streljivo bit će zaključani s dva ključa u jednoj od gradskih kula. Jedan će ključ držati gospodar, a drugi Općina.

8. Novčanu isplatu iz općinske blagajne može odobriti samo Vijeće.

9. Naknadu od 100 maraka, što ih je Općina dužna plaćati godišnje gospodaru, prema starom običaju, Vijeće mora razdijeliti među žiteljima razmjerno prema njihovim mogućnostima. Za naplatu su zaduženi markari, koji će predočiti račun sucima u prisustvu kapetana.

10. Ako tko god bude uhićen po nalogu kapetana, suci i seniori neće se usuditi osloboditi ga, koristeći vlastiti ugled, no, mogu se žaliti ocu rektoru, a ako ovaj ne poduzme odgovarajuće mjere u roku od osam dana, mogu pokrenuti postupak i suditi.

11. Za komunalna zemljišta, koje kaštelani koriste kao pašnjake, za košnju, sadnju i sječu drva, ubuduće važe sljedeći propisi:

a) razdioba ili prodaja obavljat će se uz zajednički pristanak gospodara i sudaca; b) nije dozvoljeno dati ih ili prodati strancima, koji ne posjeduju ništa unutar općinskih međa; c) predaju će obaviti suci, prema važećem običaju; d) iznos od prodaje pripada Općini, ali će kupac dati Gospoštiji, u znak priznavanja gospodarstva, jedan soldin za svaku liru od cijene kupnje; e) dodjela ili prodaja odnosi se na zemljišta u onome dijelu, gdje su kaštelani to činili do sada. Izuzeti su, dakle, Brgudi, gdje također neće biti dozvoljeno sjeći ili guliti stabla, kao što je to već zabranjeno aktom od 15. prosinca 1554. To se ne odnosi na zemljišta u privatnom posjedu.

12. Crkveni i gradski novac mora se čuvati pod tri ključa, od kojih će jedan biti kod kapetana, a druga dva u Općini.

13. Gradski ključevi moraju se svake večeri predati kapetanu.

14. Gospoštija će uzimati sireve, što ih daju pastiri-stranci.

15. Vijeće će primati poštene i dobre ljude.

16. Neće se dozvoliti zamjena vinograda maslinicima, ali će se moći saditi maslina na neobrađenim zemljištima, koja su prije pripadala Općini.

17. Kaštelani će davati gospodaru desetinu pšenice i drugih žitarica, kao što je to uobičajeno.

18. Lov je zabranjen, no kaštelani će moći postavljati mreže i koristiti pušku unutar vlastitih zemljišta.

19. Prema dosadašnjem običaju, kaštelani su dužni nositi u Veprinac, Klanu, Grobnik i Rijeku gospoštijaska pisma i lake stvari.

20. Kad se uprazni mjesto kancelara, otac rektor predložit će kaštelanima i svim žiteljima tri osobe. Ako se nijedan od njih ne sviđa kaštelanima, oni će ocu re-

ktoru predložiti tri osobe.

Ovih dvadeset točaka presude sastavljeno je u obliku *novoga Statuta*, a dokument se nalazi u navedenoj povelji cara Josipa I., koja je napisana na pergamentu i uvezana u grimizni baršun, a pohranjena je u općinskoj arhivi.

Car Franjo II., poveljom od 20. veljače 1795. potvrđuje kastavske povlastice i slobostine, osvrćući se na doprinos od 500 forinta kako slijedi: "uobičajeni godišnji doprinos od 500 forinta koji daju: Gospoštija 50 forinta, Grad i Općina Kastav 200 forinta, Općina Veprinac 125 forinta, koliko i Mošćenice, neka ostane takav, bez dadžbine na vino i drugih dodatnih doprinosa.

Godine 1666. Kastavci su se opet pobunili. Uzrok nije poznat, ali je izvjesno da su udavili u obližnjoj bari gospoštijeskoga kapetana Francesca Morellia i njegovog slugu, te da su na sudskome procesu koji je uslijedio mnogi bili kažnjeni. Carsko namjesništvo u Grazu dopisom od 11. listopada 1666., koji se nalazi u Provincijskome arhivu u Ljubljani, izražava svoje zadovoljstvo zbog toga što se proces odvijao u redu i miru, tjesezne kazne izvršene, što je otpušteno 300 vojnika i stoga što je riječki isusovački Kolegij bio spreman odustati od konfiskacija i novčanih kazni, te dozvoliti povratak izbjeglica.

U okolici još uvijek živi sjećanje na ovaj događaj, jer se priča da je Morelli, kad su ga Kastavci zlostavljali, vikao: "*Majko Božja, pomozite!*", a da su mu Kastavci odgovarali: "*Ne treba, ne, mi ćemo sami!*".

Godine 1692. Kastavci su se usprotivili plaćanju novoga doprinosa, glavarine, a nove su pobune buknule i u godinama 1695., 1709. i 1793., no pojedinosti o njima nisu poznate.

Kastavski župni Kaptol

Iz jednoga notarskog prijepisa iz 1678. godine, za koji se navodi da potječe iz izvorne knjige, možemo se upoznati s običajnim pravom ovoga Kaptola.

Zakon je napisan na hrvatskome jeziku 1473. godine, a u nastavku donosimo njegov izvadak.

U ime božje. Amen.

Godina 1473., 10. dan mjeseca svibnja. Štovani i mudri svećenici i kanonici Kastva sastali su se na bratskome vijeću u Crkvi Sv. Jelene, koja je kastavska kanonička crkva i to: gospodin Valentino, sin suca Filipa, plovani, g. Martino Skerlich, g. Quirino Sintich, g. Paolo Kapitanich, g. Paolo Brojmonich, g. Martino Sebenich, g. Tomaso Tkalcich, te su ustanovili da postoje sljedeći propisi:

1. Plovani mora služiti misu na devet glavnih praznika godišnje, a na Veliki četvrtak oprati noge svim svećenicima i pričestiti ih, te služiti svečanu misu na Tijelovo.

2. Od svih kaptolskih renti, plovani dobiva, osim kanoničkog dijela, još 2 vagaņa pšenice, 2 mješavine, 2 sjerka, spud vina i jednog janjca.

3. Na Veliki četvrtak, na dan Uzašašća Djevice Marije, na dan Sv. Mihovila i na Badnjak plovani dobiva svaki puta osam kruha.

4. Kanonik tjedno dobiva jedan soldin, jedan kruh, bokal vina, dvanaest jaja i jedan sir težak tri male libre.

5. Svijeće poklonjene za nedjeljne mise dijele se među svim nadarbenicima.

6. Samo jedan kanonik ovlašten je primati darove za gregorijanske mise, psaltir, kapele.

7. Nijedan đakon ne smije se zaređiti bez pristanka svih svećenika. Tko želi postati đakon ili podđakon mora poslužiti dva objeda svim svećenicima. Prigodom mlade mise mora svim svećenicima dati po pet objeda i četiri lire.

8. Komorniku pripadaju: spud vina, vagan pšenice i jedan sijerka, jedan janjac, a u dane navedene pod točkom 3, četiri kruha.

9. Crkvenjaku pripada polovica od svega što se stavlja pod zvono ili od onoga što dođe na oltar ili od oltara: jedan soldin, ako svećenik dobije dva, a isto važi i za kruh, vino, svijeće i jaja. No, dužen je odlaziti u Rijeku po sveto ulje i biskupova pisma.

Godine 1701. bili su:

Župnik: Giovanni Matesich.

Kanonici: Giorgio Grassich, Matteo Vlah, Giovanni Hauch, Giovanni Blecich, Pietro Blecich i Lorenzo Blecich.

Osim toga: 10 svećenika i 5 klerika. - U cijeloj župi bilo je 7.000 duša.

Godine 1774. bili su:

Župnik: Giovanni Bart. Pobar.

Kanonici: Antonio Gherbaz, Antonio Kinkela, Giuseppe Varglien, Giovanni Raicich i Giorgio Marotti.

Osim toga: 9 drugih svećenika.

Veprinac: kaštel, Općina, Kaptol

U starim latinskim knjigama stoji *Veprinacium*, naziv koji može potjecati od *vepris=drača*. Današnji izgled okolnoga terena čini mogućim ovo objašnjenje,

jer se drugo, iz suvremenog jezika ne može dati. Zapisi iz rimskoga doba, u kojima se spominju liburnijska mjesta, ne navode to mjesto. Prvi autentični podatak nalazi se u oporuci Hugona Devinskog iz godine 1374., gdje ovaj ostavlja svome polubratu Giorgiu od Weisse-necka kaštel Veprinac, pod uvjetom da ga baka gospođa Stell, sa svojom kćerkom Annom, koristi za svog života.

Od XV. stoljeća nadalje, Veprinac je imao zajedničkog gospodara i gospoštijску upravu s Kastvom i Mošćenicama.

Teritorij kaštela, čije ruševine i danas postoje, graničio je s Kastvom, Vranjom, Lovranom i Opatijom, a unutar tih međa, osim gospodareva vlasništva, pružala se i općina, na čelu sa županom i dvanaesticom seniora, koji su upravljali na osnovi određenih običaja.

Stara župa s kanoničkim Kaptolom imala je sjedište u Crkvi Sv. Marije, koja je kasnije ponovo izgrađena nad jednim dijelom kaštela. Kako je na arhitravu ulaznih vrata uklesan broj 1574., moguće je da je to godina nove gradnje. Ovaj broj uklesan je i na loži, koja je služila općinskoj upravi. Izvan zidina staroga kaštela, na kolnom putu za Istru, nalazi se crkvice Sv. Ane, kojoj je na pročelju uklesan broj 1442.

Prema drevnoj pučkoj predaji, u kaštelu je stanovala lijepa i bogata kneginja, koja je dala izgraditi Crkvu Sv. Marije, na čijem je oltaru postavila Bogorodičin kip bez djeteta, izrađen u drvu, sličan njoj samoj. Možda je to bila spomenuta Anna Stell, ili pak ona Elisabetta Devinska, za koju se zna da je stanovala u Veprincu, a koja je umrla u Rijeci 1405., gdje je pokopana u Katedrali. Ovdje se svake godine slave mise zadušnice u njezinu čast, jer je oporučno ostavila Kaptolu Stolne crkve u Rijeci značajna dobra u okolici

Veprinca, koja su sačinjavala miraz župne crkve.

Ta je crkva obnovljena 1680. godine, a trošak je razdijeljen na posjednike, tako da su riječki Kaptol i drugi Riječani, koji su posjedovali zemljišta u ovoj općini, bili razmjerno oporezovani.

Sve donedavno nalazila se u Općini knjiga s vlastitim statutima od 1500. godine nadalje, napisana hrvatskim jezikom, na glagoljici. Primjerak tih Statuta pohranjen je u arhivi Povijesnoga društva u Zagrebu.

Općinski poglavar čuva sudske akte od 1500. do 1750., napisane uglavnom hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom.

U zbirci dokumenata, tiskanoj u Zagrebu pod naslovom "Monumenta historica", na stranici 236 nalazi se dokument iz Veprinca, s nadnevkom 2. siječnja 1534., kojim župan, sudac, satnik i seniori prodaju zemljište.

U župnoj crkvi nalaze se dva tiskana glagoljska misala: jednome nedostaje naslovna stranica, a time i godina izdanja, a drugi je tiskan u Rimu 1741., te sadrži službeno pismo pape Urbana VIII. (29. travnja 1631.), gdje čitamo: "*Cum itaque accepimus Missale idioma slavonico, olim a felicis recordationis Papa Johanne VIII Praedecessore Nostro concessum, quod a centum circiter annis typis editum non fuit, atque ita acciderit, ut Slavorum Ecclesiae Missalium inopia adeo laboraverint, ut plerisque in locis nec sacerdotes S. Missae sacrificium offerre, nec populi Ecclesiae praecepto de isto accedendo satisfacere potuerint, Nos Missalium inopiae occurrere volentes*" itd.

Valja primijetiti da je papa Ivan VIII. odobrio slavensku liturgiju oko godine 870., te da se izraz "*a centum circiter annis*" može odnositi na glagoljski Mi-

sal, što ga je godine 1531. tiskao u Rijeci senjski biskup Simone Begna, no prvi je glagoljski Misal tiskan u Veneciji 1483. godine, ubrzo nakon otkrića tiska.

U Gospoštijskoj arhivi u Kastvu pohranjen je latinski dokument, s nadnevkom *16. svibnja 1531. godine*, o reviziji međa između teritorija Veprinca i Vranje, provedenoj na osnovi dokumenta iz 1459., iz kojega proizlazi da se međa pružala vrhovima Učke, počevši od kapele Sv. Petra.

Godine 1583. općine Mošćenice i Veprinac poslale su nadvojvodi Karlu žalbu, koja se može naći u Provincijskoj arhivi u Ljubljani. U njoj se kaže da poštuju visoku odluku na osnovi koje su pripale Kranjskoj provinciji, iako tu nisu pripadale nikada prije, budući da su bile pod okriljem riječkoga Kapetanata i prizivni postupak upućivao se njemu, a revizija izravno Knezu, te mole, zbog toga što sada moraju plaćati dadžbine Kranjskoj provinciji, da ih se oslobodi obveze besplatnoga odlaženja u Senj i druge pogranične krajeve, jer drugi stanovnici provincije na to nisu primorani. Iz toga proizlazi: 1) da je nakon smrti Ferdinanda I., kada je za njegova sina osnovana država Unutarnja Austrija, Kastavska gospoštija pripojena Kranjskome vojvodstvu, 2) da su već prije toga, pod Ferdinandom I., podanici Mošćenica i Veprinca morali odlaziti na turske granice kao stražari na utverdama.

Prema Valvasoru, knjiga 8., stranica 818, II. toma, Kaptol je imao četiri kanonika, uključivši župnika, a u mjestu je bilo šest crkvi: Sv. Marije, Sv. Ane, Sv. Marka, Sv. Jurja, Sv. Petra i Sv. Marije Magdalene. I dokument o kanoničkoj posjeti iz godine 1701. spominje četiri kanonika, uključivši župnika Giovannia Mikulichu, a u listini iz 1774. navode se ovi članovi Kaptola:

župnik Giovanni Nepom. Jacich; kanonici Antonio Jacich, Antonio Cora, Giuseppe Tomicich i svećenik Giuseppe Tomicich.

U Valvasorovoj knjizi 11., III. toma, na stranici 610, čitamo da se u Veprincu proizvodi vino, kesteni, masline, lovorove bobice i malo pšenice; da žitelji nisu radišni, već se više posvećuju lovu; da se župan i satnik biraju na dan Sveta Tri Kralja, putem ureza na drvenoj dašćici, zvanoj *robriſch*. (Može značiti *rovoſ*, u uporabi kod Slavena od starih vremena).

Moſćenice: kaſtel, Općina, Statuti

Najstariji i neupitni izvori, ſto ih posjedujemo o tome mjestu i njegovu kaſtelu, potječu iz XIV. stoljeća. Hugon Devinski, svojom oporukom od 24. lipnja 1374., napisanoj na njemačkome jeziku i pohranjenoj u c. i k. Državnom arhivu u Beču, raspoređuje kaſtel i njegov teritorij. Dokument javnoga bilježnika od 2. studenoga 1395. godine, napisan hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, pohranjen u Zagrebu i tiskan na stranici 46 zbirke dokumenata "*Monumenta historica Slavorum meridionalium*", sadrži reviziju međa među općinama Moſćenica i Kožljaka.

Ima mnogo dokumenata od XV. stoljeća nadalje, a naziv je uvijek isti, s malom razlikom u slovima: na latinskom ili talijanskom *Moschienize* i *Moschenize*, na njemačkom *Moschenitz* i *Moschenizze*, na slaven-skom *Moſćenice* i pred *Moſćenicami*. Samo jedanput nalazimo: ante portam castris de *Muschenizze*, in districtu de *Muschenezza* i to u jednom latinskom dokumentu iz 1437. godine, koji se može naći u prvoj knjizi dokumenata općinskoga kancelara u Rijeci.

U potrazi za etimologijom naziva, valjalo bi sva-

kako uzeti u obzir slavenski izraz, jer su Slaveni stanovnici Mošćenica. I doista, dr. Lorenz u svojoj knjizi o Kvarneru smatra kako naziv potječe od slavenske riječi *mašćenice*, množina imenice koja znači *tijesak* ili *toš* za cijedenje ulja iz maslina, a to je objašnjenje primjereno, budući da u okolici ima mnogo maslina, a pokraj grada nekada su postojali toševi gdje su dolazili poljodjelci kako bi tiještili masline. Valja dodati da je slavenski naziv u množini: Mošćenice, kod Mošćenica. Ipak, ta je derivacija sumnjiva, jer se toševi ne stavljaju na osamljeno mjesto, a ono je već moralo biti naseljeno i imati svoje ime, kad su postavljeni toševi.

U Valvasorovoj knjizi XV., na stranici 380 čitamo, da se to mjesto u staro vrijeme, kad su ga nastavali Grci, zvalo *Moschiena*.

Pod gradom, na podnožju brijega i danas se zajedno naselje zove *Moschiena*, a na ulaznim gradskim vratima nalazi se ovaj epigraf iz vremena isušovaca: *Hanc portam fieri fecit comunitas Moschieni^a. 1634.*

Dakle, podrijetlo imena može biti grčko, to više što se u turskoj Anadoliji, nasuprot otoka Metelina, naseljenog Grcima, nalazi mjesto zvano "*Moschenizi*".

U Provincijskom arhivu u Poreču pohranjen je hrvatski rukopis neupitne izvornosti, koji sadrži Statute ove Općine, napisane dijalektom i danas u uporabi u ovome dijelu Istre. Sadržaj se može podijeliti u dva razdoblja.

I. Prvo razdoblje obuhvaća Statute prepisane 1627. iz jedne stare knjige, tada u lošem stanju, jer je bila skrivena na vlažnome mjestu godine 1616., u vrijeme mletačkoga rata. Sadrži uvodni dio, a zatim kronologiju odgađaja od 1470. do 1603. godine, katkada s osvrtom na stare općinske zakone.

U uvodnome dijelu stoji kako žitelji mogu slobodno posjedovati ili prodati vlastitu imovinu; da su dužni davati Gospoštiji desetinu žita, vina, janjadi i meda; da župnika bira Općina; da se svake godine tajnim glasovanjem biraju župan, sudac, satnik i čuvar općinskih dobara; da izabrani namještenici, te svaki novi senior ili vijećnik polažu zakletvu pred župnikom i kancelarom.

Spominje se i *klada*, drvena naprava kojom se stezalo ruke i noge uhićenika. U Hrvatskoj su je koristili seoski suci do pred nekoliko godina.

Kronologija događaja sadrži uputstva za čuvanje tajnosti sastanaka Vijeća, za stražarsku službu u kaštelu, čistoću ulica, za održavanje svečanosti na dan Sv. Petra in Vinculis, za davanje prednosti župniku, županu, seniorima, satniku i kancelaru prilikom kupnje mesa; kazne za krađu, nasilje, ranjavanje, prijevaru, uvredu časti, prisvajanje općinskih zemljišta, prodaju pokvarena mesa, uporabu krivotvorenih utega i mjera, premlaćivanje i nanošenje štete, te zabranu odvoženja ili slanja drva u Mletke bez dozvole; pravo upisa za onoga tko trideset godina nešto nesmetano posjeduje; prednost starosjedilaca pred strancima prilikom korištenja mlina; nevaljanost prodaje od strane sina bez odobrenja oca ili majke; prvenstvo otkupa koje imaju srodnici prilikom prodaje nekretnina; zabranu nošenja oružja noću; uredbu o oporukama, koje se moraju unijeti u kancelarovu knjigu u roku od dva mjeseca, kako bi se izbjegla njihova nevrjednost.

II. Drugo razdoblje počinje s godinom 1637. i završava 1743., što znači da se čitavo odnosilo na upravu riječkih isusovaca.

U prvome dijelu, od 1637. do 1690., utvrđuju

se kazne za ranjavanje oružjem, neovlašteno nošenje pištolja ili noža, za rad u praznične dane; zabranjuje dogovaranje na javnim dražbama; odobrava dnevnicu u iznosu od jedne lire svakom vijećniku koji je prisustvovao sjednici Vijeća u krivičnom postupku; obvezuje Općinu da svaki izbor uputi na potvrdu gospodaru; utvrđuje da se svake godine na dan Sv. Blaža izaberu četiri lugara. Slijedi pravilnik bez nadnevka, za koji se čini da ga je potpisao rektor isusovačkoga Kolegija, a propisuje: 1. da su župnik i suci svakoga ponedjeljka morali biti u kaštelu zbog suđenja; 2. da se protiv njihove presude svatko mogao žaliti seniorima, a zatim gospodaru; 3. da seniorima koji sude u prizivnom postupku pripada dnevnicu od dvije lire za svakoga; 4. da s u krivičnim predmetima pokrene službeni postupak bez čekanja tužbe oštećene strane, te da sud ne može donijeti oslobađajuću presudu, bez odobrenja rektora ili kapetana; 5. da se u slučaju ranjavanja procijeni šteta nanesena povrijeđenome; 6. da se jednom markom kazni onaj koji psuje ili se opije, a dvostrukom kaznom u slučaju ponovnog prekršaja; 7. da se brakolomstvo kazni smrtnom kaznom ili gubitkom imovine, a sa dvadesetpet lira onaj tko u svojoj kući sakrije zločinca ili drži pokvarenu ženu ili je pak počinio prevaru ili lihvarstvo; 8. župan i sudac su dužni, pod prijetnjom kazne od pet maraka, predložiti račun za sve parnice, te naplaćene i nenaplaćene globe i to svake godine prilikom uobičajenog reizbora.

Uložena je zatim ona presuda iz 1661., što smo je naveli u poglavlju o Kastvu.

Knjiga završava odlukom od 3. kolovoza 1704. i izvadkom iz sporazuma od 27. svibnja 1727., koji je uložen 9. srpnja godine 1743.

Odluka iz 1704. je sljedeća:

Dne 3. kolovoza, kod Mošćenica.

Sastao se sav narod sa seniorima na uobičajenom mjestu ispred kaštela, pod Crkvom Sv. Bartolomeja, gdje se održavaju vijećanja i glasovanja za sve općinske potrebe. Toga dana narodu je pročitana odluka Preuzvišenoga Namjesništva i Komore u Grazu, poglavito ono mjesto gdje se naređuje da u prvoj instanciji odlučuju mjesni suci, a u prizivnome postupku predmeti se upućuju kastavskome kapetanu, kao što se uvijek činilo. S tim su se složili svi štovani seniori i sav narod. Zatim su se posavjetovali o tome što valja uraditi u slučaju da se netko usprotivi tim dvjema odlukama, te su odlučili da, pod prijetnjom kazne od pedeset lira, nitko takvoj osobi ne pruži nikakvu uslugu na zemlji ili na moru, za novac ili besplatno.

Sporazum iz 1727., potpisan između gospodara i Općine, sadržavao je obvezu davanja gospodaru *dvadeseti* dio maslina proizvedenih na njihovu području. Valja primijetiti, da se prije toga, prema navodu iz uvodnoga dijela knjige, davala *desetina* maslina, te se ne zna razlog toga smanjenja.

Vidimo, dakle, kako se stari slavenski sustav *župana*, općinskih glavara, u Mošćenicama zadržao bez bitnih promjena, dok se u Kastvu promijenio već u XVI. stojeću, kada su prihvaćeni građanski oblici uprave.

U više navrata vijećanjima je prisustvovalo više župana, kao u Kastvu, što se može objasniti činjenicom da su središnjim vijećanjima prisustvovali župani onih sela koja su bila pripojena općini, ili da su prijašnji župani zadržavali taj naslov i kasnije.

U Mošćenicama nalazimo sljedeće župane:

Godine 1510. Antonio Rubinich

Godine 1525. Giovanni Sepich

Godine 1546. Matteo Sencich

Godine 1547. Michele ...

Godine 1552. Matteo Sencich

Godine 1554. Michele ...

Godine 1570. Lorenzo Negovetich

Godine 1603. Matteo Persich

Godine 1639. Giovanni Descovich

Godine 1648. Martino Mohovich

Godine 1690. Matteo Verbas

Godine 1704. Matteo Sepich

Godine 1743. Matteo Bradicich

Među mošćeničkim obiteljima ističe se obitelj *Negovetich*, budući da je car Leopold I., poveljom s nadnevkom Beč, 14. listopada 1687., dodijelio Cesaru, Giovanniu i Matteu Negovetichu, kanonicima u Mošćenicama i njihovoj svjetovnoj braći Giorgiu i Francescu, kao i legitimnim potomcima oba spola, plemstvo Svetoga Rimskog Carstva i Nasljednih Austrijskih Država s širokom *de Cumboks*, te grb s plavim štitom, presječnim s tri crvene trake. Iznad jedne od njih oslanja lijevu nogu bijeli ždral, držeći podignut kamen desnom nogom. Štit je optočen maslinovim grančicama, a na njemu je okrunjeni, otvoren vezir, na kojemu stoji ždral, sličan onome sa štita. Osim toga, car dopušta Negovetichima, u znak pokroviteljstva i zaštite, da na svojoj kući naslikaju carskog i kraljevskog orla, te obilježje Nasljednih Austrijskih Država. Povelja se sada nalazi kod obitelji Negovetich, koja se nastanila u Rijeci, ali nije poznato da je koristila svoje plemstvo.

Župni Kaptol Mošćenica

Godne 1701., prema dokumentu o kanoničkoj posjeti pulskog biskupa, ovaj Kaptol imao je pet kanonika, uključivši župnika, te još jedanaest svećenika.

Stanovništvo cijele župe brojalo je 1.500 duša.

Župna crkva, posvećena Sv. Andriji, ima sedam oltara, a u njoj se štuje ruka Sv. Cesarea.

Godine 1774., kada se raspravljalo o ukidanju mjesta kanonika, to su bili: župnik Bart. Bradicich; kanonici: Antonio Lazzarich, Carlo Lazzarich, Giovanni Bradicich i Francesco Sepich; osim toga kapelan Giuseppe Negovetich. Kako je te godine umro župnik Bradicich, Njegovo Veličanstvo odlučilo je da se glasanjem izaberu dva kandidata, koje zatim mora potvrditi riječki arhiđakon.

Dodatni podaci

o Kastvu, Veprincu i Mošćenicama

Drugi podaci o tim mjestima nalaze se u povijesnim zapisima o Rijeci, poglavito u crkvenom dijelu, gdje se iznosi povijest riječke Arhiđakonije i Kaptola, isusovačkoga Kolegija, Augustinskoga samostana, glagoljske liturgije i Opatije Sv. Jakova, kao i u svjetovnom dijelu sa zapisima o Devinskim i Valsejskim dinastima, statutima, nekadašnjoj političkoj pripadnosti i dokumentima.

Ovdje valja zabilježiti, zbog veće jasnoće, sljedeće događaje:

1. Kandler u svojim analima stavlja u godinu 1028. moguće razdoblje, kada su ti krajevi bili odvojeni od Pićanske biskupije i pripali Pulskoj. Isti autor nalazi, da je riječki arhiđakon ovdje imao svoju jurisdikciju

već u XII. stoljeću. Međutim, u aktima riječke Kancelarije, ta je jurisdikcija utvrđena tek od godine 1483. nadalje.

2. Kanonik Vidovich, u svojoj povijesti Pulske biskupije navodi kako je nekada, prilikom biskupove kanoničke posjete, ovaj dobivao od Kastva 80 lakata platna, a od Mošćenica 60.

3. U jednoj knjizi riječke Kancelarije, nalazi se kastavski dokument iz godine 1446., gdje se spominje Bernardo od Ratisbona, koji je bio javni bilježnik i kancelar u Kastvu 1416.

4. U riječkome Gradskom arhivu pohranjen je dokument iz 1554., u kojemu su popisana sporna pitanja, već dugo vremena neriješena, između kastavske i riječke općine. Iz dokumenata proizlazi da se zvao *Brgud* sav priobalni kraj od zapadne granice Rijeke do Preluka; da je Brgud bio šumovit, te da je pripadao Gospoštiji; da su Kastavci, međutim, u njemu posjedovali vinograde, obradivu zemlju i maslinike; da je zahvaljujući vladarevu odobrenju Riječanima bilo dozvoljeno sjeći drva za vlastitu uporabu u tim šumama, što je Kastavcima bilo zabranjeno, osim za posjednike navedenih zemljišta, koji su imali pravo sjeći motke za vinograde i grmlje za živice.

5. Godine 1570. Giovanni Zeller iz Rijeke zakupio je za 100 dukata, od 80 karantana svaki, prodaju gospoštijškoga vina u Kastvu.

6. U siječnju 1593., za vrijeme takozvanog Uskočkoga rata, Mlečani su opljačkali i zapalili okolicu Veprinca. (*Vidi Valvasor knjiga XV., stranica 556*).

7. Dne 29. studenoga 1600. godine Mlečani su bezuspješno napali Mošćenice, ali su prouzrokovali velike štete na tome području.

U *Boljunskoj kronici* spominje se velika hladno-

ća koja je tada zavladała.

8. Dne 14. prosinca 1614. jedan odred albanskih vojnika, plaćen od Mlečana, zapalio je Lovran, Opatiju Sv. Jakova i mnoge kuće na području Lovrana, Veprinca i Kastva. U boljunskoj kronici se navodi da su ti Albanci napali i Mošćenice, ali su bili odbijeni, izgubivši šest pari ljestava i ovna kojim su htjeli razbiti gradska vrata.

9. Kaptoli župnih crkvi Kastva, Veprinca i Mošćenica, koristili su svoje pravo izbora vlastitih kanonika i njihove prezentacije biskupu za potvrdu. Međutim, rektor isusovačkoga Kolegija htio je prisvojiti pravo prezentacije, kao što je drugdje gospodar posjeda prezentirao župnika, pa je stoga nastao dugotrajan spor. Presudom pulskoga biskupa od 26. listopada 1681. spor je riješen tako, da je svećenik izabran od kaptola, morao biti podoban i sposoban, a kasnije provjeren od isusovaca i s njihovom svjedodžbom o sposobnosti dobiti rješenje o investituri.

10. Godine 1708. u Kastvu su bili: Giovanni Matesich, župnik i apostolski protonotar, Giovanni Blecich, Vlah i Paulinich, kanonici.

11. Dne 2. travnja 1740. započeta je izgradnja nove ceste od Vranje, preko Učke, do Veprinca i Kastva. U protokolu riječkoga Općinskog vijeća od 13. travnja 1740. rečeno je, da je car Karlo VI. odobrio stanovnicima Pazinske grofovije izgraditi cestu na vlastiti trošak. No, radovi su ubrzo prekinuti, a tek su pod carem Josipom II. nastavljani i dovršeni.

Volosko

Prvi podatak o tom mjestu i s tim imenom nalazi

se u vlastoručnoj ispravi iz 1543. godine, uloženoj u notarsku knjigu općinskoga kancelara u Rijeci (stranica 385, godina 1546.), te u dokumentu iz 1544. (stranica 24, navedene knjige). Sličan podatak nalazi se i u oporuci Rocca Zavidicha, ranije Gregoria, napisanoj u Villa di Volosca dne 11. srpnja 1570. (pohranjena u Kaptolskom arhivu u Rijeci), kojom oporukom Zavidich, nakon što navodi da je njegov djed Giovanni Zavidich utemeljio i dotirao Crkvu Sv. Roka, ostavlja crkvena dobra i obvezu bogoslužja svojoj jedinoj srodnici Orsoli, supruzi Vincenza Marottia.

Ta je crkva tada bila jedina, te se i u Valvasorovoj povijesti, tiskanoj 1689., u Voloskome spominje samo Crkva Sv. Roka. Drugu crkvu koja postoji i danas, onu Sv. Ane, utemeljio je 1708. kastavski kanonik Giorgio Jussich, koji je oporučno ostavio nekoliko zemljišta za izgradnju i održavanje crkvice s oltarima Sv. Jurja i Sv. Foške.

U zbirci kastavskih Statuta, samo u *poglavlju 53*, za koji se čini kako potječe iz XVI. stoljeća, spominje se Volosko. Ne posjedujemo podatke starije od XVI. stoljeća, iako se u kastavskim Statutima, knjizi riječkoga kancelara, te u dokumentima o Opatiji Sv. Jakova, često spominje njihova okolica u XV. stoljeću. Međutim, u to se vrijeme često navodi *Preluk*, katkada kao mjesto izlova tune, katkada kao dio Opatije, pa se govorilo *ribolov u Preluku, Opatija od Preluka*.

Danas se Prelukom naziva morski zaljev kod Voloska, gdje se odavno nalazi malo brodogradilište i jedna tunolovka, no značenje te slavenske riječi, sastavljene od *pre*, ispred i *luka*, odnosi se na mjesto *ispred luke*, gdje se kasnije razvilo Volosko. I doista, žitelji danas nazivaju Prelukom priobalni dio Voloska, a Skra-

din više predjele. I sam naziv Volosko neki su smatrali slavenskim, od *Volovska*, pa se pretpostavljalo da se ovdje održavao sajam volova. No, o takvome sajmu nema podataka, a ni predaja ništa ne govori o tome, a osim toga nije moguće da je mjesto imalo dva slavenska naziva, tako različita međusobno. Na zemljopisnoj karti iz XVI. stoljeća, pohranjenoj u Biblioteci Sv. Marka u Mlecima, stoji *Volon* na mjestu današnjega Voloska, a taj naziv može potjecati od *valle*, *vallone*, a odnosi se na obližnju uvalu, kao što se danas na talijanskom kaže *valle di Martinschizza*, *di Cassione*, *vallone di Buccari*, *di Castelmuschio*. Stoga je moguće da su Talijani zvali *vallone* uvalu, koju su Slaveni zvali luka i Preluk.

Monte Maggiore Slaveni zovu *Učka*, a i danas se obližnja uzvisina na talijanskom zove *Oscale*, te se taj naziv nalazi na jednoj novijoj vojnoj karti Ilirika. Moguće je, dakle, da riječ *učka* potječe od *oska*. Tako je moguće da se ta morska uvala nekada zvala *valle oska*, ili *osca*, odakle ime Volosko.

U drugoj polovici XVII. stoljeća Volosko je još bilo malo mjesto, prema crtežu u III. tomu Valvasorove knjige. Proširilo se u XVIII. stoljeću, pa je stoga 1791. postavljen stalni kapelan. Prije je pripadalo kastavskoj općini i župi, ali je 1814. u Voloskom osnovana posebna župa, a Sv. Ana je postala župna crkva.

Od nedavno je općina odijeljena od Kastva. Danas je Volosko sjedište c. i k. Okružnog kapetanata, a zajedno s Opatijom Sv. Jakova broji 1.116 žitelja. Kolni put, koji uz obalu vodi od Rijeke do Voloska, projektirao je godine 1822. c. i k. Okružni kapetanat u Rijeci, no dovršen je i otvoren tek 1. svibnja godine 1843. Prije se kolima od Rijeke do Voloska moralo putovati preko Kastva.

POGLAVLJE XIII.

LOVRAN

U opisu Istre, tiskanom u tjedniku "I' Istria" godine 1852., u okviru Okružnoga kapetanata Volosko, nalazimo Općinu Lovran, s površinom od 4.859 jutara i 2.749 stanovnika, raspoređenih ovako: Lovran 657, Sv. Franjo 627, Oprić 836, Tuliševica 629.

U *Istarskom almanahu* iz 1878. Općina Lovran sjedinjena je s općinama Mošćenica i Brseča, na čelu s gradonačelnikom i sedam vijećnika.⁸⁾

U opisu Tršćanske biskupije za godinu 1881. lovranska župa spominje se kao vrlo stara, s 3.396 duša, s glavnom Crkvom Sv. Jurja mučenika i šest podružnica: *Sv. Ivana Krstitelja, Presvetoga Trojstva, Sv. Mihovila, Sv. Franje, Sv. Antuna i Sv. Nikole biskupa.*

U Valvasorovoj *Povijesti Kranjske*, II. tom, stranica 762, čitamo da je u Lovranu župna crkva posvećena Sv. Jurju, s kapelom Sv. Krunice, te da ima dvanaest podružnih crkava: *Uznesenja Marijina, Presvetoga Trojstva, Sv. Marije Magdalene, Sv. Matije, Sv. Ivana Krstitelja, Sv. Sebastijana, Sv. Martina, Sv. Marine, Sv. Antuna opata, Sv. Franje, Sv. Križa i Sv. Mihovila;* - da se u župnoj crkvi štuje kip Majke Božje, izrađen pred četiri stoljeća, te da se u njoj godišnje krsti oko 37 osoba, a umire 20; - da je župnik Tomaso Chamsa, a četiri kanonika su: Giacomo Chamsa, Martino Franul,

⁸⁾ U novije vrijeme Općina Lovran ponovo je odijeljena od Mošćenica i Brseča.

Martino Zveban i Antonio Persich. Na stranici 346, III. toma, piše da stanovnici uvelike trguju platnom i izvoze veliku količinu maruna.

Sama općina, u svome nekadašnjem obliku, odgovarala je površini gosposkijskoga posjeda, a graničila je na istoku s morem, na sjeveru s Veprincem, na jugu s Mošćenicama, na zapadu, kod kapele Sv. Petra na Poklonu, s općinom Vranja. Ta je kapela, sada u ruševnom stanju, bila tromeđa, gdje su svake godine dolazili na sajam stanovnici triju općina: Lovrana, Veprinca i Vranje, kao da žele potvrditi postojanje međe.

Unutar navedenih međa nije bilo nikakva kaštela, osim Knezgrada, čije se ruševine i danas vide na pola uspona obronka Učke na trasi stare ceste koja je možda vodila od Kastva preko Veprinca i Poljana do uzvisina Mošćenica, a odavde do Plomina. Stoga se može pretpostaviti da je taj kaštel bio središte gosposkijskoga teritorija u srednjem vijeku.

Najstariji podatak što ga posjedujemo o postojanju grada Lovrana, nalazi se u *Kozmografiji* Anonimnog Autora iz Ravene, koji je pisao u VII. stoljeću, na osnovi podataka Gota Markomira iz VI. stoljeća. On spominje *Laurianu* među primorskim gradovima Liburnije, između Labina i Tarsactice.

U Lovranu ne nalazimo tragove rimske starine, no u mjestu *Oprić* iznad Lovrana postoje ruševine i ostaci poda s mozaikom, koji mogu potjecati iz toga doba, a obližnja lučica *Ika*, gdje na morsku površinu izbijaju izvori slatke vode, vjerojatno je posvećena japodskoj božici Iki, koja se štovala u Plominu i Ljubljani.

U spjevu o smrti vojvode Erika, napisanom godine 800., spominje se *Mons Laurentium*, za koji se čini da je bio brijeg iznad grada Lovrana.

Nije poznato kada je Lovran postao dijelom Istre, no izvjesno je da od 1275. pripada Pazinskoj grofoviji, zatim, sve do 1374. goričkim knezovima, a nakon toga Presvjetloj Kući Habsburgovaca. Grad je bio opasan zidinama, a imao je i kanonički Kaptol sličan onome u Kastvu, Veprincu i Mošćenicama. Na čelu Općine bio je župan, kao i u drugim slavenskim općinama u Istri i na Krasu.

U knjizi općinskoga kancelara u Rijeci, s dokumentima od 1436. do 1460., nalazimo one, koje je kancelar, kao javni bilježnik, preuzeo u Lovranu, posebice presudu od 25. kolovoza 1438., koju su donijeli kapetan Nicolò Rainthaler, župani Cekovich, Križmanich, Lovriza, te suci Mato, Serbich, Corosaz, Muževich, Beliano i Kalcich, sjedeći kod pokrajnih vrata pod stablom; - punomoć od 26. lipnja 1442. preuzeta *ante portam castris a mari* u prisustvu župnika Giovannia, župana Križmanicha i svećenika Kunticha; još jedna slična, od 19. studenoga 1456. godine, preuzeta u prisustvu župana Benka Bacicha.

U Urbaru Pazinske grofovije, revidiranom godine 1498., spominje se gospoštijaska kuća u Lovranu, koja je napuštena već dugo vremena i bez krova, ali je predviđena obnova. Navodi se još da je Grad dužan davati Gospoštiji dvanaest vagana zobi godišnje, te da svaki stanovnik, osim župnika i vijećnika, daje dva vagana kestena. Godine 1578. preinačen je grofovijski Urbar, a prema njemu u Lovranu ima 150 podanika, iz čega proizlazi, računajući pet osoba po obitelji, da je u cijeloj općini bilo 800 žitelja. Možemo pročitati i to da je Općina posjedovala na Učki šumu, odakle je dobivala dovoljno drva za loženje i gradnju, za vlastitu uporabu besplatno, a za trgovinu uz uobičajenu taksu,

te da je posjedovala šumicu *Labina*, od pola milje promjera, svu od kestenovih stabala. Ta šumica možda je lijepi posjed *Labinsko*, koji već više od stotinu godina posjeduje obitelj Terzy iz Rijeke.

Na starom groblju nalazi se nadgrobni kamen s glagoljskim epigrafom za Gaspara Bekaricha, lovranskoga župnika, preminulog 1595.

U jednoj boljunskoj kronici navodi se da su Mlečani opljačkali Lovran 1599., a zapalili 1614. godine.

Župani su bili: 1545. Andrea Franulich, 1649. Berna Franul; župnici: 1649. Matteo Chamsa, a 1763. Antonio Mihalich.

Među istarskima crkvenim kaptolima, koji su od drevnih vremena do kraja XVIII. stoljeća pripadali riječkoj Arhiđakoniji, bio je i lovranski. Nije poznato od kada je važio takav ustroj, no prvi podatak o tome nalazimo u jednom dokumentu iz 1438., uloženom u navedenu knjigu riječkoga kancelara.

Godine 1701. pulski biskup Giuseppe Bottari bio je u kanoničkoj posjeti u Lovranu. U dokumentu o toj posjeti zabilježeno je da je župnik bio Matteo Chamsa, a kanonici: Martino Franul, Francesco Franul, Andrea Persich, te opat Chamsa s još četiri svećenika, a da je cijela župa imala 2.900 duša.

Godine 1774. bili su: nadpop i župnik Nicolò Persich, kanonici Antonio Cercich, Giovanni Orbanich i Antonio Ruzich, jedno upražnjeno kanoničko mjesto, a osim njih kapelan Giorgio Benulich, te svećenici Michele Franul i Giuseppe Persich.

Kaptol je ukinut 1843. godine.

Brseč

Na pola puta između Mošćenica i Plomina, na visokoj hridi što se uzdiže iz mora nasuprot sjevernoga rta otoka Cresa, nalazi se staro naseljeno mjesto, koje se zove *Brseč*. Povijesni podaci o tome mjestu nisu stariji od godine 1275.; otada je uvijek pripadalo Pazinskoj grofoviji, osim oko godine 1533., kada ga je posjedovao kao zalog Andrea Durer, za iznos od 1.500 forinta.

Zajedno s drugim mjestima na Učki crkveni je život bio pod okriljem pulskoga biskupa, a izravno pod riječkim arhidakonom sve do godine 1787. Prvi podatak o tome potječe iz 1438. godine, a nalazimo ga u dokumentima riječkoga kancelara.

Poput Kastva, Veprinca, Lovrana te Mošćenica i Brseč je imao kanonički župni Kaptol, no oni su postojali već u XV. stoljeću, dok je ovoga, prema postojećim podacima, osnovao biskup Corniani godine 1665.

U *Urbaru* Pazinske grofovije, napisanom 1498., spominje se gospoštijski kaštel i obzidano središte općine, iz čega proizlazi da je u starijim vremenima morao imati povlašteni politički položaj.

Valvasor u svojoj povijesti Kranjske, na stranici 293. II. knjige, te na stranici 30, III. knjige navodi da Brseč proizvodi mnogo crnoga vina, maslina i velikih kestena, ali malo pšenice, a na stranici 722, VIII, knjige, nabrajajući crkve koje su se tu nalazile 1689., spominje župnika Mattea Ruzicha, te kanonike Mattea Bellinicha, Giovannia Velcicha, Mattea Pilipasa, kao i mjesnu župnu Crkvu Sv. Jurja i dvije kapele: Sv. Marije i Sv. Aurelija, u kojoj se nalazi svečev grob, a izvan mjesta crkve Sv. Margarite, Pre-svetoga Trojstva, Sv. Nikole, Sv. Martina i Sv. Jelene.

Dne 15. srpnja 1701. došao je u kanoničku posjetu biskup Bottari. U dokumentu o toj posjeti, pohranjenom u Arhiđakonskom arhivu u Rijeci, spominju se župan Matteo Valcich, sudac Nicolò Ledenich, župnik Andrea Kurelich, tri kanonika i četiri svećenika.

Prema provincijskoj razdiobi, tiskanoj u tjedniku "l' Istria" godine 1852., u Brseču ima samo 135 stanovnika, no istoj općini pripada i naselje *Martina* sa 937 žitelja, tako da ukupan broj stanovnika u općini iznosi 1132, na 3.074 jutara površine, koja graniči s općinama Plomina, Kožljaka i Mošćenica.

U pregledu Tršćanske biskupije za godinu 1881., Brseč se spominje kao vrlo stara župa sa 1.235 duša, glavnom Crkvom Sv. Jurja mučenika, te područnim crkvama Sv. Jelene, Sv. Stjepana, Sv. Križa i privatnim kapelama Sv. Marije, Sv. Martina i Sv. Nikole.

GRADSKA BIBLIOTEKA RIJEKA
CENTRALNA BIBLIOTEKA

Dne 15. srpnja 1701. došao je u Zamonički po-
sjetu biskup Bottari. U dokumentu s tog posjeta, pohra-
njenom u Arhidakunskom arhivu u Rijeci, spominju se
župani Matteo Valcichi, sudac Nicolo' Leckonich, župnik
Andrea Kurelich, tri kanonika i četiri svećenika.

Prema provincijskoj razdjeli, biskupskoj u tjedniku
"T Istria" godine 1852., u Boveču ima samo 135 stanov-
nika, no istoj općini pripada i naselje Martina sa 937
žitelja, tako da ukupan broj stanovnika u općini iznosi
1132, na 3.074 jutara površine, koja graniči s općinama
Plomin, Kobiljaka i Mošćenica.

U pregledu Tršćanske biskupije za godinu 1881.,
Boveč se spominje kao vrlo mala župa sa 1.235 duša,
glavnom Crkvom Sv. Jurja na župnom, te pomoćnim
crkvama Sv. Julene, Sv. Stjepana, Sv. Krištofa i sv. vladim
kapelama Sv. Marije, Sv. Marije i Sv. Antona.

Giovanni Kobler: *Prilozi za povijest liburnijskoga grada
Rijeke. Povijest Rijeke.* Preveo Oskar Kisić. Uredio Goran
Moravček. Novinsko-nakladničko poduzeće **PRELUK**,
Opatija. Tisak: Tiskara Opatija. *Opatija, 1997/500.*

05.10.11.

949.75/KOBLE

G.B.-Ri 194827

Giovanni Kottler, *Principi di Matematica*, Padova, 1977/500.
Kjick, *Principi di Matematica*, Padova, 1977/500.
Moravčik, *Matematica per il liceo*, Padova, 1977/500.
Opatija, *Tisk: Tiskovnica Opatica, Opatica, 1997/500.*

POVIJEST
RIJEKE

knjiga treća

ISBN
953-96493-3-1
(sv. 3)